

**YEZİDİLİK ve OSMANLI YÖNETİMİNDE
YEZİDİLER**

Yurdaer ABCA

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir
Ağustos, 2006

İÇİNDEKİLER

Özet.....	vii
Abstract.....	viii
Ekler Listesi.....	x
Kısaltmalar.....	xi
Önsöz.....	xii
Giriş.....	1

I. BÖLÜM: YEZİDİLİK'İN KÖKENLERİ VE YEZİDİLİK

I.1.YEZİDİLİK'İN KÖKENLERİ	5
I.1.1.Yezidi Adı	5
I.1.2. Emevi İslam Anlayışı - Yezidilik İlişkisi	7
I.1.3. İslam Harici Dinlerle olan İlişkisi.....	12
I.2.YEZİDİLİK.....	13
I.2.1.Şeyh Adi bin Musafir ve Yezidilik.....	13
I.2.2. Melek Tavus ve Yezidilikte Meleklerle İman.....	17
I.2.3. Kutsal Kitapları.....	19
I.2.3.1. Kitab-ı Cilve.....	19
I.2.3.2. Mushaf-ı Reş	20
I.2.4.Yezidiler'in İbadetleri.....	20
I.2.4.1.Oruç.....	21
I.2.4.2. Namaz	23
I.2.4. 3. Zekat.....	24

I. 2.4.4. Hac.....	24
I.2.4.5. Kurban.....	25
I.2.4.6. Tenasüh (Reenkarnasyon)	26
I.3.YEZİDİLER’DE SOSYAL YAPI, ÖRF, GELENEK VE GÖRENEKLER.....	28
I.3.1. Sosyal Yapıyı Oluşturan Yezidi Kast Sistemi.....	28
I.3.2.Yezidi Örf, Gelenek ve Görenekleri.....	31
I.3.2.1. Ahiret Kardeşliği	31
I.3.2.2. Doğum, Sünnet, Vaftiz, Kirvelik.....	32
I.3.2.3. Evlenme.....	32
I.3.2.4. Cenaze Töreni.....	34
I.3.2.5. Bayramlar.....	35
I.3.2.6. Yezidiliğe Göre Yasaklanan Hal, Durum ve Hareketler	37
I.4. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE YEZİDİ COĞRAFYASI, NÜFUSU VE DİLİ.....	38
I.4.1.Yezidi Coğrafyası.....	38
I.4.2.Yezidi Nüfusu.....	39
I.4.3.Yezidiler’ in Konuştıkları Diller.....	40
I.5. İSLAM ÖNCESİ TÜRKLER’DE GÖRÜLEN İNANÇLAR, KÜLTLER VE YEZİDİLİK.....	42
I.5.1. İslam Öncesi Türklerin sahip oldukları inançlar.....	42
I.5.2. Kült.....	43
I.5.2.1. Su Kültü.....	43
I.5.2.2. Ateş Kültü.....	44
I.5.2.3. Atalar ve Ocak Kültü.....	44
I.5.3. İslam Öncesi Türk İnançları, Kültler ve Yezidilik	45

II. BÖLÜM: OSMANLI YÖNETİMİNDE YEZİDİLER

II.1. YEZİDİLER'İN OSMANLI YÖNETİMİNE GİRİŞİ ve BAŞLICA YEZİDİ AŞİRETLERİ (XV. yy - XVI. yy).....	48
II. 1. 1. Osmanlı - Safevi Çekişmesinde Yezidiler	48
II. 1. 2 Yezidi Aşiretleri'nin Osmanlı Yönetimine Girişi.....	50
II.1.2. 1.Dunbeliler.....	50
II.1.2.2. Mahmudiler	51
II.1.2.3. Dasniler.....	51
II.1.2.4. Haltiler.....	53
II.2. YEZİDİ EYLEMLERİNE KARŞI OSMANLI YÖNETİMİ (XVI. yy – XIX.yy).....	54
II.2.1. On Dokuzuncu Yüzyıla Kadar Olan Dönem (1534-1808).....	54
II.2.2. II Mahmut Dönemi,Ceza Müfrezesi ve Yezidiler (1808-1839)	60
II.2.3. Tanzimat Dönemi ve Yezidiler (1839-1876).....	72
II.3. İKİNCİ ABDÜLHAMİT DÖNEMİ VE YEZİDİLER(1876-1904).....	84
II.3.1. II.Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu.....	84
II.3.2. Sultan'ın Hamidiye Alayları ve Yezidiler.....	89
II.3.3. Ömer Vehbi Paşa ve Yezidiler.....	94
II.4. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE YEZİDİLER.....	100
II.4.1. Abdülhamit'e karşı tepkiler ve Abdülhamit Döneminin Sonu.....	100
II.4.2. İkinci Meşrutiyet' ten I.Dünya Savaşına Kadar Olan Dönemde Yezidiler (1908-1914)	104
II.4.3 Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Yezidiler'in Dini Merkezi Irak'ta Durum (1914-1926).....	106

III.BÖLÜM: OSMANLI TOPRAKLARI ÜZERİNDE EMPERYALİST FAALİYETLER VE YEZİDİLER

III.1.OSMANLI TOPRAKLARINAYÖNELİK EMPERYALİST TEHDİTLER.....	115
III.1.1. Emperyalizm.....	115
III.1.2. Emperyalizm ve Osmanlı Devleti.....	116
III.1.3.Yezidiler'in Osmanlı İdaresinde Yaşadıkları Bölgelere Yönelik Emperyalist Faaliyetler (1878-1920).....	118
III.2. EMPERYALİZMİN İKİ ARACI: ORYANTALİZM VE MİSYONERLİK.....	130
III.2.1 Oryantalizm(Şarkiyatçılık)	130
III.2.2 Misyonerlik.....	131
III.2.3. Misyonerlik Faaliyetleri ve Yezidiler.....	132
III.2.3.1. Fransızlar'ın Misyonerlik Faaliyetleri (1622-1830).....	133
III.2.3.2. İngiliz ve Amerikalıların Faaliyetleri (1815-1914)	137
SONUÇ	149
KAYNAKÇA	154
EKLER LİSTESİ	165
Ek 1 : Kapıcıbaşı Osman Bey'in Musul Valisi Abdülbaki Paşa'yı Katleden Yezidiler'in Cezalandırılması Hususundaki Emri.....	166
Ek 2 : Sincar Dağı'ndaki Yezidilerle el-Ubeyt Eşkîyası Üzerine Asker Gönderilmesi.....	171
Ek 3 : Sincar Dağı'ndaki Yezidi Eşkîyasının Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın Askerleri Tarafından Tenkil Edilmesi.....	174
Ek 4 : Mardin ile Musul Arasında Katl-i Nüfus Eden Yezidiler'in Tedip Edilmesi.....	176

Ek 5 : Sincar Dağı'ndaki Yezidiler'e Karşı Yapılan Harekat Hakkında Bağdat Valisi Ali Paşa'dan Tahrirat.....	178
Ek 6 : Reşid Paşa'nın Diyarbakır'ın İlerisindeki Kürtlere ve Yezidiler'e Gidip Kimini Te'dib Kimini de Taltif ile Harput'a Geldiği.....	181
Ek 7 : Diyarbakır ve Bağdat Arasındaki Sincar Dağı'nda Bulunan Yezidiler Vurulduğu Taktirde Bağdat'a Güvenlik İçinde Asker Sevk Edileceği Hakkında.....	184
Ek 8: Halep ve Musul'daki Yezidiler'in Askere Alınması.....	186
Ek 9 : Yezidiler'in Askerlikten Muaf Tutulamayacakları.....	191
Ek 10 : Seyhan ahalisinden 20 kadar Yezidi'nin Ömer Paşa'nın Oğlu İle Seyhan Eski Müdürü Tarafından Öldürülen 7 Kişinin Kafasını Getirerek Musul Heyet-i Tahkikiyesine Başvurdukları.....	193
Ek 11 : Musul Vilayetinin Belli Köylerinde Sakin Yezidiler ile Çeşitli Din Fırkalarına Mensub Olanların İbadet Etmeleri İçin Mescid ve Okullar İnşa Edilerek Gerekli Kolaylığın Gösterilmesi.....	197
Ek 12 : Yezidi Taifesi Reislerinden Ali Paşa'nın Musul'dan Sürülmesi....	200
Ek 13 : Ali Paşa'nın Hükümete Aleyhtar Tutumu Görüldüğünden Kastamonu'da İkamet Ettirilmesi.....	202
Ek 14 : Irak Islahatıyla Görevli Ömer Vehbi Paşa'nın Bölge Aşarının Emaneten Taşır Edilmesi Yolunda Başlattığı Uygulamanın Ahalinin Hoşnutsuzluğuna Yol Açtığı.....	205
Ek 15 : Sincar'daki Yezidiler'den Köçek Mirza'nın Yezidiler'in Ruhani ve Dünyevi Reisliğini Almak Maksudıyla Giriştiği Fesat Hareketlerinin Haber Alınması Üzerine 4. Ordu Müşirliği ile Musul Valiline İcab Eden Tebligatın Yapılması.....	207
Ek 16 : Yezidiler'in Islahı İçin Bekir Paşa Komutasında 3 Tabur Asker ile Lüzumu Kadar Süvarinin Sincar'a Gittiği.....	212
Ek 17 : Hakkari Sancağı Dahilindeki 14 Köyde Sakin ve Şimdiye Kadar Askerlik Yapmamış Yezidiler'in Hamidiye Alaylarına Dair Olmak İstediklerine Dair Yaver-i Ekrem Paşa'nın Arızası.....	216

Ek 18 : Hamidiye Alayları'na Yazılmalarını İstida Eden Hakkari ve Musul Civarındaki Bu Yezidiler'in Arzuları o An İçin Uygun Bulunmamakla Birlikte Bunlar Kısmen Nüfusa Kaydettirilmek Suretiyle Askerlik Hizmetine Azar Azar da Olsa Alıştırılması.....	218
Ek 19: Musul Vilayetinde Bulunan Yezidiler'in Reislerine Mir-i Seyhan Manıyla Şehri Bin Kuruş Tahsisi ve Müslim olarak Ceride-i Nüfuza Kayıtları.....	224
Ek 20: İngiltere ve Sair Ecnebi Devletler Tebaasından Birkaç Kişinin Tebdil Suretinde Seyhan Nahiyesindeki Yezidi Köylerinde Dolaştıkları Haberi Üzerine Gizlice Tahkikat Yapmak İçin Yola Çıkarılan Zabtiye Tabur Ağasıyla Zabtiyelerin Geri Çevrildiği.....	226

ÖZET**YEZİDİLİK VE OSMANLI YÖNETİMİNDE YEZİDİLER****ABCA, YURDAER****Yüksek Lisans – 2006****Yakınçağ Tarihi****Danışman: Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU**

Bu çalışmanın amacı Yezidilik'i açıklamak ve Yezidiler'in Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altındaki sosyal, hukuki ve politik durumlarını incelemektir. Bununla beraber Tanzimat Fermanının ilan edilmesinden I.Dünya Savaşının sonuna kadar geçen süreçte Yezidiler'in Osmanlı yönetimi ve Batılılarla olan ilişkileri de bu çalışmada ele alınmıştır.

Çalışmada yöntem olarak, önce tezde kullanılacak olan Arşiv Belgeleri, çeşitli yayınlar (kitaplar, makaleler) taranmış, elde edilen kaynaklar sistematik bir şekilde tasnif edildikten sonra okunup yorumlanmıştır.

Sonuç olarak, Yezidilik ve Yezidiler tarih boyunca Müslüman ve Hıristiyan komşularınca dinsiz olarak görülmüşler bu durum Yezidiler'in içine kapalı bir toplum olarak gelişmesine neden olmuştur. Tanzimat ve Islahat Fermanları öncesindeki dönemde Osmanlı İslam Hukuk sistemi içinde kendilerine yer bulamayan Yezidiler'in hukuksal statüsü, bu fermanların ilanından sonraki dönemde de pek bir değişikliğe uğramamıştır. Ancak Tanzimat dönemiyle Osmanlı'da gayrimüslimler ile yoğun olarak ilgilenmeye başlayan Batılılar Yezidilerle ilişkiler kurmuşlar ve siyasi nedenlerle bu inanç sahiplerini himaye etmeye çalışmışlardır. Batılılar'ın devreye girmesiyle Yezidiler dönem dönem Tanzimat'ın getirdiği haklardan istifade etmişlerse de bu kalıcı olmamış siyasi şartlara göre değişkenlik göstermiştir.

ABSTRACT**YEZIDISM AND YEZIDIS IN OTTOMAN ADMINISTRATION****ABCA, YURDAER****Master Thesis – 2006****History Of Modern Times.****Advisor: Ali SARIKOYUNCU, Professor**

The aim of this study is to explain the Yezidism and evaluate the Yezidis with respect to social, law and politics in Ottoman administration. In addition to this, examined the relationships of Yezidis with Ottomans and Occidentals between the period of Tanzimat and the end of first world war.

As the method of this study; archive documents, variable publications such as books, articles were scanned and after the acquired sources were classified systemically, they were read and interpreted.

As a result we can say that the Yezidism and Yezidis always have been seemed as non-religious by the christian and muslim residents in the course of history and this caused Yezidis to live isolated from the society. The legal statute of Yezidis which could not find place in the Ottoman Islamic Law System before the declaration of Tanzimat and Islahat rescripts, did not have any improvements after the declaration of this rescripts as well. However, Occidentals who paid

attention to non-moslems in the Ottoman Empire by the Tanzimat era, built relationships with Yezidis and due to political reasons they tried to protect them. With the act of Occidentals, Yezidis acquired some rights that Tanzimat brought, however it hadn't been permanent, changed due to political conditions.

EKLER LİSTESİ

- Ek 1 :** BOA., HAT., 27/1294
Ek 2 : BOA., HAT., 83/3430A
Ek 3 : BOA., HAT., 83/3430
Ek 4 : BOA, HAT., 240/13441
Ek 5 : BOA., HAT., 41/2088
Ek 6 : BOA, HAT., 376/20475
Ek 7 : BOA., HAT., 373/20404
Ek 8 : BOA., MKT. MHM., 499/2
Ek 9 : BOA., Y. PRK. BŞK., 22/57
Ek 10 : BOA., Y. MTV., 74/33
Ek 11 : BOA., İ. DH., 1297/1310S-53
Ek 12 : BOA., İ. DH., 1298/1310.Ra.-56
Ek 13: BOA., Y. A. HUS., 267/24
Ek 14 : BOA., Y. MTV., 65/115
Ek 15 : BOA., Y. A. HUS., 277/16
Ek 16 : BOA., Y. A. HUS., 277/123
Ek 17 : BOA., YEE., 139/13
Ek 18 : BOA., YEE., 139/15
Ek 19 : BOA., MV., 184/68
Ek 20: BOA., Y. A. HUS., 269/45

KISALTMALAR

A. B. C. F. M.	: American Board of Commissioners for Foreign Missions
A. MKT. MHM.	: Bab-1 Ali Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Evrakı.
bkz.	: Bakınız.
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
c.	: Cilt.
Çev.	: Çeviren.
DH. MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı.
HAT.	: Hatt-ı Hümayun Evrakı.
Haz.	: Hazırlayan.
HR. MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı.
HR. SYS.	: Hariciye Siyasi.
Hz.	: Hazreti.
İ. DH.	: İrade-i Dahiliye.
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları.
s.	: Sayfa.
S.	: Sayı.
vd.	: Ve devamı.
Y. A. HUS.	: Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Evrakı.
Y.EE.	: Yıldız Tasnifi Esas Evrakı.
Y.MTV.	: Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı.
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Tasnifi Perakende Başkitabet Dairesi.
ZB.	: Zaptiye Nezareti Maruzatı.

ÖNSÖZ

Yezidilik bünyesinde ihtiva ettiği inanç esasları ile bir çok dinle benzerlik göstermektedir. Ancak Yezidiler inançlarının bütün dinlerden eski olduğunu ve bütün dinlerden önce ilk olarak kendi dinlerinin var olduğuna ve zaman içerisinde kutsal kitaplarının kaybolduğuna inanırlar.

Yezidiler'e göre dinlerinin yenileyicisi Halife Yezid ve soyu Emeviler'e dayanan Şeyh Adi bin Musafirdir. Yezidilikte çok önemli bir yer arz eden bu kimseler bu inanç şeklinde yarı tanrı yarı insan veya peygamber motifleri şeklinde ortaya çıkmaktadırlar. Ancak her ikisinde de ortak olan nokta Müslüman ve Arap olmalarıdır. Bu da Yezidiliğin İslamla bağlantılı bir yanı olduğunu gözler önüne sermektedir. Yezidiler'in günümüzde Mushaf-ı Reş ile birlikte iki kutsal kitaplarından biri olarak kabul ettikleri Kitab-ı Cilve de bu zatlardan Şeyh Adi bin Musafire isnat edilir. Ancak tüm eserlerinde imzası bulunan Şeyhin izine bu kitapta rastlanamaz. Şeyh Adi Lübnan'da doğmuş daha sonra Suriye'ye ve bugünkü Irak sınırları içinde bulunan o zamanlar Hakkari adıyla anılan Laleş'e gelmiştir. Burada yerleşmiş ve bölgedeki yerel halk tarafından saygıyla karşılanmıştır. Kısa zaman içinde yayılan Şeyh'in öğretileri çok gecikmeden bütün bölgede tutmuştur. Ölümünden sonra ise Şeyhin öğretilerine isnat edilen Adaviler adında bir tarikat oldukça güçlenmiştir. Adavi tarikatının şekillendirdiği ve bu tarikatın ortadan kalkmasından yüzyıllar sonra Yezidilik adını almış olan bu inanç 16. yüzyıla gelindiğinde Suriye, Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bir kısım topluluklar tarafından benimsenmiştir.

Osmanlılar ile Yezidiler'in tanışması da bu tarihte olmuştur. 16. yüzyılda Safevi - Osmanlı çekişmesinin tam ortasında kalan Yezidiler Osmanlılar'ın Safeviler'e üstün gelmesiyle birlikte Osmanlı hakimiyeti altına girmişlerdir. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetimine giren Yezidiler'in sahip oldukları dini inançları ve kuşkulu İslami kimlikleri Osmanlılar'ın bu topluluğa şüpheyle yaklaşmasına neden olmuştur. Osmanlılar'ın Yezidiler'in inançları hakkında bilgi sahibi olmalarıyla da anlaşmazlıklar ortaya çıkmış özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda

Osmanlı din adamlarınca kafir olarak ilan edilmişlerdir. Kitaplarının ve peygamberlerinin farklı olması ve Osmanlı hukuk sisteminin tanıdığı ehli kitap dinlerden birine dahil olmamaları nedeniyle Yezidiler Osmanlı hukuk sistemi içinde kendilerine yer bulamayarak dışlanmışlar çoğu zaman ise İslam'a döndürülmeye çalışılmışlardır. Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla da hukuksal durumlarında değişme olmayan Yezidiler'in bu hali Batılılar'ın dikkatini çekmiş ve Yezidiler'i siyasi amaçları doğrultusunda himaye etme çabalarına girmişlerdi. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'na kadar Batılı misyonerlerin de devreye girmesiyle hız kazanarak devam etmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Yezidilik inancı ve bu inancın kökenleri, hakkında bilgi verilmiş, Yezidiler'in örf adet gelenek ve göreneklere, yaşadıkları coğrafya, dil ve nüfusları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bununla beraber Yezidilik inancının İslam'dan önce Türkler'in dahil olduğu dinlerle mukayesesi yapılarak benzer yanlar ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde ise ilk olarak Yezidiler'in Osmanlı yönetimine girişleri ve Osmanlıların temasa geçtikleri başlıca Yezidi aşiretleri hakkında bilgiler verilmiş, on dokuzuncu yüzyıla kadar geçen dönemde Osmanlı-Yezidi ilişkileri üzerinde durulmuştur. On dokuzuncu yüzyıl ise Tanzimat öncesi II. Mahmut dönemi baz alınarak Osmanlı yönetimine karşı Yezidiler'in tutumları incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca Tanzimat ve sonrasında Yezidiler'in durumu, Batılı devlet konsoloslarıyla ilişkileri ve Abdülhamit Döneminin Yezidi politikaları ele alınmıştır. II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönem ve Osmanlı'nın son yıllarında Yezidiler'in siyasi tavırları da yine bu bölümde incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı emperyalist faaliyetler ve Yezidiler'in bu faaliyetler karşısında takındıkları tavır irdelenmiş, bununla beraber Osmanlı Devletindeki gayrimüslimlere yönelik misyonerlik faaliyetlerinde Yezidiler'in durumu hakkında bilgi verilmiştir. Bu çalışmayı yaparken bilgi ve birikimlerini esirgemeyen, yöntem ve metod konusunda yol gösteren, fikirlerini paylaşan Sayın Hocam Prof. Dr. Ali Sarıkoyuncu'ya teşekkürlerimi bir borç bilirim.

GİRİŞ

Yezidilik'in, eskiden yaşayan birçok dinlerin etkisi altında kaldığı söylenmekte ve hatta onların karışımı karma bir din olduğu yaşantılarından da ortaya çıkmaktadır. (Turan, 1986a, 137) Bu nedenle Yezidilik'i gerek içerdiği inanç esasları bakımından gerekse alışıla gelmiş ve sıklıkla kullanılan Yezidi adı bakımından farklı kökenlere dayandırmak mümkündür. Bu hususta birçok farklı görüş bulunmakla birlikte kesin bir kanıya varmak mümkün olmamıştır. Hindular'a benzer kast sistemleri, Museviler gibi yeme-içme yasakları, vaftiz, kurban, oruç gibi ibadetlerin yanı sıra güneşi ve ateşi kutsayarak reenkarnasyona inanmaları bu dinin kökenine dair farklı görüşlerin oluşmasına olanak sağlamaktadır. (Tamur, 2004, 52)

Yezidilik'in kökenlerine dair Haricilik'ten tutup eski putperestlik, Hıristiyanlık, Yahudilik, Zerdüştlük, Sabiilik, Şamanizm ve Mecuslik'e kadar uzanan bir çok görüş ileri sürülmektedir. (Beysanoğlu, 1988, 9) Yezidiler ile ilgili görüş bildiren batılı yazar ve düşünürlerden Spiro Yezidilik'in Asurlu, İranlı Hıristiyan ve Müslüman unsurlar ile karışmış bir Maniheizm¹'den doğan bir din olduğunu söylemektedir. (Türkdoğan, 2003, 310)

Bu görüşten farklı olarak Guidi'ye göre ise Yezidilik tamamen İslam'dan kopma pro Emevi bir gulüvv² hareketidir. Bu glüvv hareketi, Abbasi hanedanının ilk asırları boyunca devam eden bir pro Emevi gulüvvüdür. Bu hareket kısa zaman sonra, Doğu Anadolu'nun güney kısmında, Musul'a kadar olan bölgede tutmuştur. (Aydın, 1998, 33-34)

¹ Maniheizm: Maniheizm 216 yılında Güney Mezopotamya'da Dicle kıyısındaki Seleukia-Ktesifon kentinde doğan Mani adında bir kişinin öğretileridir. Mani'nin soyu anne tarafından İran krallarına kadar uzanmaktadır. Mani'nin doğduğu topraklarda 2. yüzyıldan itibaren hızla yayılan Hıristiyanlık ve kilise tarafından dışlanan Gnostik inançlar etkindi. Bunlardan etkilenen Mani eski çağın bilim ve felsefesini bütün insanlara seslenen evrensel ve tek bir dinde birleştirmek istemiş ve Maniheizm ortaya çıkmıştır. (Sever, 1996, 23-24)

² Gulüvv: Haddini aşma, ileri gitme, aşkınlık, taşkınlık manalarına gelmektedir. (Devellioğlu, 2004, 294)

Diğer taraftan Yezidiler ise dinlerinin kökenleri hakkında isnat edilen bu görüşlere karşılık dinlerinin birçok dinden önce var olduğuna ve bu eski dinin kuruluşu üzerine tarihi bilgilerin zaman içinde unutulduğuna, kaynaklarının da kaybolduğuna inanmaktadırlar. (Sever, 1997, 18) Yezidiler'in dinlerine dair ileri sürdükleri bu görüşü Midyat'ın Çayırli köyünde yaşayan Yezidi Bino Ağa şöyle dile getirmektedir: *“Peygamberlerden önce gökyüzüne tapan bir millet vardı. Öyle yıldızla, aya değil; gökyüzüne... Yani aslında Allah'a. Biz onlardanız işte. Allah bir, güneş Allah'ın enerjisi. O enerjinin varlığıyla her şey hayat buluyor...”* (Yalnız, 2006, 80)

Yezidiler on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda, dinlerinin çıkış yeri olarak kabul ettikleri Suriye'den Basra, aşağı Fırat, Sincar ve Doğu Anadolu'ya kadar uzanan bölgede yayılmışlardı. (Menzel, 1997, 416) Ancak Yezidilik'in güç kazanmasına elverişli bu ortam Irak ve Doğu Anadolu'da kendilerine meydan okuyan yeni güçlerin ortaya çıkmasıyla sona erecekti. On beşinci yüzyıl kapanırken bu bölgede yeni büyük bir askeri güç doğuyordu. Şah İsmail önderliğindeki bu güç Safevi Devletiydi. Şah İsmail 1501 yılında tahta çıkmasından sadece birkaç sene sonra İran, Irak ve Fırat'ın doğusundaki bütün Anadolu'yu fethetti. Diyarbakır 1507'de; Bağdat ve Musul ise ertesi yıl alındı. Bunun üzerine önde gelen Yezidi aşiretleri Mahmudi ve Dunbeliler de güçlü Safevi Devleti'nin boyunduruğu altına girmişlerdi. (Guest, 2001, 88)

Ancak Şii - Safevi Devleti'nin doğudaki yükselişinden rahatsız olan Osmanlı Devleti bu devlete savaş açmış ve Çaldıran Savaşı (23 Ağustos 1514) olarak bilinen bu savaşın neticesinde yenilen Safeviler fethettikleri bölgelerden çekilmişler ve buralar Osmanlı hakimiyetine girmişti. Bu zaferin Osmanlılar açısından meydana getirdiği bir diğer önemli kazanç ise I.Selim'in İran sınırındaki bölgelerde ve aynı zamanda Fırat - Dicle dağlık bölgelerindeki Kürt beyliklerini gönül rızasıyla ikna ederek İmparatorluğa bağlamasıydı. Böylelikle Fırat Nehri'nin batı kıvrımı ile Zab nehirlerinin kaynaklarının arasında kalan bütün bir bölge farklı sıklıktaki bağlarla İmparatorluğa bağlanmış oldu. (Pitcher, 2001, 149-151) Böylece o dönemde Büyük Zab ile Küçük Zab arasındaki bölgede yaşayan başta Daseni

aşireti (Guest, 2001, 87) olmak üzere bir çok Yezidi aşireti de Osmanlı yönetimi altına girmiştir.

XVI. yüzyıldan itibaren Yezidiler'in Osmanlı yönetimi altına girmeleri Osmanlılar'ın her halleriyle Müslümanlar'dan ve ehl-i kitap dinleri mensubu Hıristiyan ve Yahudiler'den farklı olan bu dini topluluğu daha iyi tanınmasına sebep olmuştur. Bu süreç esnasında Osmanlılarla temas geçmiş bazı Yezidi aşiretleri İslam'a girmişlerdir. Yezidilik'te ısrar edenler ise Osmanlı din adamlarınca hiçbir kutsal kitaba bağlı olmamaları nedeniyle kafir ilan edilmişlerdir.(Turan, 1989, 64-66)

Bu nedenle Yezidiler'e ehl-i kitap dinlerinin mensubu olmaları nedeniyle Zımmi³ statüsünde adlandırılan diğer gayrimüslimlerden farklı muamele edilmekteydi. Başka bir deyişle Yezidiler kitap sahibi Yahudi ve Hıristiyan halkların din ve can güvenliğinin Osmanlı Devleti tarafından korunduğu Millet sistemi içerisinde yer alamamışlardır. (Yalkut, 2002, 95) Dolayısıyla Osmanlı hukuk düzeninde tanınmayan Yezidiler Tanzimat (1839) fermanının getirdiği haklardan da istifade edememişlerdir.

Yezidiler'in bu durumu Batılılar'ın dikkatini çekmiş, özellikle İngiltere 1846 yılından itibaren aktif bir şekilde Yezidiler'i himaye etme politikasına girişmiştir. İngilizler'e göre buna neden olan Yezidiler'in mutsuzluğudur. (Turan, 1989, 71)

Ancak Yezidiler'in yoğun olarak yaşadıkları ve dinlerinin merkezi olması nedeniyle güçlü oldukları bölgenin Irak⁴ olması ve bu bölgenin sahip olduğu yer altı zenginlikleri ile jeo-politik konumunun İngiltere'nin en önemli sömürgeci

³ Ehl-i Kitaplara aynı zamanda Kitabi, eğer Müslüman bir ülkenin teb'ası ise Ehl-i Zimmet veya Zımmi adı verilirdi. İslam Hukuku hükümlerine göre Ehl-i Kitap olanlar bir Müslüman ülkede yaşarlarsa varlıkları ve güvenlikleri İslam devletinin sorumluluğu altında olacağından bunlara Ehl-i Zimmet veya kısaca Zımmi denir. (Ercan, 2001, 51)

⁴ Yezidiler'in kutsal yerleri Irak'ın kuzeyinde Musul'a bağlı Seyhan ve Sincardır. Baadri köyü merkezleridir. Bu bölgeler aynı zamanda Yezidiler'in en yoğun oldukları yerlerdir.

Hindistan'ın güvenliği açısından hayati önem arzemesi⁵ İngilizler'in Irak ve dolayısıyla Yezidiler üzerine eğilmelerinin asıl nedenini belirginleştirmektedir.

Özellikle İngiliz araştırmacı, arkeolog, ve diplomat Auesten Henry Layard (1817- 1894) Yezidiler ile güçlü ilişkiler kurarak onların İngilizler'e olan yakınlıklarının temellerini atmıştır. 1846 yılında Yezidi lideri Şeyh Nasır'ın kendisine yaptığı daveti, onların dini festivallerine katılan ilk Avrupalı seyyah olma arzusuyla hemen kabul etmişti. Yezidiler'in Layard'a olan saygısı Layard'ın da oryantel adetlerine olan aşkı İngilizler ile Yezidiler'i birbirlerine yaklaştırmıştı. (Collins, 2001, 209- 210)

Bu yakınlık Yezidiler açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Nitekim 1849 yılında Yezidilerin hükümet tarafından diğer Müslüman Osmanlı vatandaşları gibi askerlik yapmaları istendiğinde Yezidi Emirler İngiliz büyükelçisi Stratford'un müdahalesi sayesinde İstanbul'dan Yezidiler'in bu görevden muaf tutulmaları için bir ferman çıkartabilmişti. 1872 yılında Bab-ı ali, Yezidiler'e tanıdığı bu ayrıcalığı kaldırmasına rağmen Yezidiler yine İngilizler'in arabuluculuğu neticesinde özel bir vergiyle bu görevden muaf olma hakkını elde etmişlerdir. (Lescot, 2001, 116)

İngilizler Osmanlılar ile Yezidiler arasında meydana gelen anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmak suretiyle Yezidiler'in güvenlerini kazanmaya çalışıyorlardı. Ancak asıl önemli husus İngiliz ve Amerikan misyonerleri tarafından Kürt adı altında sınıflandırılan Yezidi, Ehl-i Hak ve Alevi inancından olan topluluklara yönelik yürütülen Protestan Hıristiyanlık öğretisinin aşılması faaliyetleriydi. (Çay, 1996, 392) 19.yüzyılın başlarında Yezidiler'e yönelik küçük adımlarla başlayan bu faaliyetler 20. yüzyılın ilk yıllarından I.Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte şiddetini arttırarak kendini gösterecektir.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Marufoğlu, 1998, 216.

1.BÖLÜM

YEZİDİLİK'İN KÖKENLERİ VE YEZİDİLİK

I. 1. YEZİDİLİK'İN KÖKENLERİ

I. 1. 1. Yezidi Adı

Yezidiler'e verilen bu Yezidi ismi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Yezidi adına kaynak olarak ileri sürülen görüşlerden en önemlilerinin başında Yezidiler'in köken olarak İran'ın Yezd şehrinde çıkmış olmaları dolayısıyla aslında kendilerine başlangıçta Yezd şehrinde gelenler manasında "Yezdi" dendiği ancak bu sözcüğün giderek Yezidi halini aldığı yargısıdır. (Öztemir, 1988, 4)

Bu isim muhtemelen, fonetik kanunlarına uygun olarak gelişen şekli gösteren yeni Farsça'daki İzed (melek, Tanrı), Avesta dilinde yazata (saygıya tapınmaya layık olmak), Pehlevi dilinde yazdan, modern Farsça'da Yazdan (Tanrı) Avesta'da yazatanam, Pehlevi'de yaztan, yazdan, İzed'den gelmektedir ve Avesta'da geçen "Yazdan" ayin ve merasimle ilgili olarak Yeni Farsça'ya girmiştir. Buna göre, bu kelime bizzat kendileri tarafından kullanıldığı gibi, Ezidi, İzidi veya İzdi (Tanrı'ya tapanlar), Yezidiler tarafından da bilinen bir iştikak olmalıdır. (Menzel, 1997, 415) Öyle ki bu iddia Yezidilerin en ulu kişilerinden olan Şeyh Nasırın ünlü araştırmacı Badger'e söylemiş olduğu şu sözlerle daha da anlam kazanmaktadır: " *We are Yazeedees that is, we are worshipper of God*" (Biz yezidiyiz, yani Tanrı'ya tapanlarız). (Akpınar, 1995, 43)

Buna yakın bir başka görüşe göre ise Yezidiler'in Adem peygamberden sonraki ikinci ataları Ez-da (Tanrı verdi)'dir. Ona nispet edilerek bunlara da Ezdai

(Ezidi = Yezidi) denmiştir. (Fırlalı, 1984, 441) Buradan da anlaşılacağı üzere Yezidilikte de Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinlerde inanıldığı gibi Hz.Adem'in ilk yaratılan insan olduğuna dair inanç olduğu görülmekteyse de bu üç semavi dinde anlatılanlardan farklı olarak Yezidiler kökenlerini Adem ile Havva'dan ziyade tek başına Adem'e dayandırırılar. (Guest, 2001, 67)

Hatta bu husus hakkında çok daha ileri bir görüş olarak Yezidiler Cebbar bin Şehid adlı başka bir yüce varlıktan türediklerine inanırlar ve Adem ile Havva'dan türediklerine inandıkları kendileri dışındaki insanlık soyuyla birlikte olmazlar. (Eyüboğlu, 1987, 438)

Yezidi adının kökenine ait bir başka görüşe göre ise, bu adın Zerdüştlük ile alakalı bir yanının olduğudur. Buna göre Araplar İslamiyet'i yaymak için seferler düzenledikleri M.S.637- 639 yıllarında Ahura Mazda'yı kutsayan Zerdüş Kürtler ile karşılaşmışlar ve Araplar Tanrı'ya Yezdan dedikleri için bu inanç sahiplerine Yezdani ismini vermişlerdir. Ancak zamanla bu isim Yezidi adını almıştır. (Tori, 2000, 49) Bundan başka Yezidi isminin Yezidiler'in Yezd ya da Yezdan adındaki bir Tanrının varlığına inanmalarından dolayı (Seferoğlu, 1982, 57) ortaya çıktığı da düşünülebilir.

Yezidi isminin kökenleriyle alakalı olarak diğer iddialardan oldukça farklı bir görüş ise, "Yezid" kelimesinin eski Türkler'deki "Ayzıt" (Hezid) ile benzerliğinin düşünülmesidir. Kaşgarlı Mahmut da Divan-ı Lügat-it Türk'de "izi" kelimesini; ilah, efendi anlamında kullanmıştır. (Başbuğ, 1984, 68) Ayrıca eski ve yeni Farsça'da olduğu gibi eski Türklerde de Ay-zid tanrıdır. (Paşa, 1982, 52)

Öte yandan Yezidi isminin kökeni hakkındaki en yaygın ve bilinen inanış da bu ismin Emevi halifesi Yezid b. Muaviye'den geldiği hususudur. Nitekim ünlü Rus yazar Puşkin de Yezidiler Ali ailesinin amansız düşmanı Emevi halifelerinden Yezid'in adını almışlardır demektedir. (Puşkin, 83) Yezidi geleneğinde Halife 1.Yezit (680- 683) dinin yenileyicisi sayılmaktadır. (Yalkut, 2002, 85) Dahası Yezidi inançlarında Halife Yezid'in doğuşunda, bedenine göç eden bir ruha

inanılarak Yezid'in doğum gününü bütün Yezidiler tarafından bayram olarak kutlanılmaktadır. (Sever, 1996, 58) Tüm bu göstergeler Halife Yezid kültürünü bu dinin isim kökenine dair çeşitli görüşler arasında farklı bir yere koymaktadır.

Yezidi isminin bu dindeki kökenine dair on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ortaya atılan en cesur teorilerden bir tanesi de Yezidiler ile Şah Keyhüsrev'in kasaları ve "inanınların prensi" olarak da adlandırılan Nasturi Yazdin arasında bir bağlantı kurulmasıdır. Buna gerekçe olarak da Yunan kronolojisinde Heraclius'un 672 Noelini kutladığı yer olarak bilinen Yazdin'in Kerkük dışındaki evinin Yezidiler'in on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda yaşadıkları yere oldukça yakın bir yer olduğu görüşüdür. (Guest, 2001, 68)

I. 1. 2. Emevi İslam Anlayışı - Yezidilik İlişkisi

İslam dininin büyük peygamberi Hz.Muhammed (s.a.v)'in 632 yılında vefat etmesinden kısa süre sonra İslam orduları Afganistan'dan Musul, Halep ve Nil'e kadar bütün Orta Doğu' yu ele geçirdiler. Ne ver ki bu parlak başarıların gerçekleştiği Hz. Ebubekir ve Hz.Ömer dönemlerinden sonra Müslümanlar arasında iç anlaşmazlıklar baş gösterdi. Bunların neticesinde Müslümanlığı ilk kabul edenlerden olmasına rağmen üçüncü halife Hz.Osman, Hz.Muhammed (s.a.v)'in kuzeni ve damadı Hz.Ali'nin tahta geçmesini isteyen asilerce tahttan indirilerek katledildi. Bu durum Hz Ali yanlıları ve Hz.Osman'ın mensup olduğu Emevi aşireti arasında bir iç savaş başlattı. (Guest, 2001, 33- 34)

Hz. Ali, Hz.Osman'ın şehit edilmesinden sonra İslam ileri gelenleri tarafından Halife ilan edildi ancak başta Peygamber'in eşi Hz. Ayşe olmak üzere, bazı Emevi ailesi ileri gelenlerinin buna karşı çıkması yüzünden taraflar arasında mücadele başlamıştır. (Saray,1999,5) Hz. Ayşe, Talha, Zübeyr ve Ümeyye oğulları, Hz. Ali'ye karşı Hz. Osman'ın kanını talep iddiasıyla Mekke'de toplandılar. Hz. Ayşe'nin önderliğindeki ordu ile Hz. Ali'nin ordusu arasında Basra yakınlarında Hureybe'de "Cemel Savaşı" meydana geldi. Hz.Ali'nin ordusunun galip geldiği

savaşta iki taraf da pek çok kayıp verdi. Talha ve Zübeyr öldürüldü. (Sarıcan, 2003, 267)

Bu ara Hz. Ali ile Muaviye arasında bir takım mektuplaşmalar olmuşsa da herhangi bir şekilde olumlu sonuç alınamamıştı. Hz. Ali, herhangi bir şekilde anlaşma ümidi kalmayınca, Kufe yakınlarında Nahile mevkiinde ordugah kurarak, askeri ve halkı muharebeye davet etti. Sahabeden ve tabiinden pek çok meşhur kişilerle, isim yapmış kabile büyükleri Hz. Ali'nin daveti üzerine onun bayrağı altında toplandılar. M/665'de Siffin savaşı başladı. Muaviye'nin bozguna uğradığı bu savaşın sonlarına doğru Muaviye'nin ordusundan Suriyeli askerler mızraklarının ucuna Kur'an yaprakları takarak "*Sizi Kitabullah'a davet ediyoruz*" diye bağırdılar bunun üzerine Hz. Ali'nin ordusunda görüş ayrılıkları meydana geldi, bu durumu gören Hz. Ali fitneyi büyütme istemiyordu. Bu yüzden harbi durdurdu ve Muaviye'ye haber göndererek niyetinin ne olduğunu sordu Muaviye de : "*Aramızda Kitabullah'a göre birer hakem seçelim ihtilafı onlar halletsin*" diye cevap gönderdi. Bu fikrin kabul edilip edilmemesi konusunda tartışmalar çıkmasına rağmen, sonraları Hz. Ali hakem fikrini kabule mecbur oldu. (Savaş, 1993, 186-187)

Ancak hakem fikri karmaşadan başka bir netice getirmemişti. Müslümanlar arasındaki ayrılıklar devam etmekteydi. Tam bu sırada hariciler gizli bir çalışma içine girmişlerdi. Bunlar İslam alemini kan ve ateş içinde bırakan çekişmeye bir son vermek ve Nehrevan hezimetinin intikamını almak düşüncesiyle aralarından üç fedai tespit etmişlerdi. Bu üç fedai bu çekişmelere neden olarak gördükleri üç Emiri yani Hz. Ali, Muaviye ve Amr'ı öldürmek maksadıyla harekete geçecekler ve başarılı oldukları takdirde Müslümanları bölen ihtilafa son vereceklerdi. (Savaş,1993,191)

Fakat Harici fedailer ancak Hz.Ali'yi öldürebilmiş ve diğer iki şahıs bu komplodan kurtulmuşlardı. Bu arada, Muaviye'nin halifeliğini kabul etmeyen İran, Irak, Horasan ve Hicaz'daki Müslümanlar, Hz. Ali'nin büyük oğlu Hz. Hasan'ı halife tanıdıklarını ilan etmişlerdi. Bunun üzerine Muaviye, Hz. Hasan'a karşı bir

ordu göndermiş ve Hasan da Müslüman kanı dökülmesin diye Medine'ye çekilmiştir. (Saray, 1999, 5)

Muaviye'nin önermelerine uyarak halifelikten çekilen Hz. Hasan ile Muaviye arasında yapılan bir anlaşmaya göre, halifelik yaşadığı sürece Muaviye'ye geçecek, ama ondan sonra Hz. Ali'nin küçük oğlu Hz. Hüseyin halife olacaktı. Buna karşılık Hz. Hasan, Kufe'deki hazineye sahip olacaktı. Böylece Muaviye 41/661 yılının yaz aylarında Hz. Muhammed (s.a.v)'in ümmetini yeniden bir bayrak altında toplamayı başarmıştır. (Üçok, 1968, 26)

Serinkanlı bir devlet adamı olan Muaviye yirmi sene süren idaresi boyunca ciddi bir muhalefetle karşılaşmaksızın yönetimini sürdürdü. Onun zamanında Libya, Tunus ve Türkistan fethedildi İstanbul kuşatıldı 669 baharında Muaviye'nin oğlu Yezid önderliğindeki halifenin ordusu Kadıköy'e vardı ve batıdan İstanbul üzerine yürüdü ancak ordu haftalarca bir çıkmazda kaldıktan sonra çekildi. 680 senesinde ölmeden önce yerine oğlu Yezid'i veliyet tayin etmişti ancak bu durum Hz. Muhammed (s.a.v)'in kızı Hz. Fatma'dan doğan torunu Hz. Hüseyin tarafından kabul edilmedi ve Yezid'i halife olarak tanımayı kabul etmeyerek Mekke'ye gitti. Irak'ta Hz. Ali ve ailesi yandaşları Hz. Hüseyin'i Kufe'ye çağırarak kendilerine katılması hususunda ısrar ettiler bunun üzerine Hz. Hüseyin ve ailesi 1290 km'lik çölü aşmak için Mekke'den kervan halinde yola çıktı. Bu arada Irak valisinin isyanı bastırıldığından ve yavaş yavaş tuzağa doğru ilerlediklerinden habersizdiler. Hazin son, 10 Ekim 680'de Kerbela'ya yakın bir çölde gerçekleşti Hz. Hüseyin şehit edildi. Bu olay İslam dünyasında ilelebet sürecek bir ikiliğe yol açmıştır. Tüm bunlardan sonra Yezid 11 Kasım 683'te Howarin'de aniden öldü. Yezid'in ölümünden kısa bir süre sonra yerine atanmış olan, II. Muaviye'de, vebadan ölünce yerine Emevi aşiretinin gençlik kolunun başında bulunan Mervan b.el-Hakem geçti. Bu dönemden sonra İslam coğrafyasının sınırları güneyde Toledo'ya doğuda ise Semerkant'a kadar uzanmıştı. Mervan b.el-Hakem'in torunu II. Mervan, askeri açıdan iyi bir yönetici olmasına rağmen, gerek Şiiilerle gerek Hz. Muhammed (s.a.v)'in amcasının soyundan gelen Abbasi aşiretiyle ve gerekse kendi akrabalarıyla savaşmaktan kurtulamadı. Nihayetinde 750 yılında

Türkistan'dan gelen bir Abbasi ordusu Mervan'ı Büyük Zap nehrinin sol kıyısında yenilgiye uğrattı. Bu son Emevi halifesi Mısır'a kaçtı. Orada ele geçirilip katledildi. Kellesi Abbasi kampına gönderildi. Kampta savaşta galip gelenler onun kızıl saçını ve masmavi gözlerini Kürt annesinden aldığını söylüyorlardı. Abbasiler'in hışmına uğrayan bu aşiretin son fertlerinin kimi İspanya'ya kimiye Hakkari dağlarına sığınmıştı. (Guest, 2001, 34- 40)

İşte bu noktadan hareketle şu gerçek ortaya çıkmaktadır ki Abbasiler'den kaçarak Hakkari⁶ dağlarına sığınan Emevi yanlıları, Emevi İslam anlayışı ile Yezidilik arasındaki paralelliğin en önemli temelini oluşturmaktadır.

Guidi'ye göre Yezidilik İslam'dan kopma pro Emevi bir glüvv hareketidir. Bu glüvv hareketi, Abbasi hanedanının ilk asırları boyunca devam eden bir pro emevi gulüvvüdür. Bu hareket kısa zaman sonra, Doğu Anadolu'nun güney kısmında, Musul'a kadar olan bölgede tutmuştur. Hicret'in beşinci ve altıncı yüzyıllarında ortaya çıkan bu gulüvv hareketi, bu bölge sakinleri arasında çok sayıda sempatizan bulmuştur. Siyasi platformda bu sempatizanlık sebepsiz değildir. Emevi halifelerinden Mervan'ın bu bölgelerden bir kölenin oğlu olması bölge sakinlerinin Emevi halifeleriyle iyi ilişkiler içinde olmasına neden olmuştur. (Aydın, 1998, 33-34) II. Mervan bir Kürt kızından doğmuştur ve bu bölgeler onun kendi vatanıdır. (İnan, 1968, 48)

Emevi hanedanlığı yıkılınca bu hilafet taraftarları Hakkari dağlarına çekilmişler, devrin siyasi çalkantısından uzak bir hayat yaşamayı tercih etmişlerdir. Bölge kabileleri tarafından hüsnü kabulle karşılanan bu politik mülteciler, bölge sakinlerinin hayatına dinamizm getirmişleridir. Çünkü, bunlar Abbasi iktidarının ilk dönemlerinde Emevi taassubu ile birkaç kere ayaklanmışlardır. Fakat, zamanla siyasi dinamizmlerini kaybeden Emeviler'den bazıları kendilerini mistik pratiklere

⁶ Musul'un doğusunda bulunan ve bugün Şeyhan nahiyesine bağlı köyleri oluşturan, eski kitaplarda Hakkari ismi verilen yer bugün Irakta bulunan Laleş'tir. (Turan,1989,47)

vermişlerdir. Bunlardan Hakkari’li Ebu’l-Hasan Ali Yezidi dininin kurucusu olarak kabul edilen Şeyh Adi b. Müsafir’in öncüsü olarak kabul edilmektedir. Görülüyor ki Hicri beşinci asırdan itibaren Anadolu’nun bütün güney doğusu, Emevi davasına kazanılmış bulunuyordu. Bu bölgede Yezid’in imametine inanan ve kendi cemaatlerine onun ismini veren bir mezhep olduğu ve bunların İslam’dan daha çok mahalli hurafelere bağlı oldukları Sem’ani tarafından belirtilmiştir. İşte bu topluluğun içine altıncı Hicri asrın başında soyu Emevi halifesi I. Mervan’a dayandığı söylenen Şeyh Adi b. Müsafir, muhtemelen bu halkı Kur’an prensiplerine çağırarak maksadıyla gelmiştir. (Aydın, 1998, 34- 35)

Şeyh Adi bin Müsafir’in babası Misafir bin İsmail de Emevi Halifesi Mervan bin el-Hakim’e dayanan bir din adamıydı. Belki de bu yüzden Şeyh Adi Yezid’i “*İmamoğlu ve İmam*” olarak değerlendirerek “*dinsizlere karşı savaştı, onu lanetleyen cemaatten atılacaktır*” demiştir. (Sever, 1996, 16)

İtikad-ı Ehl-Sünne, Adabu’n-Nefs, Visaya gibi yapıtları incelendiğinde Şeyh Adi’nin Mutezile, Şiilik gibi mezheplere karşı çıktığı Muaviye yanlısı görüldüğü anlaşılmaktadır. (Eyüboğlu, 1978, 436) Şeyh Adi b.Müsafir, Sünni bir sufi olup Şiiler’e saldırarak, onları kötülediği Muaviye b. Ebi Sufyan’ı savunan ashab-u hadis’den bir mutasavvufur. (Turan, 1986b, 189)

Açıkça görülmektedir ki Yezidilik’in çok eski bir din olduğu ve kuruluşu üzerine tarihi bilgilerin zaman içinde unutulduğu, kaynaklarının kaybolduğu (Sever, 1996, 18) varsayımının doğru olduğu kabul edilse bile, Yezidiler’in milli velisi olarak, bütün İslam dünyasında çok tanınan Adi b. Musafir gibi birini Şeyh sufi olarak seçebilmeleri, Yezidilik ile İslam’ın Emevi fırkasına dahil olan fikriyat arasında yakın bir münasebet olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. (Menzel, 1997, 416)

Dahası Yezidilik’in başlangıçta heteredoks bir Sünni İslam mezhebi olduğu dahi düşünülebilir. (Bruinessen, 2000, 13) Bunda Yezidilik’te görülen Oruç,

Kurban, Hac, Sünnet ve domuz eti yasağı, Sırat Köprüsü inancı, Kuran'ın kutsallığı gibi inançlar etkilidir. (Akpınar, 1995, 42) Kaldı ki Yezidiler Kuran-ı Kerim'in Allah tarafından Kürtçe'nin bir kolu kabul edilen Kurmanca olarak indirildiğine ve Hz.Muhammed (s.a.v)'in onu Arap diliyle yazdığına inanırlar. (Başbuğ, 1984, 68)

I. 1. 3. İslam Harici Dinlerle Olan İlişkisi

Yezidilik'in, Yezidiler'in yaşadıkları bölgede, eskiden yaşayan birçok dinlerin etkisi altında kaldığı söylenmekte ve hatta onların karışımı bir din olduğu, yaşantılarından da ortaya çıkmaktadır. İki tanrı anlayışında (tanrı-şeytan) Zerdüştlük'ün; tenasuhu (reenkarnasyon) kabul ettiklerinden dolayı Sabilik'in; ölü gömme, rüya tabirleri ve dini ayinlerden dolayı Şamanizm'in; Melek Tavus diye horoz şeklindeki putlara tapmalarından dolayı putperestliğin etkileri aşikardır (Turan, 1986b, 190)

Putperestlik ile alakalı toprak, su, ateş, ağaç kültü ile ilgili inançların, Hint-Ari Dinlerinden gök cisimleri ve özellikle güneşe prestij, Maniheizm'den temizlenme esasları, Hıristiyanlık'tan Eski ve Yeni Ahdin kutsal sayılması, Hz. İsa'nın tekrar geleceği inancı, her yıl Hz. İsa adına kurban, Tasavvuftan Vecd, inançları gizli tutma, büyük mutasavvıflara mezar ve türbelerine saygı gösterme (Akpınar, 1995, 41-42) Yahudilik'ten beslenme ile ilgili hükümler Nasturi Hıristiyanlık'tan vaftiz, Hz.İsa'nın etini ve kanını temsil etmek üzere yapılan takdis ayini, ekmeği ikiye bölme, evlenmelerde hıristiyan kiliselerini ziyaret, şarap içme müsaadesi (Menzel, 1997, 417) eski İran ve Anadolu dinlerinden güneşe tapınma ve reenkarasyon (Bruinessen, 2000, 12) gibi inançları bünyesinde toplamaktadır.

Özellikle reenkarasyonda Tin (ruh) ölümden sonra başka bir gövdeye geçerek varlığını sürdürür, bu özelliği dolayısıyla ölümsüzdür. Ölüm tinin ayrılması sonucu gövdenin başka gövdelerini oluşturmak için çözümlenir. Güneş, ay ve yıldızlar ise ışık saçıklarından kutsaldır. Çünkü Melek Tavus da bir ışık kaynağıdır (Eyüboğlu, 1987, 437) Tüm bu farklı dinlerin bir bünye içerisinde yer bulması Yezidilik'in karma din olduğunu göstermektedir. (Akpınar, 1995, 42)

I. 2. YEZİDİLİK

I. 2. 1. Şeyh Adi bin Musafir ve Yezidilik

Yezidi dininin kurucusu (Turan, 1989, 46) ve peygamberi olarak görülen Şeyh Adi b.Müsafir yaklaşık olarak 1075 yılında Lübnan’da, Baalbek’in 60 km güneyindeki Bekaa vadisinin kurak batı yamaçlarında kurulmuş Beyt Far köyünde dünyaya geldi. (Guest, 2001, 41-42) Onun neseben 1.Mervan soyundan geldiği (Aydın, 1998, 35) ve Muaviye bin Ebu Sufyan’ı savunan ashab-u hadis’den bir mutasavvuf olduğu (Turan, 1986b, 189) söylenmekte ise de Şeyh hakkında çok fazla bilgi olmaması onu hem İslamiyet hem de Yezidilik bakımından incelemek zorunluluğunu doğurmuştur.

İslamiyet bakımından Şeyh Adi Müslüman inançlı bir sufiydi; Kadiri tarikatının kurucusu Abdülkadir Geylani ile birlikte Bağdat’a gidip, İmam Gazali’den ders almıştı. (Bulut, 2003, 176) Hatta birlikte Hacca gittiği arkadaşı el-Geylani “*eğer peygamberlik çalışmakla elde edilebilecek bir şey olsaydı, onu mutlaka Şeyh Adi elde ederdi*” diye söylemişti. (Guest, 2001, 45) Bununla birlikte, Şeyh Adi’nin İtikad-ı Ehl-Sünne, Adabu’ n-Nefs gibi yapıtlara imzasını atarak Mutezile, Şiilik gibi mezheplere karşı çıktığı Muaviye yanlısı görüldüğü anlaşılmaktadır. Yani Şeyh Adi Şiilik karşısında Sünnilik’ten yana olmuştur. (Eyüboğlu, 1987, 436) Dahası zamanla Şeyh Adi’nin mucizeler yapan bir kişi olarak veli olduğuna inanıldı ve onun her gece Kur’an-ı iki kez hatmettiği söyleniyordu. (Tori, 2000, 88)

Şeyh Adi 1130 yıllarında Musul’un doğusunda bulunan ve bugün Şeyhan nahiyesine bağlı köyleri oluşturan, eski kitaplarda Hakkari ismi verilen Laleş’e giderek (Turan, 1989, 47) Hakkari’de Kürtler arasında oturdu. (Avni, 1997, 365)

Muhtemelen onun bu bölgeye gelmesinde İslam’dan daha çok mahalli hurafelere bağlı olan yöre halkını Kuran’ın prensiplerine çağırarak maksadı

yatmaktaydı. (Aydın, 1998, 35) İslam yorumcuları on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllara kadar Şeyh Adi'nin öğretilerinin İslam'a uygunluğunu kabul ediyorlardı. Ancak daha sonraki yüzyıllarda Müslüman din adamlarının Şeyh Adi'ye ve öğretilerine karşı tavırları değişmiştir. (Türkdoğan, 2003, 306- 307)

Yezidilik'e göre ise Şeyh Adi bu dinin kurucusu olarak Yezidilik'in kutsal kitaplarından ilkinin teşkil eden Kitab-ı Cilve'nin yazarıdır. (Fıglalı, 1984, 441)

Ancak Şeyh Adi'nin eserleri, yazarın adını taşır Kutsal kitaplar ise imzasızdır; yazarı veya yazarları bilinmemektedir. (Tori, 2000, 134) Ancak Yezidiler bu kitabı Şeyhe isnat ederler bununlada yetinmeyerek İslam Sünni çizgiye sıkı sıkıya bağlı Şeyh hakkında farklı inançlara sahiptirler. Bu inanışlardan bir tanesi şöyledir: “*Şeyh Adi bir gün Kabe'yi hac etmek üzere zaviyesinden çıkarak Mekke'ye doğru biraz yol alır ancak sonra geriye dönerek müritlerine, bu yolculuğunda Melek Tavus' a ulaştığını, kendisi ve cemaatından oruç, namaz, hac, zekat ve diğer dini emirlerin kaldırıldığını, yalnız melek Tavus' a iman ve itaat etmenin cennete girmeye vesile olacağını söyler*”. (Turan, 1989, 53)

Bir başka Yezidi inanışına göre ise Şeyh Adi kendilerine rızık verir ve Allah ile birlikte oturup soğan ekme yiyerek, kendilerine tabii olanlardan beş vakit namazı kaldırdığı, zinayı helal saydığı şeklinde inanışlar vardır. Bu inanışların boş birer safsata olduğunu anlamak çokta zor değildir; çünkü Şeyh Adi'nin Abdülkadir el Geylani ile birlikte hicaza yaptığı yolculuk ve hac farızasını yerine getirerek Peygamber efendimiz Hz.Muhammed (s.a.v)'e dört yıl komşuluk yapmasından sonra tekrar Laleş'e döndüğünde cemaatinin yukarıda belirtilen hurafelere inandıklarını görerek son derece üzülür onlara doğru yolu, İslam'ı telkin etmeye çalışarak onları bu sapkınlıktan döndürmeye çalışmışsa da müritleri onu dinlemezler ve şeytan olduğu zannı ile tekkeden dağ eteğine kadar kovalarlar. Daha sonra söylentiye göre şeytan bu duruma üzülerek gerçeği itiraf eder. Bunun üzerine Şeyh Adi b.Müsafir'i üstün tutan bu cemaat Adaviler olarak bilinir. (Turan, 1989, 53-55)

Abbasiler Emevi yönetimine halife II.Mervan'ın hal edilmesiyle son vermiş idi. Bunun sonucu olarak Abbasiler'e karşı siyasi bir kan davasının hasımları olan Emevi taraftarları adını katledilen halifeleri II. Mervan'dan aldıkları Mervaniler mezhepini kurmuşlardı. Siyasi bir muhalefet görünümündeki bu hareket zamanla dinselleşmiş ve dinsel bir mezhep hüviyetine dönüşmüştür. Ancak bu mezhebin kurucusu olarak görülen kişinin Emevi sülalesinin varisi değil, aşağı halk tabakasından olup, yükselmiş ve hilafet iddiasına kalkışmış, çağdaşları tarafından da halife olarak kabul edilmiş bir kimse olduğu iddia edilmektedir. (İnan, 1968, 482)

Suriye, Mısır ve Hakkari dolaylarında görülen bu mezhep mensupları başlangıçta dördüncü halife olarak Hz.Ali'nin yerine, üçüncü halife Hz..Osman'ın en yakınlarından ve Emeviler'den dördüncü halife olan Mervan bin-al-Hakem'i (684-685) tanımaktaysalar da, Hakkari dolaylarında ki bu mezhep mensupları kendilerini Mervan'a değil, Emevilerin birinci şubesine ve halife Yezit'e (680-683) nispet vermektedir. Mervaniler Allah'a, Peygamber'e, Kuran'ın Allah'tan indirildiğine inanırlar, fakat orucu ve namazı farz diye tanımazlardı. Namaz onlara göre ihtiyaridir isteyenleri namaz kılarlar, fakat namazları Sünnilerin namazlarından az çok farklıdır. (her gün altı vakit namazları vardır, hepsi yirmi dört rekat olup 17 si farz 3'ü de vitirdir). Namaz Allah'ın emri değil Peygamberin sünnetidir. Halbuki insanlar Peygamberin kulu değil Allah'ın kuludur, Peygamber kendisinde Allah'ın kuludur. Peygamber, Allah'a Kur'an gönderdiği için ibadet etmiş, halbuki diğer insanlar bu nimete erişmiş değillerdir, namaz kılmağa da mecbur değillerdir. Bu mezhebin başka dini ibadetlerinden biri olarak ancak sünnet zikir olunuyor; Mervaniler'in erkek ve kız çocuklarını sünnet ettirdikleri kaydedilmektedir. (İnan, 1968, 483- 486)

Guidi'ye göre Yezidilik bir İslam'dan sapma (heretique) hareketidir. Bugünkü görünümü itibariyle İslam ile hiçbir ilgisi olmayan bu hareketin temelinde bir gulüvv hareketi bulunmaktadır. Bu glüvv hareketi, Abbasi hanedanının ilk asırları boyunca devam eden bir pro emevi gulüvvüdür. Bu hareket kısa zamanda Doğu Anadolu'nun güney kısmında, Musul'a kadar olan bölgede tutmuştur. Emevi

tarafklarından Hakkari'li Ebu'l Hasan-Ali Sincar'da inzivaya çekilmiş ve orada çok sayıda mürit edinmişti. Onun ölümünden sonra bir asır bile geçmeden Yezit' in imametine inanan ve kendi cemaatlerine onun ismini veren bir cemaatle karşılaştığını Sem'ani belirtmiştir. (Aydın, 1998, 33- 34)

Öte yandan Mervani mezhebinin inanışlarıyla Yezidilik dininin inanç kaideleri arasında büyük bir yakınlık olduğu da göze çarpmaktadır. Öyle ki Mervani mezhebinde namaz farz değildir; Yezidiler'de namaz oruç gibi ibadetlerin Melek Tavus tarafından kaldırıldığına ve cennete gitmek için Melek Tavusa iman etmenin yeterli olacağına inanırlar. (Turan, 1989, 53) Buna ek olarak Yezidiler de tıpkı Mervaniler gibi Kur'an-ı Kerim'in Allah tarafından indirildiğine inanırlar. (Başbuğ, 1984, 68)

Bu görüşün doğruluğu ise B. Murat Özt Demir'in Türkiye'de yaşayan 103 yaşında bir Yezidi din adamı olan Yezidi Fakiri Reşo Toprakla yaptığı röportajda gün ışığına çıkmaktadır. Röportajda Yezidi din adamı Reşo Toprak Yezidilik'in İslam inançlarıyla bağlantılı yanlarının bulunduğunu, Kur'an ve hadislerden esinlendiğini, ancak onlara değişik yorumlar getirildiğini belirterek dinlerinin kurucusu olarak kabul ettikleri Şeyh Adi'nin Hz. Muhammed (s.a.v)'e övgü dolu şiirler yazmış olduğunu söyleyerek sanıldığı gibi Yezidiler'in ateşe tapmadıklarını ve Hüda isminde tanrıya tapıklarını belirtmektedir. (Özt Demir, 1998, 10-11)

Koyu bir Sünni mutasavvuf olan Şeyh Adi'nin muhtemelen bu bölgeye gelmesinde İslam'dan daha çok mahalli hurafelere bağlı olan yöre halkını Kuran'ın prensiplerine çağırarak maksadı yatmaktaydı. (Aydın, 1998, 35)

Adi bin Müsafir 1162'de öldüğünde Şeyh Adi'nin müritleri vasiyetine uygun olarak yeğeni Ebu el Berakat'ı yerine seçtiler. Ve cemaat çok geçmeden Adi adından türeyen Adaviler adını almıştır. Kısa süre sonra vefat eden şeyhin ardından yerine oğlu Adi bin Ebu el bereket geçti ve onun zamanında da cemaat klasik bir sufi tarikatı çizgisinde devam etmiştir. (Sever, 1996, 12)

Yezidilik Hasan bin Adi ile birlikte yeni bir hareketlilik kazanmıştır. Hasan müritlerine Şeyh Adi'ye saygı gösterilmesi ve mutlak anlamda itaatkar olmalarını buyuruyordu. Yezidiler'in iki kutsal kitaplarından ikincisi davranış kurallarına dikkat çeken Mıshefa Reş geleneksel olarak Şeyh Hasan'a ithaf edilir. Halife Yezid'in ve Şeyh Adi'nin olağan üstü bir şekilde yüceltilmesi de Şeyh Hasan'a atfedilmiştir. Addavi tarikatı bu dönemde Sultan Yezid'e yönelik tarafgirliği ve Şeyh Adi'ye karşı aşırılıklarla dolu inançlarından dolayı, on dördüncü yüzyılın başlarında İslam teologlarınca eleştirilmişlerdir. (Guest, 2001, 49-58)

Başlangıçta tamamen Sünni bir anlayışa dayalı bu hareket, kurucusunun ölümünden kısa bir süre sonra taraftarlarından bir kısmı sapık bir görünüm kazanmış ve hem Şeyh Adi'yi hem de Sultan Yezid'i insanüstü varlıklar olarak kabul etmişler bu nedenle de Yezidi olarak anılmışlardır. (Turan, 1986b, 189)

I. 2. 2. Melek Tavus ve Yezidilik'te Meleklerle İman

Yezidilik'te kutsal varlıklar arasında yedi meleğin önemli bir yeri vardır. Bu melekler, tanrının başka varlıklarda zuhuru gibi, Yezidilerce, bazı din ulularının şahsında somutlaştırılmakta ve onlarla özdeşleştirilmektedir. (Akpınar, 1995, 43)

Buna göre Şeyh Hasan (Derdail), Şeyh Şemsi (Melek İsrail), Şeyh Ebubekir (Melek Mikail), Sücaeddin (Melek Cebrail), Nasireddin (Melek Şemrail), Fahreddin (Melek Nurail), ve en son olarak da tüm bu meleklerden üstün olduğuna inanılan Melek Tavus (Abtavus) gelmektedir. (Eyüboğlu, 1987, 437)

Yezidiler'e göre Melek Tavus Şeytan ve Halıkı Kül'dür. Bunları ayrı ayrı birer ilah edinmekle beraber, ikisini de bir ad etmektedirler. Aynı zamanda Halıkı Hayır ve Halıkı Şer diye de iki tanrı tahayyül ederler. Halıkı Kül, hayırdır. Şeytan da şerdir. Buna rağmen şeytanı takdis ederler. (Şopolyo, 1964, 374)

Yezidiler açısından şeytan başlangıçta tanrıyla birlikte oluşan ilk varlıktı, kibre kapılınca yedi bin yıl cehennemde kaldı, yedi küp dolusu gözyaşı dökünce tanrı ona acıyıp bağışladı, kendisinden Melek Tavus isimli melek tanrıyı yarattı. (Bulut, 2003, 152) Yeryüzünün idaresi ve ruh göçünün yönetimi Melek Tavus'a yine bizzat tanrı tarafından verildi (Güç, 1999, 163).

Bu yüzden Yezidiler ilk önce her şeyi yaratan tek bir tanrının olduğuna, daha sonra bu tanrı tarafından şeytanın melek tavus olarak yeni bir tanrı olarak yaratıldığına ve bu iki tanrının aslında tek tanrıdan var olduğuna inanırlar. Bu inanca göre her şeyi yaratan tek tanrı melek tavusu yarattıktan sonra dünya ile ilgisini kesmiş dünyanın yönetimini melek tavusa bırakmıştır. Tanrı dünyanın sadece yaratıcısıdır. O sürdürücüsü olmadığından aktif değildir, dünyayla ilgilenmez. Tanrısal iradenin faal icraat organı Melek Tavustur ve ruh göçü yoluyla Tanrısallığa yükselmiş olan Şeyh Adi (Hadi) onunla bir olmuş görünmektedir. Melek Tavus Tanrı'nın alter egosudur. Tanrıyla birdir, ayrılmamacasına bütünleşmiştir. Melek Tavus iyi bir tanrıdır. (Yalkut, 2002, 43) Melek Tavus, şeytan olarak tanımlanabilir, fakat Yezidiler'e göre o, Müslüman ve Hıristiyan inançlarındaki kötülüklerin kaynağı değildir. (Bruinessen, 2000, 8)

Ancak öte yandan Melek Tavus hakkındaki bu hususun çok belirgin olmadığı açıktır. Çünkü daha öncede görüldüğü üzere Yezidilik mitlerinde Melek Tavus'un Halıkı Şer olarak geçtiği ve bunun da şeytan olduğu belirtilmektedir. (Şopolyo, 1964, 374)

Yezidiler Melek Tavus'un iyi bir tanrı olmasından ziyade tam aksine şeytanın şerrinden korunmak için ona ibadet etme lüzumu duyarlar. Çünkü onlara göre tanrı iyidir ve atıftır, fenalık yapmaz ve alemin işine karışmaz. Bu dünyadaki fenalıkları yapan o değil şeytandır. Öyleyse tanrıya tapmaya lüzum yoktur. Şeytanın şerrinden kurtulmak için ona ibadet lazımdır. (Avni, 1997, 365) Bu yüzden Yezidiler'in, şeytanın bedenleşmesi olarak gördükleri ve genelde horoz görünümünde düşündükleri bir uluhiyet biçimine (Melek Tavus) taptıkları söylenmektedir. (Yörükan, 2002, 60)

I. 2. 3. Kutsal Kitapları

Yezidiler'in, Şeyh Adıye isnat olunan Kitab-ı Cilve ile onun ölümünden iki yüzyıl sonra yazıldığı rivayet olunan Mushaf-ı Reş adlı iki kutsal kitapları vardır. (Fığlalı, 1984, 441)

Öte yandan pek çok Yezidi tarafından tutulan başka bir hipoteze göre Yezidi dininin çok eski olduğu ve kuruluşunun tarihsel ayrıntılarının eski çağ uygarlıklarının puslu ortamında kaybolduğudur. (Guest, 2001, 64) Bu nedenle bu iki kitabın yaradılıştan önce mevcut olduğu ve orijinal nüshalardan öğrenildiğine dair inançta Yezidiler arasında yaygındır. Arapça olan bu kitaplardan Kitab-ı Cilve tecelli kitabı, Mushaf-ı Reş ise "Kara Kitap" olarak anılır. Kara saygıya değer bir mevhum olarak görülmektedir. (Menzel, 1997, 416)

I. 2. 3. 1. Kitab-ı Cilve

Bu kitap, Melek Tavus'un yanından, sonradan, Yezidiler'in kurtuluşu için bizzat onun tarafından indirilmiş olup, bir mukaddime ve beş bölümden ibarettir. Bu bölümlerin birincisi, on üç madde olup, Melek Tavus'un ezelde hala var ve vazifesini insanları ıslah ve bir sıkıntı halinde onlara her zaman yardımcı olduğu söylenmektedir. İkinci bölüm, on madde olup, bu maddelerde Melek Tavus'un insanları istediği gibi cezalandırıp, mükafatlandığını, arzın altına ve üstüne hükmettiğini, sadece kendi emirlerini yerine getirmek gerektiği ifade edilmektedir. Sekiz maddeden oluşan üçüncü bölümde ise, bütün bilgileri, sevdiklerine kitap olmadan verdiği; yer, gök ve denizdeki bütün mahlukatın kendi hakimiyeti altında olduğu, yer altındaki bütün defineleri bildiği anlatılır. Dokuz maddeden meydana gelen dördüncü bölümde ise haklarını başka tanrılara vermeyeceğini, Müslüman, Yahudi, ve Hıristiyanların onun inançlarından kendilerine uygun düşenleri alıp, diğerlerini bozdukları ifade edilir. Son bölüm olan beşinci bölüm dört maddeden ibaret olup, burada şahsına ve resmine saygıda bulunulması ve kendi inançlarının ve eşyanın olduğu gibi korunması emredilir.(Menzel, 1997, 416-417)

I. 2. 3. 2. Mushaf-ı Reş

Yezidi dininin bir diğer kutsal kitabı olarak kabul edilen Mushaf-ı Reş'in Şeyh Hasan tarafından yazıldığı kabul edilir. 1886 ile 1909 arasında değişik versiyonlar şeklinde yayımlanmış olan bu kitabın içeriğinde dünyanın oluşumu, insanın kökeni ve Adem ile Havva'nın öyküsü ile ilgili bir Yezidi anlatımı vardır. Ayrıca kitapta, bu dince yasaklanmış, yapılmaması gerekenlerin bir listesi de mevcuttur. (Guest, 2001, 71)

Her iki kitap da 19.yüzyılın sonlarına kadar yabancılar tarafından bilinmiyordu. Ancak, 1724'den itibaren Müslüman Şeyhi Abdullah el-Rabtaki, Yezidilerin "Cilve" adında bir kitabının olduğunu ve herhangi bir Fahrettin tarafından yazıldığını söylüyordu. M 1895 senesine gelindiğinde ise İngiliz E. C. Browne da "Musul Yezidiler'i" adlı yazısında ilk defa olarak bu iki kitabın İngilizce'ye tercümesini yaptı ve bunu diğer İngilizce, Almanca, Fransızca, Türkçe, İtalyanca, Rusça ve Arapça tercümele takip etti. Böylece başta Avrupa olmak üzere tüm dünya ilk kez Yezidi inanç, gelenek ve görenekleriyle tanışarak bu ilginç inanç sistemi hakkında bilgi sahibi olmuşlarsa da; bu çeviri kitaplarının metinlerinin gerek mana gerekse üslup bakımından birbirleriyle çok çelişik olması okuyan kimsenin hangisinin doğru olduğunu ayırmakta güçlük çekmesine neden olmuştur (Turan, 1986a, 150- 151)

I. 2. 4. Yezidiler'in İbadetleri

Yezidilik'te gündelik ibadet çok bireysel olarak uygulanır. Cami ya da kilise gibi ibadetin topluca yapıldığı ibadet yerleri bu dinde yer almamaktadır. Bu yüzden Yezidilik'te ibadetler gizli ve yalnız başına yapılır. Hem Yezidi toplumunun hem de bireyin varoluşundaki süreklilik, kişisel ibadetten ziyade, öncelikle ritüel ve seramoni deneyimi ile muhafaza edilir. Bu nedenle Oruç Bayramı ya da Nisanın ilk haftası Ölüler Günü gibi özel dini bayramları hep birlikte kutlarlar. (Yalkut, 2002, 50) Bu gibi toplu kutlanan bayram ve törenlerde Yezidiler tıpkı mevlevilerinkine benzer semalar yaparak kendi etrafında çalgı çalarak dönerler. (Seferoğlu, 1982, 57).

Bunda evrende olup biten her şeyin belli bir akış ve ritimle sürekli tekrarlandığına dair olan yezidi inancı önemlidir. Geleceği garanti altına alan da bu tekrarlanışlardır. İşte bu yüzden daire çok önemli bir sembol olarak kabul edilir. Dini törenlerinin birçoğunda tapınaklarının etrafında dönen Yezidiler, yemin ederken de daire işareti yaparlar. Bir başka Yezidi inanışına göre ise bu durum Melek Tavus'un halkını göstermek için parmağıyla bir daire çizerek dairenin içindeki bu halk benim halkımdır demesinden kaynaklanmaktadır. (Yalkut, 2002, 52)

Öte yandan Yezidiler'de oruç, namaz, zekat, hac, kurban gibi İslamiyet'ten ve diğer dinlerden etkilenilmiş ibadet şekilleri de Yezidiler'in dini hayatlarında önemli motifler olarak yerini almaktadır.

I. 2. 4. 1. Oruç

Yezidiler'de Umumi oruç ve Hususi oruç olmak üzere iki çeşit oruç vardır. Umumi oruca Yezidi orucu da denir. Bu oruç Eylül'ün üçüncü ve beşinci günleri arasında tutulur. (Menzel, 1997, 419)

Öte yandan halkın tuttuğu bu umumi orucun Aralık ayının ilk Salı, Çarşamba, ve Perşembe günleri olmak üzere üç gün arka arkaya tutulduğu da görülmektedir. (Turan, 1986a, 164) Yezidiler Aralık aylarının başlarında tuttıkları bu üç günlük orucu iftarlarında mukaddes kabul ettikleri şarapla açarlar. (Şopolyo, 1964, 375) Bu orucun tutuluş şeklinin her ne kadar İslamiyet'teki oruçla aynı olduğu bilinmekteyse de şaraplı bir merasimle sona ermesi onu farklı kılar. (Akpınar, 1995, 47) Oruç, sabahleyin güneşin sarılığının görülmesiyle başlar ve akşam gün battıktan sonra sona erer. Gün boyu yemek içmek yasaktır. Ancak herhangi bir oruçluya bir şey ikram edilirse geri çevrilmez, yenir veya içilir. Ayrıca

Hızır- İlyas için üç gün oruç tutmak adeti de vardır. (Tori, 2000, 80) Bu oruç ise 18 Şubat'ta olan Hızır İlyas bayramından öncedir (Aydın, 1998, 64)

B. Murat Öztemir'in "Yezidiler ve Süryaniler" konulu inceleme röportajında Deveboynu köyünde yaşayan 103 yaşındaki bir Yezidi din adamı olan Yezidi Fakiri Reşo Toprak oruç hususunda şunları söylemiştir: "*Kasım ayının üçüncü haftasından başlayarak üç gün oruç tutar üç gün bayram yaparız. Üç gün Abtavus için, üç gün Şeyh Addi için, üç gün de Şeşim için. Şeşim, Yezidilerce dar zor anlarında yardımlarına koşacaklarına inandıkları bir melektir. Yani yılda dokuz gün oruç tutar, dokuz gün bayram yaparız*" demektedir. (Öztemir, 1988, 13)

John Guest'in "Yezidiler'in Tarihi" isimli kitabında da genel oruç tutmanın sonrasında gelen dördüncü resmi bayramın Aralık'ın ilk Cumasında (Seleucid takvimine göre) ya da Aralık'ın ortasında (Gregoryan takvimine göre) gerçekleştiğinin belirtilmesi (Guest, 2001, 79) bu orucun tarihi hakkında Kasım ayının üçüncü haftasından itibaren oruç tutmaya başladıklarını belirten Yezidi bir din adamı olan Yezidi fakiri Reşo Toprak'ı doğrulayıcı niteliktedir.

Öyleyse Yezidiler'in en sıradan ibadetleri hakkında bile farklı, farklı bilgilerin var olmasının iki nedeni olabilir. Bunlardan birincisi Yezidiler'in inanışları hakkında kendilerine soru sorarak bilgi edinmek isteyenlere bu kişilerin duymak isteyecekleri cevapları vererek dinlerini gizli tutmaya çalışmaları olabilir. (Guest, 2001, 64- 65) Bir diğeri ise Şeyh Adi'ye isnat edilen kurallardan biri olan yazılı kitapların okunmasının yasak olmasıdır. Yezidiler'in okuma yazma öğrenmesi yasak olduğundan mevcut kutsal kitapları okumaktan ziyade dinleri hakkındaki bilgileri ağızdan ağza nakil yoluyla öğrenmeleri olabilir. Tüm yezidi folkloru, halk oyunları, masallar bu sözlü gelenekle günümüze kadar gelebilmiş ancak yazıya geçirilmedikleri için çoğu unutulmak ve kaybolmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. (Sever, 1996, 59- 60)

Yezidilik'teki bir diğer oruç ise Hususi oruçtur. Bu özel orucun din adamları tarafından yirmi gün Aralık, yirmi günde Temmuz aylarında tutulduğu

belirtilmektedir. (Tori, 2001, 80) Fakiran Kastı'nın mensupları, (yezidi din adamları olan yezidi fakirler) bu oruçlara ilaveten Şeyh Adi şerefine nefis terbiyelerine önem verirler. Yine bunlar, Şeyh Adi gibi yaşamak olan Murbaniyye ve Sersal, (yeni sene) dönemlerinde de perhize devam ederler. (Aydın, 1998, 64- 65)

I. 2. 4. 2. Namaz

Yezidiler, namazın kalp ile ifa edildiğine ve nasıl eda edileceği konusunda yazılı farz veya herhangi bir şartın bulunmadığına inanırlar. Böylece Yezidiler'de namaz bir duadan ibaret olup ferdi ve gizlidir. Toplumun birlikte kıldığı bir namazları olmadığı gibi Yezidiler'de ibadethane de yoktur (Turan, 1986a, 162).

Bunun nedeni B.Murat Özt Demir'in Yezidi fakiri Reşo Toprak ile yaptığı röportajda açıkça ortaya konmaktadır. 103 yaşını geride bırakmış bu din adamı Yezidiler'in Yezidi olmayanlar tarafından kafir olarak görülmelerinden dolayı etraftan bir saldırı ya da kötü bir davranışla karşılaşılması için ibadetlerini (namaz) güneş doğarken ve batarken gizli olarak yaptıklarını ve bunu yaparken güneşe dönülerek ellerin sol el sağ el üstüne gelecek biçimde gökyüzüne doğru tutarak dua edilerek sonrada iki elin birden başın üzerinde üç kez geçirilerek ibadetin sonlandırıldığını söylemektedir. (Özt Demir, 1988, 12)

Bu noktadan hareketle Yezidiler'in namazlarıyla İslam dinindeki namazın birbirinden tamamen farklı olduğu açıkça görülmektedir. Öyle ki ünlü Rus yazar Puşkin de Yezidiler'de namaz olmadığını belirterek onların ibadetlerinin sabahleyin güneş doğmaya başlar başlamaz kendilerini diz üstü yere atmak suretiyle, bu yıldız karşı alınlarını toprağa koyup yere kapanmaktan ibaret olduğunu ve bu ibadet için insanlardan uzak yerleri seçtiklerini hatta aksi durumlarda bu ibadeti ifa etmekten kendilerini mazur bile gördüklerini söylemektedir. (Puşkin,85) Sabah güneşi üç adam boyu yükselmeden, akşam güneşi batmaya üç adam boyu kalana kadar mutlaka dua (namaz) eden Yezidiler'in eskiden bereket getirsin diye öğlen güneşini de kutsadıkları söylenmektedir. Bu ibadetleri esnasında her yezidi "*Tanrım, önce yetmiş iki millete, sonra da bana iyilik ver. Tanrımız yıkıcı değil yapıcıdır. O halde*

yeryüzüne mutluluk için geldik” diyerek başladığı duayı, Melek Tavus ile Şeyh Adiy’in adlarını zikrettikten sonra *“Güneş üzerinde yükseldi ey sefil kişi. Kalk da ibadetini yap. Tanrı birdir ve Şeyh Adiy onun dostudur. Selam sana Şeyh Adiy”* diyerek tamamlar. (Bulut, 2003, 157)

I. 2. 4. 3. Zekat

Yezidiler’de zekat Müslümanlar’inkinden farklıdır. Yezidiler Şeyh Adiy’nin, kendi zamanında din adamları arasında servet, arsa ve arazi edinme devam ederken aralarında olan münakaşa ve düşmanlığı görünce onlara fazilet ruhu bağışladığına inanırlar. Böylece bu din adamları dünya malından yüz çevirip ahiret ve onun sonsuz varlığını kazanmaya çalıştılar, ellerindeki mallarını da müritlere dağıtmaya başlayınca müritler çoğaldı. Bu durum karşısında Şeyh Adiy, müritlere mallarından belli bir miktar din adamlarına vermelerini emrederek bu duruma, onların oğullarını da varis yaptı. Bundan dolayı din adamları nazarında müritler, kendilerinin süt veren inekleridir. (Turan, 1986b, 193) Bu nedenle Yezidiler’in en alt tabakasını meydana getiren müritler, gelirlerinin % 10’unu Şeyhler’e, % 5’ini Pir’e, % 2,5’ini de Fakir’e vermek zorundadır. (Fığlalı, 1984, 442)

I. 2. 4. 4. Hac

Laleş Tapınağı’nda kutlanan ve bir hafta süren İd-i Cemaat (Cemaat Bayramı), Yezidiler’in hac farızası sayılır ki, buna katılmak inancın temelidir. Eskiden 23-30 Eylül’de kutlanan ve 19. yüzyılda 5-12 Ekim’e denk düşen bu bayram, günümüzde 6-13 Ekim’e alınmıştır. (Bulut, 2003, 170) Şeyh Adiy’nin mezarının ziyareti olarak ta bilinen bu haccın her yıl 15-20 Eylül tarihleri arasında yapıldığı da söylenmektedir. (Akpınar, 1995, 47)

Yezidi geleneğine göre Laleş kutsal bölgedir. Çünkü Adiy bin Müsafir’in zaviyesi ve kabri orada bulunmaktadır. Yezidiler orayı ziyaret ettiklerinde hac farızalarını yerine getirmiş olurlar. Bunun için Eylül ayının on beşinden-yirmisine kadar ki devrede tüm Yezidiler bu bölgede toplanırlar. Kutsal meşelikler olarak

kabul edilen dağın böğründeki Laleş boğazında yeşillikler arasında bulunan bu zaviyeye ulaşmak için ardı ardına üç avlu geçilerek önce abdest alınmak için tahsis edilmiş havuzlara ulaşılır. Daha sonrada üç nefli eski Nesturi kilisesi görünümündeki mabede girilir. Sadece mabedin içinde değil; dağ görüldükten sonra çıplak ayakla yürünmezse kafir olunur. Burası Mekke'ye benzetilmiştir. Laleş'te bir çok yerler, Mekke'deki yerlere göre adlandırılmıştır. (Aydın, 1998, 66)

Örneğin: Kabeye karşılık Şeyh Adi'nin türbesi; Zemzem suyuna karşılık bir zemzem suyu, Arafat dağına karşılık bir Arafat dağı; Sefa ve Mervaya karşılık Cerime ve Birime denilmiştir. Bu hac merasimi: Nehirde yıkanma; Sancakların yıkanması; flüt, davul ve dümbelek eşliğinde koro halinde şenlikler yapılması; ilahiler söylenmesi; Din adamlarının sufi zikirleri, oynamaları ve heyecanlı türkülerle burada bulunan bütün mezarlarda mumlar ve çeşitli lambaların yakılması ile kurban dağıtımı; “ Harise ve Sevdik” adlarında özel yemeklerin dağıtılması; “Kalduş” adında bir öküzün kurban edilerek pişirilmesiyle kutlanmaktadır. (Turan, 1986a, 166-167)

Yezidiler'in bahsi geçen ve Şeyh Adi'nin mezarını ziyaret ederek hacı oldukları bu Cemaat Bayramlarından birine de Şeyh Nasır'ın dostluğunu kazanmış olan A. H. Layard 1846 tarihinde katılma imkanını elde etmişti. Layard'a göre gerek oradaki insanların giyim kuşamlarındaki hassasiyet gerekse flüt ve davullar eşliğinde edilen danslar o kadar etkileyicidir ki; hayatında daha önce böylesine temiz insanlardan oluşan bu denli canlı ve pitoresk bir topluluk görmediğini belirtmektedir. (Sever, 1996, 71-72)

I. 2. 4. 5. Kurban

Yezidiler Kurban Bayramı'nı Sünnilerle birlikte kutlarlar ve bu bayramda, tüm Yezidiler kurban kesmektedirler. Bu her Yezidi için bir zorunluluktur. Bununla beraber Yezidiler kimin konuğu olursa olsun köylerine konuk gelen kişilere kurban kesmektedirler. Bu genelde bir koç olmakta ve konuklar sofradan kalkana kadar çocuklar içeriye sokulmamaktadır. Ayrıca konuk için kesilmiş kurbanın başı,

pişirilmiş olarak ayrı bir tepsi içinde odaya getirilmekte ve sofrada oturan en yaşlı kişinin önüne bırakılmaktadır. (Öztemir, 1988, 8-12)

Ancak Yezidiler'in, Kurban Bayramı'nı Müslümanlar'dan iki gün önce kutladıkları da söylenmektedir. Buna ek olarak her yıl Hz. İsa için kurban kestikleri ve her sonbaharda Venüs'ün ışıklarının ilk defa görüldüğü zaman, iyileşmez hastalıklara yakalanmamak için kurban kestikleri de bilinmektedir. (Akpınar, 1995, 47- 48) Tüm bunlara ek olarak Yezidiler Şeyh Adi'nin mezarına yaptıkları hac ziyaretinde bir öküzü keserek direk kazana bütün olarak atarlar. Şeyhler, pirlar, ve diğerleri tarafından kesilen bu öküz kazanda kaynadıktan sonra gençler ellerini dirseklerine kadar sıvayarak pişmiş öküzü yine bütün olarak çıkarırlar. Bu esnada elleri yananlar, asla şikayet etmez ve bu esnada ölenler veli olarak kabul edilirler. Bu et azar azar Yezidiler'e dağıtılır ve karşılığında para toplanır. (Aydın, 1998, 66)

I. 2. 4. 6. Tenasüh (Reenkarnasyon)

Tenasüh, insan öldükten sonra ruhunun başka bir varlığa intikal etmesine denir. Buna inanan fırkaya da Tenasühiye adı verilmektedir. Bu inancın Hindistan'da Brahmalar arasında yaygınken Maninin bu inancı, sürgünlüğü esnasında Hintliler'den alıp İran'da yaydığı bilinmektedir. Bu inancın İslam alemine Mazdeki'lerden, Sabiiler'den veya bazı Yunan filozoflarının düşüncelerinden intikal ettiğini söyleyenler de vardır. Bu inanç akidesini benimseyen topluluklardan birisi de Yezidiler'dir (Çubukçu, 1984, 132).

Yezidilik'te ruh göçü olarak adlandırılan tenasüh inancında ruh (tin), ölümden sonra başka gövdelere geçerek varlığını sürdürür. Bu özelliği dolayısıyla ölümsüzdür. Ölüm tinin ayrılması sonucu, gövdenin başka gövdelerini oluşturmak için çözülmesidir. (Eyüboğlu, 1987, 437) Başka bir deyişle, Yezidiler ruhların beden değiştirdiğine iman ederler. (Seferoğlu, 1982, 56) Yezidilik dinindeki bu inanışın eski İran ve Anadolu dinlerinden gelen reenkarasyon inanışının bu dinle birleşmesiyle meydana geldiği söylenmektedir (Bruinessen, 2000, 13).

Ancak bu inanış Kitab-ı Cilve’ de şöyle geçmektedir: “*Birini şu aleme göndermek istediğim zaman ruhların tenasuh’u yolu ile onu tekrar iki, üç defa daha gönderirim*”. Ruhlar iki kısım olup, birincisi kötü ruhlardır. Bunlar kötülüklerinin cezasını çekmek için domuz, eşek, köpek, gibi hayvanların vücutlarına girerek, orada cezalarını çekerler. İkincisi iyi ve temiz ruhlardır. Bunlar ise semada yerlerini alarak devamlı gayb aleminde insanlar için hayırlı gizli sırları, gizli ve görünmez şeyleri keşfederler. (Turan, 1986b, 193) Bu iyi ruhlar, yararlılık derecelerine göre çok ve ya az bir mutluluğa erecekleri bu dinlenme yerine gittiklerinde isteklerini bildirmek için akrabalarının rüyalarına girerler. (Puşkin, 89)

Öyleyse Yezidiler ölümlerinin ruhlarının hak ettiklerine göre cennete ya da cehenneme gideceklerine inanırlar ancak o ana kadar dünyaya başka bir bedende, kimi zaman hayvan bedeninde geldiklerine de inanırlar. (Guest, 2001, 67) Ölümden sonra büyük mahkemede ruhun hangi bedende yeniden doğacağına karar verilir. Mahkeme hükmünü verene kadar ruhlar öbür dünyada bekler. Kararı belirleyende bir insanın dünyada yaptıklarıdır. (Yalkut, 2002, 53)

Ancak Kitab-ı Cilve’ de anlatılan “*iki veya üç kez ruhları gönderirim,*” ifadesinden de anlaşılmaktadır ki sanılan aksine insanlar dünyaya sonsuza kadar geri dönmek zorunda değildir. Dünya’ya gelişleri onların günahları ve ya sevaplarıyla alakalıdır. Cezalarını çeken ruhlar daha sonra ahiret hayatına kavuşurlar.

Öyle ki Alexander Puşkin de “Erzurum Yolculuğu” adlı kitabında Yezidilerin Mahşer gününde silah elde cennete gireceklerine inanmakta olduklarını belirtmektedir. (Puşkin, 89)

I. 3. YEZİDİLER'DE SOSYAL YAPI, ÖRF, GELENEK VE GÖRENEKLERİ

1.3. 1. Sosyal Yapıyı Oluşturan Yezidi Kast Sistemi

Yezidi cemaatı kastlara ayrılmış bir topluluktur. Antik çağın Gnostik toplumlarında görülen bu hiyerarşi Yezidilerce bugüne kadar sürdürülmüştür. Piramidin tepesinde ise cemaatin dünyevi işlerinden sorumlu olan bir Emir (Mir) bulunmaktadır. (Sever, 1996, 62)

Cemaatin laik kolunu oluşturan Mir, Yezidi din adamlarının oluşturduğu hiyerarşiden ayrı olarak farklı bir yere sahip olmakla birlikte ruhban sınıfı üzerinde mutlak yaptırım gücü vardır. Yezidilik'te otoritelerini Şeyh Adi'den aldıkları söylenen ve Şeyhler'in lideri olarak kabul edilen Baba Şeyh, Mir tarafından atanır. (Guest, 2001, 72- 73)

Baba Şeyh'e Yezidiler'in dini lideri de denmektedir. (Seferoğlu, 1982, 58) Yezidilik'in en yüksek fetva makamıdır. Şeyh Fahrettin soyundan gelenlerce doldurulan bu makam, Mir bulunmadığı zaman ona vekalet eder. (Fırlalı, 1984, 442) Şeyhler takımının örnek aldığı, izlediği bu makama şeyhler bir konu hakkında hüküm verip karar almadan önce danışırlar. Baba Şeyhler'in halk arasında sözü dinlenir, emirlerine itaat edilir ve yaptıkları doğru kabul edilir. Bununla birlikte Baba Şeyhler'in Şeyh Adi'nin türbesine bakmak, yıkılan yerleri onarmak, Köçekler'in işlerini tertip düzene sokmak, onları yönlendirmek gibi görevleri vardır. (Bulut, 2003, 212)

Baba Şeyhlerden sonra ise Şeyhler gelmektedir. Şemsaniler sülalesinden Melek Şeyh Şemsettin ailesinden ve Şeyh Adi'nin müritlerinden veya kardeşlerinin soyundan gelmektedirler. Vaktiyle beyaz giyindikleri söylendiği halde günümüzde normal olarak diğer Yezidiler gibi giyinmektedirler. En önemli görevleri irşat olup,

her türlü dini görevleri yürütürler. Sakallarını keserler fakat bıyıklarını asla kesmezler. (Turan, 1990, 127)

Yezidi kastının bir diğer önemli halkalarından birisi de Pirlirler'dir. Bu din adamları daha az asil bir kökten gelen ruhanilerdir. Elbiseleri siyah olup, başlarında siyah ve ya kırmızı tüylü sarık bulunur. Onlar, şahsi dokunulmazlık ve muhtelif şereflik haklarından yararlanırlar. Vazifeleri, cemaatlerini, iyiye teşvik ve kötüden uzak tutmaktır. Onlar, dini vazifelerini, bayram günlerinde, oruçlar, evlenme, vaftiz, sünnetler, hastalıklar (mukaddes toprak uygulamasıyla tedavi), ölüm, kehanet ve zekatını aldıkları bütün vazifeler vesilesiyle yerine getirirler. (Menzel, 1997, 420)

Bundan başka Yezidi kastının sayısal olarak en kalabalık ruhban sınıfını Kavallar oluşturmaktadır. Ruhban sınıfının bu üyeleri Yezidiler'in hatip ve müzisyenleridir. Eskiden kavalların köyleri dolaşarak genç Yezidiler'e inançlarının ilke ve kurallarını gösterdikleri söylenmekteyse de bugün bu adet söz konusu değildir. Kavallar günümüzde ancak düğün, sünnet gibi eğlencelerde bulunmakta ve onların yaptığı müzik eşliğinde oynayan Yezidiler, günahlarının döküldüğüne inanmaktadırlar. (Öztemir, 1988, 5)

Buraya kadar açıklanan dini hiyerarşinin içinde, öyle bir kast mensupları vardır ki hiçbir dini fonksiyon ifa etmezler. Bunlar Yezidi cemaatinin zahidleri olan Fakirler'dir. Kendilerini çok sert riyazata tabi tutmaktadırlar. Bunların yılda 92 gün oruçları vardır. Ayrıca tütünden, alkolden ve yün yataklardan uzak dururlar. Bunlara tıraş olmak ve sakalını kesmek yasaktır. Silah taşımadıkları gibi kan da akıtmazlar. Giyim kuşamlarıyla diğer Yezidiler'den ayrılan fakirler üzerlerine sert yünden siyah bir gömlek giyerler. Bu gömleğin yakası normal Yezidi gömleğinden daha açıktır. Buna ek olarak beyaz geniş bir pantolon ve yünden bir ceket giyerler. İşte bu kıyafet Yezidi salıklarına korkulu bir saygı vermektedir. Hiç kimse bu elbiseyi taşıyana saygısızlık yapmaya cesaret edemez ayrıca fakirler bir evde hoşlandığı herhangi bir eşyaya el koyma imtiyazlı hakkına sahiplerdir. Fakirler statülerinin özelliği ve Müslüman tarikatlarının müritlerini çağrıştıran kıyafetleri ile Adavi tarikatının mirasçıları konumundadırlar. (Lescot, 2001, 82- 87)

Bunun dışında Yezidiler'de vazifeleri sadece hizmet olan kastlar bulunmaktadır. Bunlar başlıca Mücavirler, Köçekler, Çavuşlar ve Ferraşlardır. Mücavirler Şeyhan bölgesini temsil eden kast mensupları olup görevleri ziyaret konuşmalarını denetlemek ve Çarşamba sabahına kadar mabetlerde ki lambaları yakmaktır. Bunun dışındaki diğer hizmet kastları olarak adlandırılması mümkün olan Köçekler, Çavuşlar ve Ferraşların öncelikli görevleri ise Şeyh Adi tapınağının hizmetçiliğini yapmaktır. (Aydın, 1998, 70- 71)

Köçekler'in bir başka görevi ise olayları bildirmek ve hastaları iyileştirmektir. (Tori, 2000, 131) Köçeğe tarikat şefinin kahini gözüyle bakılır, çünkü doğrudan doğruya şeytandan (Melek Tavus) vahiy almak imtiyazını taşır. Bunun için, eğer bir Yezidi herhangi önemli bir işe girmekte tereddüt ederse fikrini sormak için köçeği görmeye gider ama bunun için soruyu soracak olan kişinin bir miktar parayı gözden çıkarması gerekmektedir. Köçekler soruyu aldıklarında yere uzanıp uyurlar ya da uyur gibi yaparlar bazıları ise cevaplamak için mühlet isterler ve rüyaya yatarlar. Gördükleri rüyaya göre de cevabı verirler. Hatta Yezidiler'deki mavi elbise giyme yasağının bir yezidi köçeğinin rüyasında Melek Tavus'un kendisine bu rengin uğursuzluk vesilesi olduğunu demesi üzerine bu durumu şeyhe anlatmasıyla alındığı söylenmektedir. (Puşkin, 88)

Öte yandan Yezidi kast sisteminde Ruhani yapının dışında kalan ve sıradan Yezidiler'in oluşturdukları Müritler kastı bulunmaktadır. Bunlar Yezidilik'e gönül vermiş halk kitleleri olup Ruhaniler sınıfına bağlanarak emirlerine sıkı sıkıya sarılan Yezidiler'dir. Her Yezidi mutlaka bir Pir veya Şeyh'e mürit olmak zorunda olup, karşılaştığı zaman mutlak suretle elini öpmeye mecburdur. Diğer taraftan bütün müritler diğer din adamlarını gördüklerinde de onlara hürmeten ellerini öpmektedirler. (Turan, 1986b, 195)

Öyle ki sıradan bir Yezidi müridin bireysel kararlar almasına ve Yezidi dini ya da grubunun toplumsal ve siyasi yaşamı hakkında görüş ve tasavvurlar sahip olmasına geleneksel toplumda hemen, hemen hiç izin verilmezdi ancak artık

günümüzde bu durum yavaş, yavaş değişmekte ve müritler dini meselelerde fikir belirtebilmektedirler. (Yalkut, 2002, 37)

I. 3. 2. Yezidi Örf, Gelenek ve Görenekleri

Yezidilik'te görülen kirvelik, ahiret kardeşliği, doğum, evlenme, cenaze törenleri gibi sosyal olgular, Yezidi gelenek ve göreneklerinde önemli yere sahiplerdir. (Tori, 2000, 61)

I. 3. 2. 1. Ahiret Kardeşliği

Her Yezidi akranı arasında biri erkek biri bayan olmak üzere iki ahiret kardeşi seçmek zorundadır. Ölüm döşeğine düştükleri zaman bu ahiret kardeşler yanlarında bulunarak o kişiye Yezidi imanını telkin ederler. (Şopolyo, 1964, 374) Bu ahiret kardeşleri bu telkini şöyle söyleyerek yaparlar: *“Ey Melek Tavus’un kulu! Melek Tavus’un dini üzerine öl, başka bir din üzerine ölme. Eğer biri gelirse sana derse ki: Sen İslam, Hıristiyan veya Yahudi dini üzerine öl, sakın kabul etme. Mabudumuz Melek Tavus’dan başkasını tanıma ve tapma. Taparsan kafir olursun”*. (Turan, 1986a, 138- 139)

Ahiret kardeşleri yalnız ölüm döşeğine düşünce değil her bakımdan birbirlerine yardımcı olmakla mükelleftirler. Bu dini görevin, dini kaynaklı bir sosyal dayanışma kurumu olduğu düşünülebilir. Fakat dikkat çekici olan ahiretliğin üst sınıflardan seçilmesi gerekmesidir. (Akpınar, 1995, 48) Yeniyetmelik çağlarında her mürit, doğuştan bağlı olduğunun dışında bir şeyh ailesinden ahiret kardeşini seçer. (Guest, 2001, 76) Bunun başlıca nedeni kendi içinde evlenen gruplar olarak Yezidiler’in ruhban kastı ile sıradan Yezidiler arasındaki ilişkiyi düzenlemektir. Ahiret kardeşleri öz kardeşle bir tutulduğundan, aralarında cinsel ilişki olması ensest tabusunun ihlali olarak görülür. Bu yüzden yezidiler ahiret kardeşini kendisinin dahil olmadığı bir endogami Yezidi kastından seçer. Ancak günümüzde gerek Yezidiler’in kendi kastları dışındaki sınıflarla evlenmelerinin yasak olması gerekse göçlerle birlikte dağınık olarak yaşayan ve azalan nüfus bakımından

evlenecek kişi bulunamamasına birde ahret kardeşliğinden kaynaklanan men eklenince durum iyice zorlaşmakta bu yzden bu adetin son zamanlarda terk edilmeye başlandığı gürlmektedir. (Yalkut, 2002, 80- 84)

I. 3. 2. 2. Doğum, Sünnet, Vaftiz, Kirvelik

Yezidilik'te çocuk doğarken sağından bir tutam kesilerek tören yapılır. Doğumdan itibaren yedi gün içinde sünnet, en geğ bir yıl içinde de vaftiz edilir. Vaftiz için çocuklar Laleş'ten getirilen kutsal su (zemzem) ve toprak karışımından yapılan küvete sokulur. Kirvelik yapanların Yezidiler arasında çok önemli bir yeri vardır. Kirve, kardeşten ileri sayılır. Kirve çocukları birbiriyle evlenmez. (Bulut, 2003, 155- 156)

Bundan dolayı da Yezidiler kirvelerini genelde Sünniler arasından seğerler. Bunun en önemli nedeni zaten dar bir toplum olan Yezidiler birde birbirleriyle kirve olurlarsa birbirlerinden kız alıp vermeyi engellemiş olurlar (Tori, 2000, 62).

Ayrıca çocuğunu Müslüman bir adamın kucağında sünnet ettiren Yezidi ile Müslüman arasında ömür boyu sürececek olan bir kan kardeşliği ilişkisi kurulur. (Guest, 2001, 75- 76) Bu yzden kirvelik hem Yezidiler'in evlenmelerini kolaylaştıran hem de Müslüman komşularıyla iyi ilişkiler kurmalarına vesile olan bir gelenek olarak Yezidilik'te önemli bir yere sahip olmuştur.

I. 3. 2. 3. Evlenme

Yezidilik inancında evliliğin anahtar bir anlamı vardır; erkeğin bekar kalması, kadının evlenmeyip evde kalması günah sayılır. (Sever, 1996, 123) İşte bu nedenlerle bugün yaşları kırkın üzerinde olan aile reislerinin hemen hepsi 15-20 yaşları arasında evlenmişlerdir. Son derece kapalı ve evlilik dışı cinsel ilişkiye tamamen karşı olan Yezidiler çözümlü erken yaşta evlenmekte bulmuşlardır. Genelde tek kadınla evlenen Yezidiler'in Müslümanlarda görüldüğü gibi birden

fazla eşle evlenebildikleri ancak bu sayının beşe kadar çıktığı da söylenmektedir. Bu kültürde de evlenmek isteyenlerin sırtında küfe olarak başlık parası adeti görülmektedir. Evliliğin satın alma usulü ile olması Yezidiler arasında kız kaçırma vakalarının fazla olmasına neden teşkil etmektedir. Belirli durumlarda karşılıklı takas şeklinde aileler bu yükten kaçmaya çalışmaktadırlar. Yani evlenecek oğlu olan bir aile reisi, kızını oğluna alacağı ailenin oğluna vererek masraftan kaçmaya çalışır. Başlık konusunda anlaşan aileler arasında önce söz kesilir, arkadan nişan hazırlıkları başlar. Kız tarafı, kızlarına alınması ve yapılması gereken şeyleri yerine getirir. Nişan elbisesi alınır. Nişan gününden bir gün önce erkek tarafı bir veya daha fazla davar ile beraberinde aşçı kadınlar yollar. Bunların görevleri orada toplanacak olan davetlilerin yemek işlerini düzenlemektir. Nişan günü davullar dümbelekler çalınarak yemekler yenilir (Turan, 1991, 71- 76).

Bu durum Atlas dergisinin Aralık 2004 tarihli sayısında Viranşehir Oğlakçı köyündeki bir Yezidi nişanına konuk olmasıyla gerek görsel gerekse yazılı olarak gözler önüne serilmektedir. Bu nişan töreninin ikinci gününde kazanlar dolusu yemekler hazırlanarak tüm dostlar davet edilmiştir. Burada dikkat çeken bir nokta ise nişan töreni her ne kadar Yezidi nişanı olsa da, yemeği hazırlayanlar da kurbanı kesenler de Müslüman aşçılardan oluşmaktadır. Şüphesiz bunda sayıları her geçen gün daha da azalan Yezidiler, nişanlarına davet edecek Yezidi bulamamalarından dolayı Müslüman komşularının ağırlıklı olarak bu törene iştirak etmeleri etkili olmaktadır. Davetliler arasında Müslümanlarda olunca Yezidiler konuklarının inançlarını da düşünerek gerek yemekleri gerekse kurbanı Müslüman görevlilere bırakmaktadırlar çünkü Müslümanlar Yezidiler'in kötülük meleğine iman etmelerinden ve İslami usullere göre abdest almadıklarını düşündüklerinden dolayı Yezidiler'in kesmiş oldukları kurbanı temiz saymaz ve yemezler. Yemek sonrasında kınalar hazırlanarak köyün meydanında sadece genç yezidi erkekleriyle renkli giysileriyle kadınlar kalır ve tören böylece devam eder. (Gökçen, 2004, 47)

Yezidilik'te evlilikler kast sisteminin içinde olmak zorundadır. Her kast sınıfı kendi sınıfından evlenmek durumunda olup bu kabile mensupları başka sınıflardan kız alıp veremezler. (Fırlalı, 1984, 443) Genelde tek eşli olan yezidiler

de Mir (Emir) için sınırlama olmadığı söylenmektedir ancak başka bir iddiaya göre dört kadına kadar evlenebilme ruhsatı bu inançta da bulunmaktadır. Nişandan sonra gelen final aşaması olan evlilik ise Şeyh ya da işin ehli pir tarafından bir ekmeğin ikiye bölünüp bir parçasının geline diğerinin ise güveye verilmesi ile yerine getirilen merasimlerden oluşmaktadır (Menzel, 1997, 420)

Bu dinde boşanmalara da izin verilir ancak boşanmalar çok nadirdir. (Guest, 2001, 76) Ayrıca zina ve fuhuşta en büyük günahlardan ve suçlardan sayılarak bu günahı işleyenlerin idam cezası ile cezalandırıldıkları söylenmektedir. (Akpınar, 1995, 49)

I. 3. 2. 4. Cenaze Töreni

Bir Yezidi öldüğü zaman yıkanır, kefenlenir ve toplu dua edilerek gömülür. Mezarın içine bir parça ekmele peynir ya da soğan bırakılır, eğer ölen ruhban sınıfından bir kimseyse yaşamında kullandığı ve en çok sevdiği bir eşya veyahut ağaç dalı konmaktadır. Telkin duası okunduktan sonra fakir elleriyle yeri ölçerek ona ölçtüğü yer kadar toprak parçasını bağışladığını bildirir ve bu toprak parçası, ölünün cennete ki mülkü sayılmaktadır. Verilen toprak parçasının büyüklüğü genelde iki karıştan fazla olmaz. Ölenin sahipleri, bu toprak bağışından sonra fakirlere hediye çıkarırlar ve ölünün gömüldüğü üçüncü günü, yedinci günü ile ölüm yıldönümlerinde toplu yemek yenir. (Öztemir, 1988, 13) Buna ek olarak cenaze törenlerinde ölen kişinin ahret kardeşi ve kan kardeşi de mutlaka yerlerini alırlar. (Guest, 2001, 76) Ölen kişinin cenazesinden sonra, bir din adamı veya bir köçek tarafından görülen rüyanın yorumu ile, ölenin ruhunun yeniden doğması meselesi çözülmeye çalışılır. (Menzel, 1997, 420)

Öte yandan tüm bu anlatılanların yanı sıra Yezidiler cenaze törenlerinde davul, zurna veya çalgı çalarlar. Bu da Yezidi cenazelerinin adeta bir bayram havası vermektedir. (Bilgin, 2000, 6) Erkek ölünün başının altına bir taş, kadının ise ayak ve kafa kısmına iki taş konularak yüzleri güneşe çevrildiği ve cenaze sırasında kutsal Melek Tavus ile eş tutulan bir horozun kesildiği de söylenmektedir. Ayrıca

eskiden ölen kişilerin ahirete çıplak gitmelerini önlemek için bu kişilerin elbiseleriyle gömüldükleri ancak zaman içinde Yezidiler'in bu uygulamadan vazgeçtikleri görülmektedir. (Bulut, 2003, 156) Ayrıca Yezidiler'in mezarlarında mezar taşı olarak, taştan yontulmuş at, koç ve aslan heykelleri de ilginç birer motif olarak Yezidi mezarlarını süslemektedir. (Aristova, 2002, 142)

I. 3. 2. 5. Bayramlar

Yezidilik'teki bayramlar farklı kaynaklarda farklı isimler ve tarihlerle açıklanmaktadır. “Yezidiler ve İnanç Esasları” adlı çalışmada Mehmet Aydın Yezidi Bayramlarını sabit ve değişken bayramlar olmak üzere iki grupta toplamıştır. Aydın'a göre dört çeşit sabit bayram vardır: I- İda Roza (Güneş Bayramı): Aralığın birinci günü kutlanır. Bu bayramda üç gün oruç tutulur. II- İda Ezi (Sultan Ezi Bayramı): Bu bayram İda Roza orucunun akabinde kutlanır ve büyük bir festivale vesile olur. III- İda Xidir Elyas (Hızır-İlyas Bayramı): Bu bayram 18 Şubat'ta kutlanır. Bundan önce üç günlük oruç tutulur. IV- İda Sersale (Yeni Yıl Bayramı): Bu bayram nisanın ilk çarşambası kutlanır. Her mürit evini çiçeklerle süsler, akşamda sevinç ateşleri yakılır. Hayvanlar kurban edilir. Sersale gecesi, Sincar sakinleri için tüm yaratıkların kaderlerinin tespit edildiği gecedir. Değişken bayramlara gelince onlarda tıpkı sabit bayramlar gibi dört çeşittir: I- İda Dahiye (Ölümler Bayramı): Bu bayram üç yıl nisanda; üç yıl yazın ilk ayında; üç sene sonbaharın başında ve üç yıl aralık ayında kutlanır. Geçen yılda bir akrabasını kaybeden kişi fakirlere yemek verir. II- İda Remezan (Ramazan Bayramı): Müslüman Ramazan bayramının bitmesinden iki gün önce kutlanır. III- İda Heciya-ida Kurban (Hac Bayramı): Müslüman Kurban Bayramından iki gün önce kutlanmaktadır. IV- İda İsa (İsa Bayramı): Bu bayram aşağı yukarı paskalyaya rastlar (Aydın, 1998, 65).

John Guest ise “Yezidiler'in Tarihi” adlı kitabında Yezidiler'in Selecuid takvimine göre Nisanın ilk Çarşambasında (Gregoryen takvimine göre Nisanın ortası) başlayan Yezidi dini yılında başlıca beş bayramı olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki yukarıda İda Sersale adıyla geçen Sersal bayramıdır. Yılbaşı günü

olarak kutlanan bu bayram her yezidi köyünde kutlanmaktadır. Bu bayrama yönelik hazırlıklar arasında aile mezarlıklarını ziyaret etmek; mezarların başına, gelen gençlerin alması için yiyecekler bırakılır; evleri süslemek için kıpkırmızı düğün çiçekleri toplamak ve yumurtaları rengarenk boyayarak dekoratif figürlerle süslemek vardır. (Guest, 2001, 77)

Sadece Laleş'te kutlanan ikinci bayram ise üç gün süren Yaz Bayramı ya da başka bir deyişle Kırk Günlük Bayram olarak bilinen Şeyh Adi Bayramı'dır. Seleucid takvimine göre 18 Temmuz akşamı ile 21 Temmuz sabahı kutlanan bu bayram Gregoryen takvimiyle 31 Temmuz ila 3 Ağustos arasına denk düşer. Şeyh Adi'nin oruç tutmasının anısına Baba Şeyh ve köçekler tarafından gün doğuşundan gün batımına kadar tutulan yaz orucunun sona erdiğini işaret eder. Yılın en önemli bayramı ise Şeyh Adi'nin ilk toplantısının yıl dönümünü kutlamak için Laleş'te yapılp, yedi gün süren Cemaat Bayramı'dır. Bayram Seleucid takvimine göre 23 Eylül'de başlar 30 Eylül sabahı biter. Bu tarihler 19. yüzyılda 5-12 Ekim ve bu yüzyılda ise 6-13 Ekim tarihlerine denk düşer. Bu bayrama katılma zorunluluğu Yezidi dininin kurallarından biridir; politik ve ekonomik koşullar bu topluluğa mensup her aşiretten heyetler katılır. Yezidiler'e göre Cemaat Bayramı, cemaat ilişkilerinin tartışıldığı ve Melek Tavus'un rehberliğinin arandığı ciddi bir fırsatı oluşturması bakımından çok önemli bir bayramdır. Bir diğer Yezidi bayramı ise Yezidi takviminde, genel üç günlük oruç tutmanın sonrasında dördüncü resmi bayram Aralık'ın ilk Cumasında (Seleucid takvimine göre) ya da Aralık ayının ortasında (Gregoryen takvimine göre) gerçekleşir. Yezid'in doğum günü kutlanır bu bayramda. Öte yandan bir de Ocak ayında Kış Bayramı vardır. Bu bayram da yaz döneminde tutulan oruca benzer ama belki de ondan daha da çetin kırk günlük oruç tutma sürecinin bittiğini gösterir. Bu beş dini bayram dışında, Yezidiler, Türk ve Arap ülkelerinde kutlanan Hıdır İlyas ve Kafkasya'da Aziz Sergius Ermeni bayramı gibi bayramları da kutlarlar. (Guest, 2001, 78- 79)

Faik Bulut ise "Orta Doğu'nun Solan Renkleri" isimli kitabında Yezidiler'in 1 Mayıs'ı belki de dünyanın en eski emek – çalışma bayramı olarak kutladıklarını ve bu bayrama Yek-Gulan adını verdiklerini söylemektedir. Bu

bayramın kırsal alanda çoban, ırgat, nöker gibi çalışanlarla sözlü anlaşma yapıldıktan sonra bir şölenle kutlandığının da yazar tarafından altı çizilmektedir. (Bulut, 2003, 158)

I. 3. 2. 6. Yezidilik'e Göre Yasaklanan Hal, Durum ve Hareketler

Yezidilik inancı kendi içinde bir dizi yasaklamayı ve düzenlemeyi barındırmaktadır. Çarşamba günleri banyo yapma yasağı, kadınların beyaz iç çamaşırı giyme zorunluluğu veya lahana ve marul yemenin yasaklanması gibi bir dizi yasaklar bu dinde yer almaktadır. Buna karşın inanç sistemi gibi dini yasaklar da Yezidi cemaatinin ortak hafızasında saklanan ve kuşaktan kuşağa aktarılan rivayet ve öykülere dayalı kalmaktadır. (Gökçen , 2004, 48)

Bunlardan Yezidiler'in mavi renkte elbiseler giymemelerinin ve mavi rengin bu dinde yasak olmasının nedeni de sözlü anlatımla nesilden nesle geçen bir rivayete dayanmaktadır. Bu rivayete göre eskiden Yezidi kadınları tıpkı Arap kadınları gibi, sabundan kazanmak maksadıyla çivitle boyanmış mavi entari giyerlerdi. Ancak bir sabah beklenmedik bir saatte köçek tarikat şefinin huzuruna çıkarak o gece mavi rengin uğursuzluk belirtisi olduğu ve şeytanın hoşuna gitmediği yolunda bir vahiy aldığını söyler. Böylece mavi rengi yasak etmek, bu renkteki bütün giyecekleri ortadan kaldırmak, beyaz elbiseleri giymek yolunda karar alınır. (Puşkin, 88)

Yezidiler'in şiddetle riayet ettiği dini yasaklardan bir diğeri ise marul yeme yasağıdır. Yezidiler marul yememeye özen gösterirler; çünkü şeytanın taşlandığı zaman marul tarlasına saklandığına inanırlar. (Akagündüz, 2001, 2)

Öte yandan tüm yasaklar sözlü anlatıma dayanmaz. Mushaf-ı Reş'e dayandırılan yasaklarda vardır. Yiyeceklerden bakla, balık, geyik ve horoz eti yeme yasağı da bu tür yasaklardır. Ayrıca Yezidiler'de hamam ve helalar, şeytanların oturdukları yerler olarak görüldüğünden bu tür yerlere gitmek yasaktır. Şeytan, kaytan, satt, şer, melun lanet ve nal kelimelerini de söylemek bu dince konulan

yasaklar arasındadır. (Fığlalı, 1984, 442) Bu gibi sözcüklerin ağza alınmalarının şiddetle yasaklanmasının nedeni şeytan kelimesi ile bu kelimeyi herhangi bir şekilde hatırlatan, benzer kelimeler olmalarıdır. Şeytan kelimesi, çok büyük saygı duyulan hatta tapınılan Melek Tavus'un ismi olduğundan ağza alınmadığı gibi, bu kelimeye söylenişi veya harfleri bakımından hatırlatan benzer kelimeler bile yasaklanmıştır. Buna ek olarak, sakal bıyık kesme; testi gibi, içinden su içilirken lık lık, veya glu glu sesler çıkaran kaplardan su içmek (Tanrı'ya saygısızlık sayıldığından) yasaklanmıştır. (Akpınar, 1995, 50) Yezidi adetlerine göre bir başka ilginç yasakta Yezidiler'in bir senden fazla bir yere gitmelerinin yasaklanmasıdır. Eğer giderse karısı boş olur. Bu zaman karısı başkasıyla evlenebilme hakkına sahip olur. (Şopolyo, 1964, 376)

I. 4.GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE YEZİDİ COĞRAFYASI, NÜFUSU VE DİLİ

I. 4. 1. Yezidi Coğrafyası

Osmanlı döneminde Yezidiler oldukça dağınık olarak bugün Irak, Suriye, İran, Ermenistan, Gürcistan ve Türkiye arasında bölünmüş bulunan bir bölgede yaşıyorlardı. Bu bölgenin Ermenistan, Gürcistan ve İran dışında kalan kısımları Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altındaydı. (Yalkut, 2002, 12)

Yezidilik'in Şam'da ortaya çıktığına dair görüşler olsa da bu dinin ve mensuplarının dar bir coğrafyada yaşamadıkları aşıkardır. Öyle ki Sincar Dağları'ndan Ararat Dağı'na, Aras'ın öbür tarafında ki Alagöz Dağı'ndan ve Gökçe Göl kıyılarından Karabağ'a kadar geniş bir ülkeye yayılmışlardır. (Paşa, 1982, 53)

Bununla birlikte tarih boyunca büyük çoğunluğu bugün ki Irak sınırları içerisinde bulunan Musul merkezli bölgede yaşamışlar ve Şeyhan idari bölgesinde bulunmuşlardır. Nüfus yoğun olarak Musul'un batısında 160 km mesafede bulunan çöl ortasında ki dağlar silsilesi ve Yezidilerin kalesi olarak görülen Cebel Sincar' da yaşarken Sincar'daki reis Beled Sincar'da ikamet ederdi. Buna ek olarak Dicle'nin

kuzey batısındaki Diyarbakır ve Fırat'ın batısında ki Halep'te, Kilis, Gaziantep civarlarında da yoğunlaşmışlardır. (Menzel, 1997, 415)

Yezidiler günümüzde de bilhassa Irak'ın kuzeyinde, Ermenistan'da, Kafkasya'da ve Doğu Anadolu'nun bazı yerlerinde otururlar. Ancak dinlerince kutsal olarak saydıkları ve dünyaya oradan yayıldıklarına inandıkları iki bölge bulunmaktadır. Bunlar Musul'a bağlı Seyhan ve Sincar'dır. (Bilge, 2002, 33)

Türkiye'de ise Urfa, Siirt, Mardin, Van, Hakkari gibi Türkiye'nin doğu ve güneydoğu illerinde yaşayan Yezidilerin sayıları oldukça az olmakla beraber, bu inanç sahipleri Suriye, Irak, İran, Ermenistan ve Kafkasya' da da dağınık olarak yaşamaktadırlar. (Başbuğ, 1984, 68)

I. 4. 2. Yezidi Nüfusu

Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1895'de Musul Vilayeti merkezli nüfus sayımında toplam 5.358 Yezidin yaşadığı saptanmıştır. Yine Musul merkezli 1906- 1907 seneleri sayımına göreyse Yezidi nüfuzu büyük oranda düşerek 2.830 olarak tespit edilmiştir. Ancak bu sayımların doğruluk payı tartışılır bir konumdadır. Çünkü askerlikten kaçmak ve vergi mükellefi olmamak için Yezidi erkeklerin çoğu yapılan nüfus sayımlarına katılmamıştır. (Marufoğlu, 1998, 52- 53)

Cumhuriyet'in ilanından 7 yıl önce L.Jepius'un 1916 yılında yaptığı araştırmada ise Diyarbakır'da 4000, Van'da 5400, Bitlis'te ise 5000 Yezidi'nin yaşadığı saptanmıştır. (Yonan, 1999, 270- 271)

Türkiye'de yaşayan Yezidiler'in Cumhuriyet'in başlangıcından bu yana nüfuslarının ne kadar olduğu ise tam bilinmemektedir. Şüphesiz bunda 3 büyük din olan Hıristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet dışında kalan Yezidi, Keldani, Nasturi ve Kadim Süryanilerin nüfus sayımlarında farklı etnik köken ve inanişe sahip olduklarından tasnif dışı bırakılarak "bilinmeyen" ile diğer dinler hanesinde yer almaları etkilidir. Türkiye'de ağırlıklı olarak yaşadıkları illerin başında Mardin,

Hakkari, Diyarbakır ve Siirt gelmekte olan bu dini grupların 1927 nüfus sayımına göre toplam sayıları Mardin’de 11.181 kişi, Diyarbakır’da 3.496, Siirt’te 2091 olmak üzere ülke genelinde 20 bini bulmaktaydı. Daha sonra ki 1965 nüfus sayımına gelindiğinde ise bu rakamın ülke genelinde 15 bine düştüğü ve dağılımın Mardin’ de 6.500, Siirt’te 2000 ve İstanbul’da 2000 olduğu belirlenmiştir. (Dündar, 1999, 63)

Ancak unutulmamalıdır ki bu nüfus bilgileri yalnızca Yezidiler’i içerisine almamakta Nasturiler, Keldaniler ve Kadim Süryanilerin de içinde bulunduğu diğer dinlere mensup cemaatlerin toplam sayılarını da vermektedir. Bu yüzden Devlet İstatistik Enstitüsü’nün verilerinde, Yezidiler hakkında ayrı bir kategori yoktur. Bu nedenle resmi açıdan bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. 1984 yılı Schneider’in tespitine göre Türkiye’de 20.000’in üzerinde Yezidi insanın yaşadığı tahmin edilerek bu İslamiyet içerisinde kamufle olmuştur. Ayrıca yine 1984 senesi baz alınarak Irak, İran, Suriye, Rusya ve Türkiye dahil, tüm Yezidi nüfusunun 100 bin civarında olduğu belirtilmektedir. Bu 100 bin nüfusun 50 bininin Diyarbakır, Urfa, Van, Bitlis, Musul’dan Kafkasya’ ya kadar uzanan bir bölgede yaşadıkları tahmin edilmektedir. (Türkdoğan, 2003, 303- 304) Yezidiler’in lideri Prens Anvar Muaviye İsmail ise Ağustos 1992 bildirgesinde nüfuslarının tüm dünyada 1.5 milyonu aştığını ifade etmiştir. (Sevgen, 1982, 189)

I. 4. 3. Yezidiler’ in Konuştukları Diller

Yezidiler Halep’in kuzeyindeki Kürt Dağı bölgesinde, Suriye-Irak sınırındaki Sincar dağlarında, Musul’un kuzeyindeki Seyhan bölgesinde ve güneybatı Kafkaslar’dan Türkiye’nin doğusunda Urfa, Mardin ve Siirt’e kadar uzanan bir coğrafyada yaşarlar. (Bruinessen, 2000, 14)

Görüldüğü üzere Yezidiler tarih boyunca birbirlerinden ayrı dağınık gruplar halinde geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Onların bu dağınıklığı birbirleriyle anlaşmak için birden fazla lisan kullanmalarına neden olmuştur. Öyleki Yezidiler’ in iki kutsal kitabı Mushaf-ı Reş ve Kitab-ı Cilve’nin her ikisi de Arapça

ve Kürtçe yazılıdır. (Bulut, 2001, 150) Yezidiler'in konuştuıkları bu Kürtçe'den kastedilen ise Kurmançi lehçesidir. (Bruinessen, 2000, 14)

Oysa Kurmanci denilen dil on beşinci yüzyıldan önce Van gölü ve Urmiyegölü arasında gelişmiştir. Selçuklular'ın Anadolu'ya girmesiyle bu bölgede görülmeye başlanan Kurmanci dilinin daha sonra Akkoyunlular'ın Güneydoğu Anadolu'ya gelmesiyle Bitlis ve Van gölünün batısına doğru ilerlemiş, Osmanlı'nın bu bölgeye yerleşmesiyle de bugünkü Güneydoğu Anadolu'nun doğu kesiminde ve Doğu Anadolu'daki Van bölgesinde gelişmiştir. Bu gelişim Türk kabilelerinin İran'a girmesiyle yeni Farsça'yı konuşmaya başlamaları ve bu yeni Farsça'yı konuşan toplulukları kendi orda yapısına almasıyla gerek Selçuklularda, gerek İlhanlılarla beraber gelen Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri'nde, ondan sonra ise Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir. Bu da çok net biçimde göstermektedir ki, Kurmanc denilen gruplar aslında Osmanlı ve Türk topluluklarının bu bölgede geliştirdiği topluluklardır. (Üşümezsoy, 2006, 243- 244)

Yezidiler'in bu yeni Farsça'yı konuşan ve Turani özellikler içeren topluluklardan olmaları zannı, Teheodor Menzel'in Yezidiler'in konuştuıkları dilin Farsça'ya yakın bir dil olduğunu belirtmesiyle güç kazanmaktadır. Bununla beraber bu dil büyük farklılıklar gösterdiğinden birbirlerini anlayabilmek için çok defa yardımcı bir dile ihtiyaç duyarlar. Farklı bir dine sahip olmaları nedeniyle Kürtler'den tamamen ayrı bir grup teşkil eden Yezidiler, Türkçe ve Arapça da konuşurlar. (Menzel, 1997, 417)

Yezidiler'in gerçek lisanlarını unutmalarının nedeni, Yezidiler'in çeşitli ve birbirilerinden uzak coğrafyalara dağılmaları sonucu bu dilin bu coğrafyalardaki hakim dillere yenik düşmüş olmasıdır. Türk, Kürt ve Arap komşularıyla ticari ilişkiler kuran Yezidiler bu üç dili de konuşmayı bilmektedirler. Ancak zaman içinde Kürtçe'nin Yezidiler arasında yaygınlaşması bölücülerin Yezidiler'in kökenlerini Kürtler'e dayandırmalarına imkan vermiştir.

Diğer taraftan bu iddialara en çarpıcı yanıt ise yine bir Yezidi'den gelmiştir. Almanya'da yaşayan yaşlı bir Yezidi kadın Yezidiler'in Kürt kökenli oldukları iddiaları karşısında Kürtler'in Kürt Yezidiler'in ise Yezidi olduklarının altını çizerek konuşma dili olarak Kürtçe'yi kullanmalarının kendilerinin Kürt olduğu anlamına gelmediğini söylemiştir. Bu kişi Yezidiler'in Almanya'da yaşamalarından dolayı yeni nesil Yezidiler'in Alman dilini kullandıklarını ve bu durumun kendilerini Alman yapmadığı gibi Kürtçe konuşmalarından dolayı da Kürt olarak adlandırılmayacaklarını belirtmiştir. (Yalkut, 2002, 106) Ayrıca Yezidiler'in lideri Prens Anvar Muaviye İsmail'in Ağustos 1992 bildirisinde Yezidilerin Asur kökenli bir halk olduğu vurgulanmış ve Kürtlerle hiçbir alakalarının olmadığı belirtilmiştir. Bu durum Yezidiler'in Kürt olduğu yolunda ki fanatik Kürtçüler'in iddialarını da çürütmektedir. (Sevgen, 1982, 189)

I. 5. İSLAM ÖNCESİ TÜRKLER'DE GÖRÜLEN İNANÇLAR, KÜLTLER VE YEZİDİLİK

I. 5. 1 İslam Öncesi Türkler'in Sahip Oldukları İnançlar

Türkler İslam dinine dahil olmadan önce bir çok farklı din ve inanışlara sahip olmuşlardır. Türkler'de ilk din Totemcilik zuhur etmiş olup iptidai Şamanlık inancı da önemli bir yere sahip olmuştur. Halk adetlerinde Şamanlık'ın izleri eski Şamanlık'tan kalma Ruhçuluk, Tabiatçılık, Atalara tapınma halleri şeklinde kendini göstermiştir. Ayrıca Türk Şamanlık'ı da denilen Şamanlık'ta bulunan yer ve gök tanrıları, müşterek ibadet ve ayin türleri İslam'dan sonrada Alevi ve Sünni Müslümanlar'da örf şeklinde devam etmektedir. Bunların dışında Çin, Hint dinleri özellikle Budalık da Türkler'in benimsediği inançlar arasında yer almaktadır. Türkler Suriye ve İran dinlerinin de etkisi altında kalarak Mecusilik, Sabiilik, Din-i Hanif, Kadim Mecusilik gibi itikatlar Şamanizm'i etkilemiştir. Bunların dışında Türkler Zerdüştlük, Manilik, Mazdeklik ve Hurremlilik; Merkunilik ve Desyanilik, Musevilik ve Hıristiyanlık gibi dinlere de dahil olmuşlardır. (Yörükkan, 2002, 8)

I. 5. 2. Kült

İslam öncesi Türk topluluklarında görülen bir takım belli başlı kültürler bulunmaktadır. Kült, kısaca, insanların dua, kurban, belirli merasimler, semboller vasıtasıyla, Yüce ve Kutsal sayılan varlıklara karşı büyük saygı ve bağlılığını göstermesidir. (Akpınar, 1995, 50) Türkler’de de belli başlı kutsal sayılan değerler ve kültürler bulunmaktaydı. Bunların başında Ata, Ateş, Ocak, Yer ve Su kültürleri gelmektedir. (Gültekin, 1994, 155)

I. 5. 2. 1 Su Kültü

Türkler açısından en fazla önem arz eden kültürlerin başında su kültürü gelmekteydi. Çünkü Orta Asya’dan kopup gelen ilk Türklere “SU” kavmi denilmekteydi. Bu yüzdendir ki bu “Proto-Türkler” komşuları Çinlilerce “SU” ve “SE”, İranlılarca “SAK” veya “SAKA”, Yunanlılar tarafındansa “Skit/ Skolot/ Oskolot adlarıyla anılırlardı. Mezopotomya’ daki muazzam medeniyetlerin kurucusu olan “Sumer” ve “Subar/Suvar” Türkleri işte bu “SU” Türklerinin birer boylarıdır. “ Türkler’in Yaradılış Destanı”; *“Daha hiçbir şey yokken, Tanrı Kayra Han ile uçsuz bucaksız SU vardı. Kayra Han’dan başka gören, “su”dan başka görünen yoktu.”* Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere su Türk kültürü üzerinde çok büyük bir öneme ve kutsallığa sahiptir. Bunun bir göstergesi olarak tarih öncesi çağlardan beri Çin sınırlarından Avrupa ve Ortadoğu’ ya kadar uzanan Türk toplulukları asıllarını korumak için SÍ, ZU, SU, ÇU adını yeni aldıkları isimlerinin başlarına getirmişlerdir. Çinliler, “Göktürkler”i “SU” ların torunları olarak tanımışlardır. (Başbuğ, 1984, 14- 15)

Öyle ki Cengiz Yasasına göre bir akarsuya, göle vb.işemenin cezası idamdı. Moğollar da, birçok Türk kavminde olduğu gibi Su-Kültüne sıkı sıkıya bağlılardı. Su kutsal bir varlıktı. Ona olan saygısızlık, bir insan öldürmek kadar, belki de daha ağır bir suçtu. (Akpınar, 1995, 50)

Çünkü eski Türk inancına göre; her dağın, pınarın, göl ve ırmakların, ağaç ve kayaların sahipleri vardır. Dağlar, tepeler, ağaçlar ve sular kutsaldır. Bununla beraber eski Türk inanışlarında ata, ateş ve ocak kültürleri de kendilerine çok önemli yer bulmaktadır.

I. 5. 2. 2 Ateş Kültü

Türkler’de dünyanın yaratılışı, bahar ve ateş arasında bir bağ kurulur. Altay Türklerinde görülen bir efsanede ateş, tanrı olga tarafında insanlara armağan edilmiştir. Bu bakımdan ateş; kutsaldır. Ateş yeryüzünde güneş temsilcisi olarak kabul edilir. Tanrının bir armağanı olarak kabul edilen ateşe atfedilen bu kutsiyetten dolayı, gerek eski Türk topluluklarında gerekse günümüz Türk topluluklarında ateşe tükürmek, küfretmek, ateşi su ile söndürmek, ateşle oynamak kesinlikle yasaktır. İlbeyli Türkmenler’inde ateşe işeyen çocuklar azarlanır, hatta dövülür. Ocağa ayakkabısıyla basanlar azarlanır. (Gültekin, 1994, 155)

Hatta Doğu ve Güneydoğu’da ateşe olan inanç bazen kutsallık derecesine yükselir ve birçok yerde, ateş üzerine yemin bile edilir. Bu özelliğin Zerdüştlükle de ilgisi yoktur. Çünkü; aynı tür yemini, Türkmenler’de de görmek mümkündür. Ateşle ilgili bu Şaman kaynaklı inançlar bugün Müslüman Türkler’de de görülmektedir. Başkurt ve Kazak Türkler’i, bir yağlı paçavrayı ateşin çevresinde, “*Alas! Alis!*” diye dolaştırarak insanlara musallat olan kötü ruhları kovduklarına inanırlar. Öldükten sonra ruhlarının yaşadıklarına inanan Türkler bunu da ocağa dolayısıyla ateşe bağlamışlardır. (Gültekin, 1994, 156- 157)

1. 5. 2. 3 Atalar ve Ocak Kültü

“Atamın yaktığı ocak” diyen Şaman duasında olduğu gibi, aile ocağı ve buna bağlı olarak atalar kültürünü doğurmuş; ocağın tütmesi, ateşin yanmasının atalarının o ocakta, o yurttan, o çadırda devamlı olarak bulunmasını sağladığına inanmışlardır. Bu durumda atalar kültürünün oluşumunda etkili olmuştur. Atalara verilen bu önem Göktürkler’de atalar mağarası diye adlandırdıkları yerde ataların

ruhlarına kurbanlar sunmaları şeklinde kendini göstermiş olup ölmüş atalara duyulan bu saygı, onların hatıralarının yaşatılması hususunda, Türklerde değişik adetlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. (Gültekin, 1994, 156-158)

1. 5. 3 İslam Öncesi Türk İnançları ve Yezidilik

Bazı Türkmen ve Kürt boylarında eski atalarının Gök-Tanrıçılık dininden ve İç Asya inançlarından kalma izler hala mevcuttur. Gök Tanrıçılık izlerine hususiyetle Aleviler’de rastlanılmakta olup diğer Türk boyları İslamiyet’i kabul ettikten sonra da, bu eski inançları ile Müslüman inançları birbirine bağdaştırmak suretiyle devam ettirmişlerdir. (Seferoğlu, 1982, 47)

Yezidilik her ne kadar Türk ve İslam dışı olarak görülmekteyse de bu tamamen doğru değildir. Yezidilik hem İslami hem de Turani özellikler gösterir.

Öyle ki cenaze törenleri asırlar önce Türkistan’da “Yug” adıyla tertiplenen cenaze törenlerine çok benzemektedir. Yezidiler’de olduğu gibi Orta Asya Türkler’i de ölen kişiyi önce bir çadıra koyup çadırın etrafında yedi defa dönerek ölümlerini tavaf ederlerdi. Ölümünden yedi gün sonra ölü yemeği verilir; ölüm yıl dönümlerinde de bu törenler, mezar başında kutlanırdı. Bundan başka Yezidiler’de Müslümanlar’daki “Münker-Nekir” diye adlandırılan kabir meleklerinin varlığına inanmaktadırlar.⁷

Öte yandan Yezidi inancında da Eski Türk İnanışlarında görülen su kültü önemli bir yere sahiptir. Öyle ki Yezidiler’in kutsal kitabı olarak kabul edilen Mushaf-ı Reş’te su ile ilgili şöyle denmektedir: “*Yer gök yaratılmadan önce Allah denizlerin üzerinde mevcut idi. Yapmış olduğu bir kayıkla geziyordu. Allah o zaman bir inci yarattı*”. (Öztemir, 1988, 21)

⁷(WWW doküman: <http://www.kbl.com.tr/yezidi/mukayese.html>) 12 Ekim 2004 sayfaı ziyaret etme tarihidir.

Yezidiler’de su, mübarek ve kutsal bir şey sayıldığından, hatta Tanrı’nın simgelerinden gibi görüldüğünden, pis ve kötü işlerde mesela taharetlenme işinde kullanılması kesinlikle yasaktır. Bu gibi nedenlerden dolayı Yezidiler’in pis koktukları iddiaları su kültürüyle alakalıdır. Öyle ki Ali Kemal Aksüt “Erzincan” isimli kitabında bazı Seyit ve dedelerin, inançları yüzünden yıkanmadıklarından, kokudan yanlarına yaklaşmanın zor olduğundan söz etmektedir. Keza Konyar bunu açıkça Yezidiler’e atfeder ve “*hangisi daha kirli, daha pinti ve pis kokulu olursa, mabutları nezdinde kıymeti o derece yücedir*” diyerek bu meselenin din ve su kültürüyle alakalı olduğunu söylemiştir. Yezidiler’in hamamlara ve helalara gitmemelerinin nedeni olarak her ne kadar cinlerin orada olmaları görülse de bunda su kültürünün de önemli payı vardır. Çünkü buralar suyun bol bol kullanılması gereken yerlerdir. (Akpınar, 1995, 51)

Yezidiler’in de sahip olduğu eski Türk inanışlarından bir tanesi de atalar kültürüdür. Tıpkı Göktürkler’de olduğu gibi ölmüş atalarının ruhları için kurban keserler ve resimlerini evlerinin duvarlarına asarlar (Yalkut,2002,93).

Bundan başka şüphesiz en önemli kült ateş kültürüdür. Yezidilikteki bu inanış eski Türk kültürleriyle benzerdir. Yezidiler de güneşi ve ateşi kutsal sayarlar. Asla ateşe karşı saygısızlık yapmazlar ve tükürmezler. Bununla beraber güneşe doğru yönelip ibadet ederler. Hüda olarak adlandırdıkları tanrılarının bu ışık kaynaklarını kendi nurundan yarattığına inanır ve kutsal sayarlar. (Öztemir, 1988, 11- 12)

Bu tapınma şekli Yezidiler’de olduğu gibi eski Türkler’de de doğan güneşi üç ve ya dokuz defa selamlama şeklinde kendini gösterir. Hun Türkler’inde güneş kültürünün önemi bulunmakta; Hun hükümdarı her sabah doğan güneşi ve gece de ayı eğilerek selamlardı.⁸ Yezidilik’te de tıpkı ateş etrafında dönerek ayın yapan şamanist Türkler gibi ruh göçüne reenkarnasyon ya da diğer bir adıyla tenasühe

⁸(WWW doküman: <http://www.kbl.com.tr/yezidi/mukayese.html>) 12 Ekim 2004 sayfa1 ziyaret etme tarihidir.

inanırlar. Yezidilerce ateş tanrısal ve kutsaldır. Ölülerinin ardından tıpkı eski Türkler'de olduğu gibi kadınlar saçlarını keser mezarlara asmaktadırlar. (Gültekin, 1994, 158) Açıkça görülmektedir ki Yezidilik ve eski Türk inanışları arasında önemli benzerlikler vardır.

Ayrıca Prens Anvar Muaviye İsmail Ağustos 1992 bildirgesinde nüfuslarının 1.5 milyonu bulduğunu ifade ederek Yezidiler'in Güneydoğu'da ağırlıklı olarak yaşadıkları yerler olarak Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Şanlıurfa illerini belirtmiştir. En önemlisi ise Anvar Muaviye' ye göre Yezidiler'in Kürtlerle hiçbir alakalarının olmadığını belirtmesidir. Bu Yezidiler'in Kürt olduğu yolunda ki fanatik Kürtçülerin iddialarını çürüten bir gerçektir. (Sevgen, 1982, 189)

II. BÖLÜM

OSMANLI YÖNETİMİNDE YEZİDİLER (XV. yy-XX. yy)

II. 1. YEZİDİLER'İN OSMANLI YÖNETİMİNE GİRİŞİ VE BAŞLICA YEZİDİ AŞİRETLERİ (XV. yy-XVI. yy)

II. 1. 1 Osmanlı - Safevi Çekişmesinde Yezidiler

Yezidiler tarih boyunca büyük çoğunluğu bugünkü Irak sınırları içerisinde bulunan Musul merkezli bölgede yaşamışlar ve Şeyhan idari bölgesinde bulunmuşlardır. Nüfus yoğun olarak Musul'un batısında 160 km mesafede bulunan çöl ortasında ki dağlar silsilesi ve Yezidilerin kalesi olarak görülen Cebel Sincar'da yaşarken Sincar'daki reis Beled Sincar'da ikamet ederdi. Buna ek olarak Dicle'nin kuzey batısındaki Diyarbakır ve Fırat'ın batısında ki Halep'te, Kilis, Gaziantep civarlarında da yoğunlaşmışlardır. (Menzel, 1997, 415)

Bitlis Emir'i Şeref Han "Şerefname" adlı eserinde Yezidiler'in sözü edilen bölgeler Musul ve Şam dolaylarında olmak üzere belli başlı aşiretler halinde yaşadıklarını belirtmiştir. Bu aşiretlerin başlıcaları Tasni (Dasni), Haldi, Besyani, Bohti, Mahmudi, Dünbılı aşiretleridir (Şerefhan, 1990, 21).

XV. yüzyılda bu aşiretlerden Dasniler Şeyh Adi türbesinin bulunduğu Laleş'e gidilirken Musul'un kuzey ve doğusundaki yamaçlarında yerleşmişler ve o dönemde topraklarını; Müslüman bir Kürt aşireti olan Soranlılarla kavgalı olmalarına rağmen; güneydoğuda, Büyük Zap ile Küçük Zap arasında bir bölge olan Edyabene'ye kadar genişletmeyi başarmışlardı. Bununla beraber Ceziret bin Ömer civarında Bohti aşireti büyük ölçüde Yezidilik'i benimsemiş ve yine Ceziret bin Ömer kökenli iki Yezidi aşireti olan Mahmudi ve Dunbeliler de gittikleri yerlere Yezidilik inancını taşımışlardır. Mahmudiler Van'ın güneydoğusundaki yalçın

Hoşap kalesine yerleşirken, Dunbeli aşireti de Urmiye gölünün batısındaki dağlara gitmişti. Ancak Yezidi dininin yayılmasına elverişli gibi görünen bu ortam on beşinci yüzyılın sona ermesiyle değişecekti. (Guest, 2001, 86, 87-88) 16. yüzyıla kadar Küçük Asya dağlarında olan olaylarda sürekli etkin rol alan Yezidi aşiretlerinin gücü bu yüzyıldan itibaren azalmaya başlamıştır. (Lescot, 2001, 93)

XVI. yüzyılda Kürtler'in ve Yezidiler'in yoğun olarak yaşadıkları bölgeler dönemin iki büyük gücü Osmanlı İmparatorluğu ve İran Devleti sınırları içerisinde kalmıştır. 1514 tarihindeki Çaldıran savaşından sonra bahsedilen nüfusun büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu içerisinde kalırken ancak küçük bir bölümü Şii Safevi Devleti bünyesinde dir. (Celil, 1992, 18)

Bu yüzyılın başında Safevi Devleti'nin büyük bir güç olarak ortaya çıkıp birkaç yıl içinde de Şah İsmail'in İran, Irak, Bağdat ve Fırat'ın doğusundaki bütün Anadolu'yu fethederek Diyarbakır ve Harput'a kadar ilerlemesi Osmanlılar'ın dikkatini bu bölgeye çekmişti. (Pitcher, 2001, 148- 149) Şah'ın etki alanı içerisindeki bölgelerde bulunan Yezidi aşiretleri Mahmudi ve Dunbeliler de doğal olarak. Şah'ın egemenliğini kabul etmişlerdi. (Guest, 2001, 88)

Öte yandan Şii - Safevi Devleti'nin doğudaki bu yükselişi doğudaki bütün Türk İslam devletlerini tek bir devlet çatısı altında birleştirmek isteyen Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'i sıkıntıya sokmuştu. Yavuz Sultan Selim ancak bu devletin ortadan kalkmasıyla huzurun sağlanacağını ve Türkistan yolunun Osmanlılar'a açılacağına inanıyordu. Bu nedenle Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim 1514'te doğuya doğru ilerleyerek Şah'ın ordusunu durdurmak ve İran'ın elindeki toprakları ondan almak istemiştir. (*Osman Gazi'den Vahdettin'e Osmanlı Kronolojik Tarihi*, 2006, 59)

Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim ile İran Şahı İsmail arasındaki bu rekabet aynı zamanda Yezidiler'in gelecekte hangi devletin sınırları içerisinde varlıklarını sürdürecekleri hususunda kaderlerini tayin edecekti. Bu yıllarda

Yezidilerin yaşadıkları coğrafyalarda meydana gelen bu mücadelelerden etkilenen Yezidi aşiretlerinin başında Dunbeliler, Mahmudiler ve Dasniler gelmektedir.

II. 1. 2 Yezidi Aşiretleri'nin Osmanlı Yönetimine Girişi

II. 1. 2. 1 Dunbeliler

Bunlardan Dunbeli aşireti içlerinde oldukça önemli bir yer arz eder. Bu aşiret şimdiki İran'ın Hoy bölgesinde, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Van Eyaleti'nin Sekmen Ova kısmında buldukları gibi Diyarbakır, Nahçıvan, Abaga'da kadar yayılmıştı. Bu aşiretin halkı Yezidi idi. Ancak Van bölgesindeki Dünbli Beylerinin Müslüman olmaları üzerine aşiretin bir kısmının da beyleri gibi Müslüman oldukları söylenmekte kalanı ise Yezidi olarak kalmışlardır. Bununla birlikte bu aşiretin Akkoyunlu Türkleri'ne çok yardım ettikleri hatta Akkoyunluların Van ve Hakkari'deki nüfuzlarının bu aşirete dayandığı söylenmektedir. (Paşa, 1982, 46- 48)

Daha sonra Osmanlılar'ın bölgede etkinlik kazanmasıyla Dünbli aşireti Ahmet Bey yönetiminde Osmanlı - İran rekabetinde net bir tavır takınamayarak ne tam olarak Osmanlılar'a ne de Safeviler'e bağlanır. Her iki devlete de duruma göre bağlı görünerek her ikisini de idare etmektedir. Bu duruma içerleyen İran Şahı Tahmaps ise İran'daki Dunbeliler'e ağır bir bedel ödetmiş aşireti basarak 400 kişiyi yok etmiştir. Bunun üzerine öldürülen aşiret reisinin yeğeni ve adaşı Ahmet Bey Osmanlılara sığınır. Ancak Dunbeli aşiret reislerinden Hacı Beyin oğlu II. Hacı Bey daha önce Safeviler'e bağlılığını gösterdiğinden Ahmet Bey'in yerine emir olur. Osmanlılarla Safeviler arasında yapılan Çaldıran savaşına (1514) Safeviler'in tarafında katılır. (Turan, 1989, 65) Sonuna kadar Safevi davasına sadık olan bu kişi bu savaşta hayatını kaybeder. Bu yenilgi üzerine Dunbeliler de bu tarihten itibaren Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. (Lescot, 2001, 108)

II. 1. 2. 2 Mahmudiler

1514 Çaldıran savaşından ve İran Şahı'nın erken ölmesinden sonra doğuda, İran'dan gelen tehdit azalmıştı. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman 1534 yılında Şah İsmail'in halefine karşı bir sefer düzenledi. Güçlü Osmanlı ordusu Diyarbakır'dan Van ve Tebriz'e ulaşarak oradan da daha güneybatıda bulunan Bağdat' a kadar ilerlemiş ve Safevi ordusu geri çekilmek durumunda kalmıştı. Bu sefer esnasında Kanuni Sultan Süleyman Van'da Mahmudi aşiretinin kendisine boyun eğmesini kabul etmişti. (Guest, 2001, 90)

Ancak Mahmudiler Türkler'in Van'a kesin olarak ayak basmalarından sonra bile Safevilerle ilişkilerini tamamen kesmeyerek iki devleti birden idare etmeye kalkmışlardı. (Lescot,2001,104)

Mahmudiye Yezidileri'nin başı olan İvez Bey'in Safevilerle arası bir takım dini konulardan dolayı açılmış ve ondan sonra yerine geçen kardeşi Emir Bey'in döneminde de net olarak bir tavır takınılamayarak bir Osmanlılar'a bir Safeviler'e yakın olunmuştur. Bu durum karşısında hiddetlenen Osmanlı Padişahı Sultan Süleyman Tebrize seferi sırasında Emir Bey'i yakalattırarak öldürmüştü de daha sonra başa geçen oğlu Hasan Bey döneminde ilişkilerin düzeldiği görülmektedir. Hasan Bey birlikleriyle Van'daki Osmanlı Valisi ile birlikte Osmanlı orduları içerisinde yer alarak Osmanlıya bağlılığını arz etmiş bu durum Bab-ı Ali tarafından da taktirle karşılanmıştır. (Turan, 1989, 64- 65)

II. 1. 2. 3. Dasniler

XVI. yüzyılda Osmanlı hudutları içerisinde yaşayan önde gelen Yezidi aşiretlerinden bir tanesi de Dasniler'dir. Bu Yezidi aşiretinin reisi Hasan Bey I.Selim'e (1512- 1520) sadık kaldığından kendisine Tımar olarak Erbil ve çevresi verilir. Bunun üzerine bu bölgenin Müslüman Valisi Mir Seyfeddin, Sefaviler tarafına geçer. Bu bölgeye geri dönerek Dasnilerle çarpışır. Bunlardan beş yüz kişi öldürür birçok da ganimet alarak bölgeyi fetheder. (Turan, 1989, 66)

Hasan Bey Soran Emir'i Mir Seyfeddin'e karşı savaşmaya devam etmişse de başarısız olmaktan kurtulamamış ve sürekli tekrarlanan yenilgilere kızan I. Selim, onu İstanbul'a çağırarak ölüm cezasına çarptırmıştır. (Lescot, 2001, 110)

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise Sultan Bağdat seferi dönüşünde Göktepe'de iken Kürt beylerinden Erdeşir'in Şah İsmail ile mektuplaşmasını haber alması üzerine onun öldürülmesi emrini vermiştir. Yerineyse Erbil sancağına Dasni Hüseyin Bey'i tayin etmiştir. (Bayatlı, 1999, 29)

Görüldüğü üzere 1534 senesindeyse bu defa da Kanuni Sultan Süleyman Yezidiler'in başı Hüseyin bey Dasniye Erbil sancağı ile Suhran livası beyliğini vermişti. Fakat Osmanlı hükümeti onları hiçbir zaman tam bir şekilde itaat altına alamamıştı. (Avni, 1997, 366)

Zira 1581 yılında Dasniler Bağdat ile Musul arasındaki yolların güvenliğini tehdit eden aşiretlerdendi. Nehir boyunda bir hisarı ele geçiren Dasniler; yolculara ve köylülere saldırmak suretiyle onları öldürüyorlardı. Osmanlılar zaman zaman bazı ayrıcalıklar tanıyarak böyle gruplarla uzlaşma yoluna gitmişlerdir. Kimi zamansa İstanbul'da oturan devlet görevlilerine ya da yöredeki valilere mülkname vermişlerdir. Bu hisarların başına bir Yezidi aşiretinin başı oturtulur, aşireti de çevredeki köylerin toprağını eker biçerdi. Bu hisarlar, bölgeler arası ticaretle uğraşan tüccarların önemli konaklama noktalarıydı. (Khoury, 1999, 45)

O zaman olduğu gibi 19. yüzyılda da önde gelen Yezidi aşireti Dasnilerdir. Dasni aşireti, Şeyh Adi türbesinin bulunduğu Laleş'e gidilirken, Musul'un kuzey ve doğusundaki yamaçlara yerleşmiş olup son iki yüzyıldır toprakları Seyhan olarak bilinen yerdir. Bu köklü Yezidi aşireti bir zamanlar Musul'un kuzeyinde bulunan dağlarda yaşayan ancak daha iyi meralar bulma maksadıyla buradan ayrılarak çözülen Bohti aşiretinin bir koludur. (Guest, 2001, 86)

II. 1. 2. 4. Haltiler

“Şerefname”de ismi geçen Yezidi aşiretlerinden bir diğeriye Haltiler’dir. (Şerefhan, 1990, 21) Haltiler Diyarbakır eyaletinde işlediği suçlarla tanınan hırsız bir aşiretti. (Guest, 2001, 109) Diyarbakır vilayetine bağlı Silvan, Beşeri, Siirt, Redvan vs. kaza ve köylerinde yaşayan ve Dicle Havzasında Halidiyan olarak bilinen bu büyük aşiret, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Muş, Sason, Garzan, Derik, Genç, Kulp ve Batman bölgelerine yayılmışlar ve buralarda etkili olmuşlardır. (Bulut, 2003, 271)

Bundan başka Van ve Hakkari vilayetlerinde bulunan Şikak, Haydaran, Ertuş ve Bradostan gibi esas aşiretlerden olan bir çok Yezidi kabileleri de bulunmaktaydı. Bu aşiretlerden Şikak aşiretine bağlı Yezidi inancına sahip kabilelerin başında sırasıyla Reşi, Baravi, Mendeki, Bele kabileleri gelmekteydi. (Paşa, 1982, 44)

Cebel Sincar’da bulunan Yezidi aşiretlerinin başlıcaları ise şunlardır: Semmoka, Cefriya, Çelkan, Helliciyan, Dukıyan, Fakıran, Korkoran, Heskan, Hıran, Mendikan, Muskora, Mala Haliti, Mihirkan, Hebbabat. (Lescot, 2001, 253-262) Öte yandan günümüzde Türkiye’de Yezidi oldukları saptanan diğer aşiretler ise şunlardır: Maseki, Davudi (20 hane bunlar Diyarbakır’ın Davudi köyünde oturanlar) Şukari ve Çekuni aşiretleridir. (Beysanoğlu, 1988, 36)

II. 2. YEZİDİ EYLEMLERİNE KARŞI OSMANLI YÖNETİMİ (XVI. yy - XIX. yy)

II. 2. 1. On Dokuzuncu Yüzyıla Kadar Olan Dönem (1534- 1808)

On altıncı yüzyılda H. 941 ve M.1534 senelerinde Kanuni Sultan Süleyman Yezidiler'in başı Hüseyin bey Dasniye Erbil sancağı ile Suhran livası beyliğini vermişti. Fakat Osmanlı hükümeti onları hiçbir zaman tam bir şekilde itaat altına alamamıştı. Yezidiler'in oturdukları bölge olan Sincar dağı çöl ortasında yükselmiş ve uzanmış pek sarp bir yer olduğundan burada oturan Yezidiler etrafında bulunan ahaliye karşı saldırgan bir tutum izleyerek yolları kesip yağmalarlar ve vergilerini de vermek istemezlerdi. Ahali daima Diyarbakır'a gidip bunları valiye şikayet ederlerdi. (Avni, 1997, 366)

Şehrizer, Bağdat ve Musul valileri en acımasız düşmanlığı Yezidilerden görüyorlardı. Yezidiler Musul art bölgesinin önemli bölümlerini denetim altında tutuyorlardı ve en verimli topraklara sahip köylerden bazıları onların bölgesinde kalıyordu. Musul'un büyük bölümünde, Güneydoğu Anadolu'da ve Cizre'de kültürel olarak ayrı bir alt bölge oluşturmuşlardı. Kültür ayrılığı, özel giyim göreneği, savaş gelenekleri dinsel şenliklerde öne çıkıyordu. Osmanlılar ise dirlik tahsis etme ve vergi toplama gibi yollarla bu dünyanın akışına müdahale ediyorlardı Yezidiler, Safevilerle Osmanlılar arasında çatışmalar tekrar başlayınca ticaret yollarının denetimini yeniden ele geçirmek için tereddüt etmemişlerdi. Elden kaçırdıkları denetleri eşkıyalıkla geri almaya çalışmışlardır. (Khoury, 1999, 46)

1584 yılında Dasni ve Yezidi taifesi bölük bölük olmuşlar köyler ve kasabaları basarak halkı öldürmüşler, mal ve eşyalarını talan etmişlerdir. Ayrıca eski Musul Bey'i ile bu cemaatin yüz altmış altı neferi Musul şehrine girmiş, bu

yüzden dükkanlar on gün kadar açılmamıştır. Bu cemaat Havass-ı Humayun'a⁹ dahil oldukları halde zabtları güç olmuştur. Bu yıllarda Dasni taifesi, Keşaf sancak beyi Seyfeddin ile birleşerek hırsızlık ve eşkıyalığa devam etmiş tüccar ve yolcuların yollarını keserek, mallarını talan ettiği gibi, ayrıca Havass-ı Hümayun'a ait evkaf ve tımar sahiplerinin köylerine kırk ve otuz altı neferle hücum ederek mal, davar ve katırlarını almışlardır. Ahmet Bey'in dört gün kuşattığı bu taife Keşaf sancağı beyi Seyfeddin ile kaçmıştı. (Bayatlı, 1999, 163)

On yedinci yüzyılın başlarındaysa bu Yezidiler birinci Sultan Ahmet zamanında vezir Nasuh Paşanın ordusunu bozmuşlar ve yedi bin askerini şehit etmişlerdi. Dördüncü Murat zamanında Diyarbakır valisi olan Melik Ahmet Paşa'ya da meydan okumuşlardı. Fakat Melih Ahmet Paşa çok tedbirli davrandığından Sincar dağına yaptığı seferde başarılı olmuş ve onlara vergilerini verdirtmişti. (Avni, 1997, 366)

Melik Ahmet Paşa 1640 tarihinde Diyarbakır valisiyken, Cebel Sincar'da yaşayan, gelip geçen tüccar ve hac kervanlarını yağmalayan Mardin'in aşağısında yer alan ovalardaki köylere saldırılar düzenleyen Saçlı Yezidileri'ne karşı oldukça öfkelenmişti. Sadrazam olduğunda ise bu isyancı Yezidiler'i cezalandırmak istemiştir. Osmanlı ordusu Sincar dağına kuşatmış ve Yezidi mevkilerine saldırmıştı. Her iki tarafta da verilen ağır kayıplardan sonra Osmanlı ordusu çalınan malları geri almayı başarmıştır. (Guest, 2001, 94)

Bu savaşın neticesinde Mardin civarındaki köyleri yağmalayan Sincarlı Yezidiler Diyarbakır Valisi Ahmet Paşa komutasındaki yetmiş bin kişilik Osmanlı ordusu karşısında köylerine geri çekilmek zorunda kalmışlardır. (Lescot, 2001, 112)

Diğer taraftan zaman zaman Osmanlılarla uyum içerisinde olan Yezidi aşiretleri de olmuştur. Ancak bu sık rastlanan bir şey değildir. Nitekim IV. Murat zamanında padişahın bizzat kendisinin başında bulunduğu Osmanlı ordusunun 1638

⁹ Havass-ı Humayun: Osmanlı Devletinin fütihat devirlerinde zaptolunan araziden hazine uhdesinde alıkonanlarına verilen addır.

senesindeki Bağdat kuşatmasında Mirza Bey adında bir reisin önderlik ettiği Daseni yedek kuvveti büyük kahramanlıklar göstermişti. Bu durum Mirza Beyin paşa rütbesiyle Musul Valisi olarak atanmasına neden olmuşsa da daha sonra bu görevden alınmıştır. (Guest, 2001, 93)

Bunun üzerine Musul valiliğini isteyen Mirza Bey isteğinin reddedilmesi üzerine baş kaldırmıştır. Van Valisi Şemsi Paşa, ona karşı bir sefer düzenlemiş ve zor bir çatışmadan sonra onu tutuklayarak ölüm cezasına çarptırmıştır. (Lescot, 2001, 113)

1655 senesine gelinildiğinde ise Melek Ahmet Paşa Van valisi olarak atanmıştı. İlk iş olarak yeğeni Evliya Çelebi'yi bir yerel vali olan Firari Mustafa Paşa'dan eski bir borcu tahsil etmesi maksadıyla Diyarbakır'a gönderdi. O esnada Sincar Yezidileri'nden vergi toplamak maksadıyla sefere çıkmış olan Firari Mustafa Paşa 1640 senesinde Melek Ahmet Paşa'nın Yezidi isyanını bastırıldığı ve büyük bir zaferle neticelenen savaşını Evliya Çelebi'den nakletmesini istemiştir. (Guest, 2001, 94)

Evliya Çelebi Yezidilerin Mardin köylerini yağmalayarak yol kesicilik yapmaları üzerine Melek Ahmet Paşa'nın Bitlis Hanı'nı uyardığını ancak buna karşın Han'ın ters yanıtı karşısında Melek Ahmet Paşa'nın Bitlis Hanı'na sefer açmaya karar verdiğini belirtiyor. Bunun üzerine Han aracılara göndermiş ancak Melek Ahmet Paşa bu aracılara seferden vazgeçtiğini söylese de sefer hazırlıklarına gizliden gizliye devam etmiştir. Bunun üzerine M. Ahmet Paşa'nın serdar atadığı Mehmet Emin Paşa, Saçlı (Yezidi) Dağı'nın eteğini kuşatmıştır. Bu esnada Melek Ahmet Paşa'nın askerleri de bu dağa ulaşmışlar; askerler kement atmak suretiyle dağa tırmanmışlardır. Yedi saat süren vuruşmalarda böylece başlamış oluyordu. Melek Ahmet Paşa'nın askerlerinin Sincar Dağı'nı yer yer basmaları sonucu askerler Yezidiler'in yiyeceklerini de yanlarına alarak mağaralara gizlendiklerini görmüşler ancak mağaralardan açılan ateş nedeniyle askerler Yezidiler'e daha fazla yaklaşmamışlardır. Bunun üzerine mağaraların etrafında dağ kazıcılar tarafından açılan deliklerden ateşe verilen darı sapları mağaralara atılmıştır. Mardin'den

getirilen altı döver toplarla da mağaraların kapıları yıkılarak ve mağaralara el kumbaraları atılmıştır. Bunun neticesinde yedinci gün askerler mağaralara girmeyi başarmışlar ancak çatışmalar oralarda da devam etmiştir.. Nihayetinde vuruşmalar onuncu gün sona ermiş ve bu on günlük mücadelenin neticesinde 9000 kelle, 13600 tutsak ve sayısız erzak ele geçirilmiştir. (Çelebi, 2005, 389)

Evliya Çelebi Melek Ahmet Paşa'nın Saçlı Yezidileri'ne karşı yaptığı bu hareketi Yezidiler üzerine sefere çıkmış olan Firari Mustafa Paşaya bu şekilde nakletmiştir. Bunun üzerine Firari Mustafa Paşa Yezidiler'e içlerinde Evliya Çelebi'nin de bulunduğu bir heyet yollayarak vergilerini zamanında tam olarak ödemelerini istemiştir. Ancak Yezidiler'in buna olumsuz cevap vermeleri üzerine Firari Mustafa Paşa takviye kuvvetler çağırılmış ve Osmanlılarla Yezidiler arasında muhtemelen kanlı bir savaş cereyan etmiştir. Bu noktada Evliya Çelebi konakladığı yere dönmüş dolayısıyla da bu sefer hakkında bilgi vermemiştir. (Guest, 2001, 94)

On sekizinci yüzyılda ise Musul'daki Yezidiler kentin kuzeydoğusundaki bölgede ve kentin batısındaki Cebel Sincar bölgesinde yoğunlaşmışlardı. Kendi aralarında yarı-yerleşik aşiretlere ayrılmış olan Yezidiler hem toprağı ekip biçmekle uğraşır, hem de yerleşik toplulukları ve Deyr Maklub dağındaki köyleri yağmalarlardı. (Khoury, 1999, 212)

Yezidiler'in bu yağmalarından Müslümanlar da nasiplerini almışlardır. Bu yüzyılda ilk olarak 1715 tarihinde ortaya çıkan Yezidiler fırsat bulduklarında Müslümanların oturdukları yerlere saldırarak onları öldürürler ve mallarını da yağma ederlerdi. Bu duruma kızan Melik Muzaffer Gazanfer Aslan, askerlerini toplayarak Yezidiler üzerine harekete geçer. Bunun üzerine Yezidiler bir Müslüman yerleşimi olan Hatuniye kalesine sığınır ve Müslüman halktan kendilerine yardım etmelerini isterler. Yezidiler'in bu durumuna üzülen Müslüman halk Yezidiler'den Melik'e kendilerine sığındıklarını ve canlarını bağışlamasını söylemelerini isterler. Bu durum karşısında Melik ikna olur ancak daha sonra bu sığınanların Müslüman askerleri öldürmeleri üzerine hiddetlenen Melik Yezidiler'in büyük kısmını yok eder. (Turan, 1989, 68)

1770- 1771 yıllarında ise, Seyhan Emir'i Bedah Bey başkaldırmıştır. (Lescot, 2001, 113) Bedah Bey Osmanlı İmparatorluğu' nun doğuda sınırlarını koruyan, yarı özerk dağ tımarlarından biri olan Amediye emiri İsmail Paşa'ya karşı girişilen bir isyana katılmış ancak ele geçirilerek para cezasına çarptırılmıştır. (Guest, 2001, 111)

Bu olaydan on altı yıl sonra 1786 yılında bu kez Bedah Bey'in oğlu Seyhan emiri Çolo Bey, Amediye paşasıyla kendi ailesinden birkaç kişiyi karşı karşıya getiren bir çatışmaya müdahale etmiştir. Ancak oda babası gibi yenilmekten kurtulamamıştır. Nihayetinde Amediyeli İsmail Paşa tarafından katledilmiş ve yerine kendi adamı olan Hencer Bey¹⁰ geçirilmiştir. (Lescot, 2001,113- 114)

Öte yandan tüm bu olan bitenlerle neredeyse eş zamanlı denebilecek bir tarihte 1785'te, Musul valisi Abdülbaki Paşa Dicle'nin doğusunda yaşayan bir Yezidi aşireti olan Dennedi aşiretine karşı giriştiği bir seferde kardeşiyle birlikte pusuya düşürülerek öldürülmüştür. (Guest, 2001, 112)

Bu durumun akabinde Osmanlılar 1787'de, Kapıcı Başı Osman Bey'in emri doğrultusunda, Abdülbaki Paşa'nın katilleri olan bu Yezidi kabilesinin, cezasının verilmesi hususunda harekete geçmişlerdir.¹¹

1792 senesine gelindiğinde Osmanlılarla Yezidiler yine karşı karşıya gelmiştir. Musul valisi Celilzade Muhammed Paşa Sincar Dağı'ndaki Yezidilere iki kez saldırdı. İkinci çatışmada, Meydan Mahallesi'nden gelme, silahlı (yarı askeri) yandaşları Vali Celilzade Muhammed Paşa'yı terk edince, geleneksel olarak düşmanlığıyla bilinen Irak Mahallesi'nin silahlı halkıyla bir başına mücadele etmeyi başaramadı ve yenildi.(Khoury, 1999, 183)

¹⁰ Amediye mutassarrıfı İsmail Paşa Hencer Beyi'de göreve getirdikten bir sene sonra azledip öldürterek, oğlu Hasan Bey'i Emirlik makamına oturtmuştur. (Bulut, 2003,251)

¹¹ BOA., HAT. 27/1294. Ayrıca belgenin tamamı için bkz, Ek:1, 1/1, 1/2.

29 Nisan 1795 tarihinde ise Bağdat Valisi Süleyman Paşa Sincar Dağı'ndaki Yezidilerle el-Ubeyt Aşireti eşkıyası üzerine asker göndermiş; beş yüz Yezidi öldürülerek bunların ileri gelenlerinden yetmiş dördünün kesik başları İstanbul'a gönderilmiştir.¹²

Bu olaydan yaklaşık iki ay sonra 27 Haziran 1795 yılında ise yine Bağdat'tan Süleyman Paşa tarafından Sincar'a gönderilen bir müfreze, atmış kadın ile altı bin kocabaş hayvanı ele geçirmiştir. (Lescot, 2001, 114) Bu hareketin sonunda Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın askerleri tarafından cezalandırılan yetmiş dört Yezidi'nin başı sergilenmek üzere İstanbul'a Topkapı Saray'ına gönderilmiştir.¹³

Bu tarihten bir yıl sonra 1796 senesinde ise bu defa Mardin ile Musul arasında insanları yağmalayarak öldüren Yezidiler ve Şam aşiretlerinden Kadan Aşireti eşkıyası üzerine yürünmüş ve bunlar Süleyman Paşa'nın birlikleri tarafından ibret olunacak şekilde cezalandırılmışlardır.¹⁴

On dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında ise Osmanlı Devleti tarafından Sincar'a yönelik yalnızca iki seferin yapıldığı kayıtlara geçmiştir. Bunlardan birincisi Bağdatlı Ali Paşa tarafından yapılmış büyük ölçekli bir harekattı. Harekatın sonunda pek çok Yezidi tutuklanmıştır. (Guest, 2001, 116)

Sincar Dağı'nın kuzey yamacına adamlarıyla kamp kurup dağın güneyini ise Bedevilerle çeviren Ali Paşa birkaç ay süren çatışmalardan sonra köyleri yerle bir edip ağaçları kesmek suretiyle kesin bir zafer elde etmiş ve bu durum karşısında Yezidiler Osmanlılar'ın koşullarını kabul ederek köylerini ovada inşa edeceklerine söz vermişlerdir. (Lescot, 2001, 114) Harekat neticesinde Bağdatlı Ali Paşa'nın emrine uygun olarak Sincar Dağı'ndaki Yezidiler'in evleri ve mezarları yakılıp

¹² BOA, HAT. 83/3430A. Ayrıca belgenin tamamı için bkz, Ek2, 2/1.

¹³ BOA., HAT. 83/3430. Ayrıca belgenin tamamı için bkz, Ek3.

¹⁴ BOA, HAT. 240/13441. Ayrıca belgenin tamamı için bkz, Ek4.

etrafa dağılanların gedikleri kesilerek hiçbir yerde iskan edilmemeleri sağlanmıştır.¹⁵

Bu yüzyılın başında Yezidiler'e karşı girişilen ikinci hareket ise II. Mahmut döneminde Ali Paşa'nın halefi Süleyman Paşa tarafından gerçekleştirilmişti. Bu esnada Sincar Yezidiler'inin başında Hüseyin Dublein vardı. (Guest, 2001, 116) 1809- 1810 yıllarındaki bu hareket neticesinde Bağdat Valisi Süleyman Paşa Sincar'ı ele geçirerek Balad Sincar, Mihirkan ve kuzey köylerini etkisiz hale getirmiştir. (Lescot, 2001, 114) Bu seferin yapıldığı yıllarda II. Mahmut hükümdardı. 1808'de tahta geçen II. Mahmut idaresiyle birlikte Osmanlı-Yezidi ilişkilerinde geçen yüzyıllardan daha yoğun çatışmaların yaşanacağı bir döneme de girilmekteydi.

II. 2. 2. Mahmut II Dönemi, Ceza Müfrezesi ve Yezidiler (1808- 1839)

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Osmanlı yönetimi 1808 yılında tahta çıkan II. Mahmut'un elindeydi. Ancak bu hiç de kolay olmamıştı. II. Mahmut kendisinden önce hüküm sürmüş selefi III. Selim gibi yenilikçi bir padişahı. Keza III. Selim yönetime geldiği yıllarda ülkeyi içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak için batı tarzında yenileşme hareketlerine başvurmuş; bunun neticesinde toplanan Meşveret Meclis'inde Yeniçeri ocağının aynen korunmasıyla birlikte Nizam-ı Cedit adı altında batılı askeri normlarla donatılmış yeni bir ordunun oluşturulması kararlaştırılmıştı. (Yalçın, Akbıyık, Akbulut, Balcıoğlu, Köstüklü, Süslü, Turan, Eraslan ve Tural, 2002)

Ancak bu duruma yenilik karşıtı çevrelerce büyük tepki gösterilmiş ve III. Selim'in hükümrânlığı 1807 senesinde tutucuların çıkardığı bir isyanla son bulmuştur. (Mardin, 1989, 66) Zaten Osmanlı toplumunda 18. yüzyılda yapılması tasarlanan tüm yenilikler iki gerici kuvvetle -Yeniçeri Ocağı ve bozulan ilmiye

¹⁵ BOA., HAT. 41/2088. Ayrıca belgenin tamamı için bkz, Ek5, 5/1.

sınıfı- ile savaşılabildikleri, bunların geriye götürücü baskılarını önleyebildikleri oranda başarıya ulaşabilmekteydi. (Sarıkoyuncu, 2003a, 59)

Ne var ki, yeniçeriler ve ulema isyan ederek duruma hakim olmuşlar, Kabakçı Mustafa'nın önderliğinde bir araya gelerek mevcut durumu değiştirmişlerdir. Bunlar IV. Mustafa'yı padişah yaptılar. Yenilikleri durdurdular. Bunun üzerine devletin bazı ileri gelenleri, yenilik taraftarları ve Nizam-ı Cedit'in destekleyicisi, Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanına sığınmışlardır. Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul'da olup bitenleri bir süre seyrettikten sonra, yanındakilerle (bunlara Rusçuk Yaranı denir) beraber ve bir kısım askeri kuvvetle 1808 Temmuzunda harekete geçti. Kendisi bir ayan olan Alemdar Mustafa Paşa, ordusuyla İstanbul'a gelerek III. Selim'i yeniden tahta oturtmak istemişse de IV. Mustafa'nın III. Selim'i öldürtmesi üzerine bunu gerçekleştirememiş; bunun üzerine II. Mahmut'u tahta geçirmiştir. (Armaoğlu, 1997, 93- 94)

II. Mahmut'un bir ayanın himayesi altında tahta geçişi aslında dikkat edilmesi gereken esas gücün ayanlar olduğu gerçeğini de gözler önüne sermekteydi. Öyleki kimi ayanlar padişahdan bağımsız prenslikler halinde yaşamaktansa İstanbul'dan doğrudan doğruya saraydan tesis edecekleri bir idarenin hayalini kurmaktaydılar. Alemdar Mustafa Paşa'nın Nizam-ı Ceditçiler'e olan sevgisinin nedeni de gerçekte buydu. Alemdar Mustafa Paşa gerçekte sadrazam olarak yönetimde söz sahibi olma gayesiyle yenilikçilere ve Nizam- Ceditçiler'e destek vermekteydi. Nitekim II. Mahmut'un tahta geçmesiyle kendisi de sadrazam olmuştur. O zaman görüldü ki, hükümdarlığın karşısında asıl güç yeniçerilerde değil, ayan ve derebeylerindedir. Nizam-ı Ceditçiler yeniçerilerle uzlaşmak yerine, sadrazamlık makamına gelmiş bir ayanın himayesine dayanarak, padişahla ayan arasında bir ittifak kurarak, Osmanlı hükümdarının egemenliği altında yeni bir düzen kurulmasını tasarlamışlar bunda da başarılı olmuşlardır. (Berkes, 2002, 137)

İşte bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nda Sened-i İttifak adı verilen bir belgenin oluşumuna yol açtı. Alemdar Mustafa Paşa Sadrazam olunca taşrada adeta fiilen iktidara sahip olan ayanlara dayanmadan iç güvenliğin sağlanamayacağını, iç

güvenlik sağlanmadan da devletin güçlendirilemeyeceğini düşünüyordu. Ona göre merkez ile taşra arasındaki ilişkiyi yeniden güçlendirebilmek ve yarım kalmış reformlara devam edebilmek için ayanlarla bir ittifak içerisine girmek zaruretti. Bundan dolayı 7 Ekim 1808 tarihinde bir tarafta sadrazam ve şeyhülislam ile üst kademe devlet yöneticileri diğer tarafta ise ileri gelen ayanların bulunduğu taraflar arasında Sened-i İttifak isimli belge imzalanmıştır. Hazırlanan belge toplantıya gelen kimi ayanları memnun etmediği gibi padişahı da memnun etmiyordu. (Güneş, 1995, 5)

Bu senedi imzalayan ayan ve eyalet valileri padişaha bağlılıklarını belirtiyorlar, sadrazamı onun mutlak temsilcisi olarak kabul etmeyi söz veriyorlardı. Osmanlı vergi düzeni tüm imparatorlukta, bütün eyaletlerde uygulanacak, padişaha ait olan gelirlere el konulmayacaktı; buna karşılık padişah adil ve eşit vergiler salmaya söz veriyordu. İmparatorluğun geleceği ordunun gücüne bağlı olduğu için ayanda kendi eyaletlerinde asker toplama işine yardımcı olacağına söz vermekteydi. Yeni ordu yeni düzenle uygulanmak istenen sisteme göre örgütlenecekti. Ayan kendi eyaletinde adil bir yönetim sağlayacaktı. Ayanlar birbirlerinin toprağına ve özerkliğine de saygı gösterecekler, reformlara karşı bir muhalefet olduğunda merkezi hükümeti destekleyecekler, bir başkaldırı olduğunda ise Padişah' tan izin alma gereği duyulmaksızın onu korumak için İstanbul'a yürüyeceklerdi. (Shaw, 1983, 27)

Türk tarihinde Sened-i İttifak olarak anılan ve o zamana kadar Osmanlı tarihinde örneği olmayan bu belge, ayana bir çeşit direnme hakkı tanınması ve padişahın iktidarını sınırlaması açısından çok önemlidir. (Yalçın, Akbıyık, Akbulut, Balcıoğlu, Köstüklü, Süslü, Turan, Eraslan ve Tural, 2002)

Bu yönüyle Sened-i İttifak çoğu zaman bir Osmanlı Magna Carta'sı olarak benimsenmekle birlikte ilk meşrutiyetçilik girişimi olarak da değerlendirilmektedir. Ancak ilki daha doğrudur, çünkü bu belge yurttaşların haklarının bir kanunname şeklinde derlenişi değil, gerçektede hükümdar ve onun baronları (ayanlar) arasındaki bir sözleşmedir. Böyle olduğu içinde bu belge, belgede resmen devletin ortakları olarak tanınmış ayanın, İmparatorluk içindeki nüfuzunun en yüksek başarı

noktasını belirlemektedir. Belki de bu yüzden bu belge padişah tarafından hiç imzalanmamıştır. (Zürcher, 1999, 50)

Belge, Osmanlı devlet ve egemenlik anlayışına aykırı olmasına rağmen imparatorluğun içinde bulunduğu karışık ortamdan çıkabilmesi için Padişah tarafından istenmeden de olsa kabul görmüştür. Ancak II. Mahmut basit önlemlerle devletin kurtarılamayacağını sezmiş; bu yüzden yeniliklerin önünde sürekli engel teşkil eden Yeniçeri Ocağı'nı kapatma arzusu içine girmiştir. Yeniçerilerin ayaklanarak Sened-i İttifak'ın mimarı ve yeniliklerin destekçisi Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'yı ortadan kaldırmaları bir bakıma II. Mahmut' un ayanları pasifize etmesinin önünü açmakla birlikte Yeniçeri tehdidini de iyiden iyiye gözler önüne sermişti. Bu düşüncede olan sultan önce Balkanlarda çıkan bir isyanı bastıramayan yeniçerileri, 1826'da ortadan kaldırarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni ve modern bir ordu kurdu. Daha sonraki hedefiyse taşradaki ayanları da birer ikişer yok ederek devlet otoritesini tüm yurttan yeniden egemen kılmaktı. (Güneş, 1995, 6)

II. Mahmut iç idarenin yeniden düzenlenmesi ve modernleştirilmesi gereğine inanmakta; bunun içinse bütün iktidarın kendi elinde merkezileştirilmesi ve hem başkentte hem de taşrada bütün aracı otoritenin ortadan kaldırılmasını istemekteydi. Yani başka bir deyişle veraset, gelenek veya halk desteğinden gelen bütün iktidarlar kaldırılacak ve hükümdarın iktidarı imparatorlukta tek otorite kaynağı olacaktı. (Lewis, 2000, 90) Görüldüğü gibi Sultan "Monarşik Mutlakiyet"e dönülerek Sened'i kısa sürede etkisiz bir kağıt parçası haline çevirmek arzusundaydı. (Çavdar, 1999, 20)

Bu niyetle II. Mahmut kendisini iktidara getiren yarı bağımsız ayanı ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. İlk olarak 1812- 1817 yıllarında Anadolu'nun büyük ayanı itaat altına alınmış ve aynısı 1814- 1820 yılları arasında Balkanlar'da gerçekleşmişti. Kürdistan eyaletinde ise durum daha farklıydı. Orada hemen hemen bağımsız olan Kürt ve Yezidi beylerinin, yani büyük aşiret koalisyonlarına hakim olan Mir'leri yola getirmek daha güç olacaktı. (Zürcher,

1999, 51) Zira 1818 yılında Müslüman Soran aşiret reisi Mir Muhammet kendini “emir mansur” yani bağımsız vali ilan edecek kadar güçlü ve cüretkardı. (Celil, 1992, 90)

Nitekim Sultanın Revandüz, Hakkari, ve Irak’ın Sincar mıntikasında yapmaya çalıştığı bu idari düzenlemeler bölgedeki Yezidi ve diğer Müslüman aşiretlerin ayaklanmalarına neden olacak ve 1830 tarihli bu isyan üç yıl devleti meşgul edecekti. İsyanın olduğu tarihte Cezayir Fransızlar tarafından işgal edilmiş, Mora isyanı sonrası Batılı güçler Yunanistan Devleti’ni kurmuşlar ve Rusya Edirne Antlaşması ile Poti ve Anapa’yı ele geçirmiştir. (Çay, 1996, 286)

Özellikle Rusya sözü edilen batılı güçlerin başını çekerek Yunan isyanlarını desteklemiş ve 1829 yılında Yunanistan’ın kurulmasında başlıca etken olmuştur. (Yalçın, Akbıyık, Akbulut, Balcıoğlu, Köstüklü, Süslü, Turan, Eraslan ve Tural, 2002)

1828 Nisan’ında Osmanlılarla Ruslar arasında patlak veren savaş ve 1829 yılındaki Edirne Antlaşması bunun en önemli göstergesidir. Bu antlaşmayla Yunanistan Rus koruması altında özerkliğini sağlamıştır. (Shaw, 1983, 61) Bu da Yunanistan’ın 1830’daki tam bağımsızlığına giden yolda atılan önemli bir adım olmuştur. Bu savaşı Osmanlılar’ın Yezidilerle ilişkileri açısından önemli kılan noktaysa Yezidiler bu savaş esnasında Ruslarla işbirliği yaparak Osmanlılara karşı bir tutum içerisinde olmuşlardır.

Özellikle Siirt bölgesi Yezidileri’nin lideri Şeyh Mirza, defalarca Kafkas cephesindeki Rus ordularına komuta eden General Paskeviç’e Osmanlılardan kurtulmak için Ruslar’ın yanında savaşa girebilecek askeri yardım vermesi teklifinde bulunmuştur. (Celil, 1992, 103)

Nitekim ünlü Rus yazar Alexander Puşkin de bu savaş esnasında yaptığı Erzurum yolculuğundaki izlenimlerini aktardığı notlarında Soğanlı dağlarındaki Osmanlı mevzisinin nihai kuşatmasında Rus ordusuyla birlikte çarpışan

Yezidilerden oluşan başka bir müfrezenin varlığından söz etmektedir. Bu müfreme Osmanlı topraklarında yaşayan Hasanlı aşiretinden oluşmakta ve liderleri Hasan Ağa adlı şahıs tarafından yönetilmekteydi. Puşkin bu kişiyle görüşerek Yezidiler hakkında bilgi edinme fırsatına da sahip olmuştu. (Guest, 2001, 119- 120)

Puşkin Osmanlı topraklarında yaşayan Yezidilerin dağınık ve birbirlerine bağlı olmayan birkaç aile ve aşiret şeklinde yaşadıklarını belirterek bunlardan Musul ile Habur nehri arasındaki Sincar dağında yaşayan biri doğu diğeri güneyi idare eden iki şeyh arasında bölüşülen bölgedeki Yezidiler'in silahlı süvarilerden oluştuğunu ve birçok kervana saldırarak yalnız Müslümanları soymakla kalmayıp acımasız katliamlarda bulduklarını söylemektedir. (Puşkin, 90)

1830 senesine gelindiğindeyse Osmanlılarla Ruslar arasında 1829'da imzalanan Edirne Antlaşmasıyla barış sağlanmış ancak uzun süren buhranlar neticesinde Osmanlı büyük zararlara uğramıştı. Bu tarihte Yunanistan'ın tam bağımsızlığı kabul edilmek zorunda kalınmış; bununla birlikte Fransızlar 5 Temmuz 1830'da üç yıllık bir ablukadan sonra Cezayir'i işgal edip ülkeye yayılarak padişahın bu en önemli Kuzey Afrika topraklarını elinden almışlardı. Kısa bir süre sonrada 19 Ağustos 1830'da Sırbistan devletine tanılan ayrıcalıklar genişletilmek zorunda kalınmıştı. (Shaw, 1983, 61)

Tüm bunlar göstermektedir ki; XIX. yüzyılda Osmanlı Devletinin eski gücü sarsılmış, çeşitli millet, din ve mezhepler arasında varolan bir arada yaşama geleneği bozulmaya yüz tutmuştu. Gayrimüslim topluluklar arasında İmparatorluktan kopma eğilimlerinin yanı sıra Müslüman topluluklarda da sorunlar vardı. Osmanlı'nın doğrudan merkezi yönetime bağlama çabasına girdiği Kürt emirlikleri de, bağımsızlık yolunda mücadeleye girmişlerdi. İşte tam bu aşamada gerçekleşen Mısır valisi Kavalalı Mehmet Paşa ayaklanması Müslüman toplumlar arasında kök salan bağımsızlık hareketinin yalnız Kürdistan eyaletiyle sınırlı kalmayıp diğeri Müslüman eyaletleri de etkisi altına alacağını ilk işaretiydi.

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Paşa Yunan isyanı esnasında Sultan'a verdiği desteğin karşılığını alamadığı düşüncesiyle huzursuzdu. Yunanistan'ı tam bağımsızlığa götüren bu isyan sonrasında ödül olarak Padişah tarafından kendisine yönetimi vaat edilen toprakları elinden kaçırdığı gibi; padişaha yardım için yaptığı masrafların karşılığını da alamamıştı. Suriye'yi istemiş ancak kendisine Yunan ihtilalinden beri isyanda olan ve astarı yüzünden pahalı görünen Girit teklif edilmişti. Bundan hoşnut olmayan Mısır valisi bu durumu asıl amacı olan bağımsızlığa ulaşmak için kullanacağı makul bir neden olarak görüyordu. Kavalalı bu niyetinin işaretlerini daha önce ortaya koyduğu tavırlarıyla da vermişti. Çünkü müttefikler, kuvvetlerini Yunanistan'dan çekmesi için kendisini zorladıkları zaman bu isteği padişaha danışmadan yerine getirmişti. Bir diğeri işaret ise, Rusya ile savaş esnasında ortaya çıkmış; daha önce söz verdiği üzere asker göndermek yerine kuzey Arnavutluk'taki dostlarını padişaha karşı ayaklanmaları için kışkırtmıştı. (Shaw, 1983, 61)

Mısır valisinin bağımsızlık düşüncesiyle ilgili bir diğeri atağıysa Fransızlarla gizli pazarlıklara oturarak; bu ülkenin desteğinde Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki eyaletleri Trablusgarp, Tunus ve Cezayir'in Mısır tarafından işgalinin sağlanmasını talep etmesi şeklinde olmuştur. Bunun karşılığında ise Fransızlar'a bu bölgede siyasal ve ekonomik ayrıcalıklar vaat etmiş; ancak Fransızlar bu teklife olumlu bakmayarak Cezayir'i bizzat kendileri işgal etmişlerdir. Bunun üzerine benzer bir teklifi İngiltere'ye de yapan Kavalalı bu girişiminden de olumlu bir sonuç çıkmayınca kendi işini kendi halletmeye karar vermiş; ve 1831'de Suriye'ye karşı sefere çıkmıştır. (Zürcher, 1999, 59- 60)

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim ve bir Fransız komutanın idaresindeki iyi donanımlı Mısır ordusu Osmanlılar'ı 1832 senesinin Temmuz ayında Hums'un dışında meydana gelen nihai bir savaşla yenmişti. 1832'nin yaz aylarında İbrahim Şam, Halep, Adana, ve Urfa'ya kadar ilerlemiştir. Böylece üç yüz yıldır Osmanlılar tarafından tutulan Halep'ten Musul'a; Şam'dan Mekke'ye giden tarihi yollar kesilirken imparatorluk ve hanedanlık da büyük bir tehditle karşı karşıya gelmişti. Bu durumun önüne geçilmesi maksadıyla Sadrazam Reşit Mehmet Paşa Avrupa ve

Anadolu'dan gelen takviyelerle büyük bir ordu oluşturarak Konya civarına yerleşti. Ancak İbrahim Paşa'nın ordusu 1832'de 10668 metre yüksekliğindeki Toroslar'daki Kilikya kapılarını aşarak Konya dışında Reşit'in ordusunu bozguna uğrattı. Sadrazam esir alındı. (Guest, 2001, 123)

Gerçekte gerek Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ve gerekse Kürdistan eyaletindeki isyanın başını çeken Mir Muhammet'in tek bir istekleri vardı. O da Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız olmak. Belki de bu ortak gaye bu iki tarafı birbirine yakınlaştırmaktaydı. Hatta Kürdistan eyaletinde Osmanlı imparatorluğuna karşı meydana gelen dalgalanmaların Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın bilinçli yönlendirmeleriyle meydana geldiği söylenmekteydi. Buna göre İbrahim Paşa'nın casusları halkı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kıskırtmak için aktif propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Bu dönemde Mısır ordularının kuzeye doğru ilerleyişinde Kürt bölgeleri halkının onlara büyük yiyecek yardımında bulunduğu söylenmekte, hatta Suriye savaşı sırasında İbrahim Paşa'nın ordusunun Kürtlerin koyunlarıyla karınlarını doyurduğu yabancı gözlemcilerce belirtilmektedir. Buna karşılık Mısırlılarda boş durmamış; isyancı Kürtlere silah ve mühimmat sağlamışlardır. (Celil, 1992, 98)

Öte yandan 1828- 1829 Osmanlı-Rus savaşı esnasında bu bölgede yaşayan bazı Müslüman olmayan isyancı unsurlarda Osmanlılar'a karşı ihanet içerisine girmişti. Bunlardan Hasanlı aşiretine bağlı Yezidiler bizzat Rusların yanında savaşırken; Siirt Yezidileri Şeyh Mirza'da General Paskeviç'e defalarca müfrezesiyle Osmanlılar'a karşı savaşmak için haber göndermişti. (Guest, 2001, 119- 120) Nitekim Ermeniler de bu savaş esnasında Ruslara büyük yardımlarda bulunarak onlarla işbirliği yapan yerli unsurlardandı.(Anadol, 2001, 49)

1832 ve 1833 yılları ise Yezidiler için hazin olaylara gebe olacak zor zamanlarında başlangıcıydı. Çünkü hem Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Osmanlıya ihanet ederek Ruslar'ın yanında yer alan Yezidiler devletin kara listesine girmişler hem de Kürdistan eyaletinde ki dindar Müslüman Mirler'in önderliğindeki asi

aşiretlerce kafir olarak görülerek hedef olmuşlardır. Bu yıllarda asi Kürt aşiretleri sınır tanımayan keyfi davranışlarını bu defa Yezidiler üzerine yoğunlaştırmışlardı.

1832 yılında Seyhan asi Kürtlerce istila edilmiş Prensleri Eli (Ali) Bey tutuklanarak götürüldüğü Revandüz'de idam edilmiştir. O andan sonra Kürtler katliamlar ve yağmalara başlamışlardı. Seyhan halkı en azından hayatta kalabilmek adına Sincar'a ulaşmayı denemişler ancak bu çaba hazin bir sonla neticelenerek birçoğu bu asi Kürtlerce öldürülmüşlerdi. (Lescot, 2001, 115)

Diğer taraftan aynı tarihte Kavalalı Mehmet Ali Osmanlı'ya karşı giriştiği mücadeleden zaferle çıkmış; bunun üzerine çaresiz kalan Sultan II. Mahmut Rusya'dan yardım istemişti. Ruslar Mısırlılar'ın başkente yürüyüşünü kesmiş ve 1833 Nisan'ında 15 bin kişilik bir Rus kuvveti Boğaz'ın Anadolu yakasına yerleşmişti. Ancak bu olayın İngiliz ve Fransızları tedirgin etmesi üzerine başını bu iki devletin çektiği Avrupalı güçler Osmanlılar ile Mehmet Ali Paşa'yı anlaşmaya zorlamışlardır. Bu zorlama üzerine 1833 yılında taraflar arasında Kütahya Barışı imzalandı. Bu barışa göre Mehmet Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Şam, oğlu İbrahim Paşa'ya da Adana ve Cidde valilikleri verildi. Bundan sonra Ruslarla Hünkar iskelesi antlaşması yapıldı. Bu antlaşmayla sekiz sene boyunca Ruslarla ittifak yapılıyor ve Ruslar boğazlarda söz sahibi oluyordu. Tüm bu verilen ödümler ve Suriye'de Şam'ın Mehmet Ali'ye kaptırılması Sultanı fena halde kızdırmıştı. Öncelikle Anadolu'da merkezi otorite sağlanacak sonrada Suriye'yi Mehmet Ali Paşa'dan geri almak için harekete geçilecekti. (Ülman, 1985, 274)

Bu hedeflerden ilkinin öncelikle gerçekleştirmek için Sultan II. Mahmut 1833 yılında yönetimini Sivas Valisi Reşid Paşa'ya verdiği bir ceza müfrezesi hazırlattı. Verilen bu görev için en uygun kişi hiç şüphesiz Reşid Paşaydı. Çünkü Reşid Paşa isyancı Mısır valisi Kavalalı Mehmet Paşa ile mücadeleye girmiş ancak bu mücadele esnasında esir düşerek başarısız olmuştu. Bu duruma düşmesindeki en önemli nedenler arasında isyancıları gören Reşid Paşa için bu yeni görev hem esir alınmasından sonra tekrar özgür kalan Paşanın Sultana ve imparatorluğa olan

bağlılığını göstermesi için bir fırsat olurken hem de Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı savaşlarında hareketleriyle Osmanlı ordusunu zayıflatıp ordunun durumunu kötüleştiren isyancılardan intikam almasına olanak sağlayacaktı. (Celil, 1992, 102)

1833 tarihinde Reşit Paşa Anadolu'nun denetimini yeniden kazanmak ve yeni bir ordu oluşturarak Suriye'yi yeniden ele geçirmek için göreve başladığında ilk işi Karadeniz'den Diyarbakır'a silah taşımak üzere 645 km uzunluğunda askeri bir yol inşa ettirmek olmuştur. Amacı önce Kürdistan eyaletinde devletin otoritesini hakim kılmak daha sonra güçlü bir oduyla Suriye'yi Kavalalı'dan geri almaktır. 1834-1835 yıllarında daha önceki yıllarda isyan ederek Osmanlı'ya zarar veren birçok Yezidi ve Kürtler üzerinde tekrar otorite sağlamıştır. (Guest, 2001, 132) Reşid Paşa Diyarbakır'ın ilerisindeki Kürtlere ve Yezidilere giderek kimini sert bir şekilde cezalandırmak suretiyle kimileriniyse de sulh yoluyla boyun eğdirerek Harput'a gelmişti.¹⁶

Osmanlı ordusu Urfa'yı yeniden işgal etmiş; Mardin'deki isyanı bastırmıştı. Reşit Paşanın boyun eğdirdiği isyancıların arasında Yezidi Reisi Redvanlı Mirza da vardı. Daha sonra 1836 tarihine gelindiğinde ise, Diyarbakır'ın doğusunda kalan bölgede yaşayan Yezidiler tekrar Osmanlı yönetimine başkaldırmışlar, isyanın bastırılmasında Yezidiler ağır kayıplar vermiştir. Ayrıca Bedirhan Bey, dağdaki kalesinde kırk gün kuşatmada kaldıktan sonra teslim olarak Reşit Paşa'nın emrine girmiştir. Sayı ve silah bakımından Osmanlılar'dan güçsüz olan Mir Muhammed ise, Revandüz'e çekilmiştir. (Guest, 2001, 132- 133)

Reşit Paşa bütün güçlerini Revandüz'e yöneltti. Ancak Reşit Paşa'ya bağlı kuvvetler Mir Muhammet'e bağlı 40 bin kişilik ordu karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Reşit Paşa sorunu barışçı yollarla çözmek için dindarlığı ile tanınan Mir Muhammet'e bir mektup yazmıştır. Bu mektupta Paşa, Müslümanlar'ın birbirinin kanını dökmemesi gerektiğini belirterek onun Müslümanlar'ın halifesini temsil eden Osmanlı ordusuna karşı savaşmaması gerektiğini, aksi takdirde günaha

¹⁶ BOA., HAT. 376/20475B. Ayrıca belgenin tamamı için bkz., Ek:6, 6/1.

gireceğini telkin etmişti. Mektup her ne kadar Mir Muhammed üzerinde etkili olmamışsa da, başta Molla Hati olmak üzere aşiretteki din adamlarının çoğunu etkilemiştir. Molla Hati'nin halifenin ordusuyla savaşmanın kafirlikle aynı olduğunu ilan etmesi üzerine, Mir Muhammed'in ordusunda bozulmalar olmuş bunun neticesinde de Osmanlılar'a karşı savaşmayı reddedenler tarafından Revandüz'e giden bazı geçitler açılmıştır. Kalesi kuşatılan Mir Muhammed uzun süre direnmiş ancak o da 1836 yılı Ağustosunda teslim olarak boyun eğdirilmiştir. (Celil, 1992, 112- 113)

Mir Muhammed ile olan mücadelede olduğu gibi, Osmanlı Devleti, 1834 senesinden sonra, bölgede istikrarı sağlamak ve isyancıları denetim altına almak amacıyla başlattığı bu askeri harekatlarda din olgusunu belirgin şekilde kullanmak suretiyle sonuca gitmiştir. Bölge halkı arasında İslam alimlerinin; "Halife ordusuna karşı koymak, Müslüman'ı dinden çıkarır" fetvalarını yaymış ve söz konusu asileri denetimleri altına almakta bu fetvaların etkin olduğu aşikardır. (Marufoğlu, 1998, 70)

Reşit Paşa, vefatından kısa bir süre önce de Sincar Yezidileriyle çatışarak onlara büyük kayıplar verdirmiştir. Bu aynı zamanda onun Yezidiler üzerine olan son seferiydi. Yerine Hafız Paşa geçti. Hafız Paşa döneminde de, Yezidiler boş durmamışlardır. Askeri üniformalardan oluşan bir parti mal, Sincarlı Yezidilerce soyulmak suretiyle gasp edilmiştir. (Guest, 2001, 133, 135) Hafız Paşa Diyarbakır ve Bağdat arasındaki Sincar dağında bulunan Yezidiler'in cezalandırılmaları suretiyle Bağdat'a ulaşımın önündeki engelin de kalkacağını düşünmekteydi.¹⁷

Bunun üzerine Hafız Paşa Diyarbakır ve Musul arasında yeniden bir kez daha kurulmuş iletişim hattını tehdit eden en belalı sorunu ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Birkaç hafta sonra Hafız Paşa'nın ordusu batıdan Cebel Sincar'a doğru yaklaşıyordu. Nihayetinde Hafız Paşa Cebel Sincar dağına kuşattı ve Yezidiler'e teslim ol çağrısı yaptı. Ancak Mirkan aşireti Paşa'nın bu emrine karşı

¹⁷ BOA, HAT. 373/20404. Ayrıca belgenin tamamı için bkz., Ek7.

gelerek, sivilleri mağaralarda güvenli bir yere gönderdikten sonra ateş açtılar. Vuruşmalar üç ay sürmüş her iki taraf da ağır kayıplar vermişti. Öte yandan Paşa da savaş sırasında bir yılan tarafından sokularak yaralanmıştı. (Guest, 2001, 135)

Sonunda cephaneleri azalan Yezidiler'in liderleri Lalu koşulsuz teslim olmayı kabul etti. Yezidiler saklandıkları yerlerden çıkarılarken tek bir mağaradan tam tamına 516 kişi çıktı. Yağmaladıkları ganimetler arasında çalınan askeri üniformalar, hükümet kuryelerinden çalınmış yirmi beş tane eyer, otuz bin koyun ve çok sayıda kadın esir bulundu. Bu arada Yezidiler'in Hafız Paşa'ya birkaç değerli eşyayı koydukları mağarayı gösterdikleri ancak esas büyük hazinelerin gizlendiği mağarayı gizli tuttukları da rivayet edilmektedir. Harekatın sonunda Hafız Paşa Yezidiler'in dağda kalmalarına izin vermesinin yanı sıra din, gelenek ve göreneklerini de korumalarına izin vermiştir. Ayrıca sayımları yapılarak deftere kaydedildiler. (Guest, 2001, 136)

Bununla birlikte sorun Osmanlılar tarafından tamamen çözümlenememişti. Nitekim 1838'de, Hafız Paşa boyun eğmeyen isyancıları yola getirip Osmanlı egemenliğine sokmak ve yeni ordusuna asker devşirmek için yeni bir sefere daha çıkmış ve tekrar Sincar'a saldırmıştır. (Guest, 2001, 137; Lescot, 2001, 115)

Bu sefer sırasında Türk ordularının kampında İngiliz Albay Konsaidi ve Yüzbaşı Kempel, askeri subayları denetleyen Prusya subayı Moltke de vardı. Osmanlıların akınlarını durduramayan isyancı kaleleri birbiri ardına düştü. Bu seferlerin sonucunda Hafız Paşa isyancıları imparatorluğun batısında ki Türk bölgelerine yerleştirdi. Bununla beraber bütün Doğu Anadolu'da Türk ordusu için asker toplanmaktaydı. (Celil, 1992, 117, 123) Tüm bunlar yaşanırken Sultan II. Mahmut Suriye'nin Mehmet Ali'ye kaybını asla kabul etmiyor ve öcünü almak istiyordu. (Zürcher, 1999, 61)

Bu nedenle Hafız Paşa'ya mevcut askeri seferin durdurulmasını ve ordularını Türk-Suriye sınırına getirmesini emretmişti. Ancak Hafız Paşa'nın ordusu kötü beslenme, iklim şartları ve ardı ardına yapılan vuruşmalar neticesinde

yorgun düşmüştü. (Celil, 1992, 123) Üstelik bu ordu eğitimli Mansure askerlerinden değil Doğu Anadolu'nun Türk ve Kürt halkından oluşmaktaydı. (Shaw, 1983, 81)

Hafız Paşa, modern askeri yöntemler yanlısı bir askerdir. (Lewis, 2000, 105) Birinci Mısır sorunu esnasında Osmanlı kuvvetlerinin içine düştüğü zafiyeti bizzat görmüş ve yetişmiş eğitimli asker faktörünün bir devlet için ne denli önemli olduğunu bilmekteydi. Bundan dolayı Paşa, nitelikli asker ihtiyacının açıkça hissedildiği Nizip savaşı öncesinde, Ermeni Osmanlı vatandaşlarını bile kara ordusunda değerlendirmeyi düşünmüş ancak bu düşünce fikriyatta kalarak tatbik edilememiştir. (Gülsoy, 2001, 33)

Tüm bu olumsuz şartların altında gerçekleşen muharebede Hafız Paşa'nın ordusu Mehmet Ali Paşa'nın birliklerine 24 Haziran 1839 tarihinde Nizil'de mağlup olmuştur. (Lewis, 2000, 107) Bu da uzun bir süre eski faaliyetlerinden uzak kalmış isyancılar için yeni dalgalanmalar meydana getirmekteydi. (Celil, 1992, 123) Bu dalgalanmalarda Yezidiler de yer almaktaydı. Osmanlı Devleti'nde Yezidiler her daim bir takım meseleler çıkarırlardı. Yezidiler askere gitmek istemiyorlar, vergilerini ödemeyi reddediyorlar ve kervanlara saldırıp onları soyarak asayişle ilgili gaileler çıkarıyorlardı. (Akpınar, 1994, 16)

II. 2. 3. Tanzimat Dönemi ve Yezidiler (1839- 1876)

Sultan II. Mahmut, ordusunun Nizip'te Mısırlılar'a yenildiği haberi İstanbul'a ulaşmadan önce 30 Haziran 1839'da vefat etti. Yerine, 1839'dan 1861'e kadar saltanat sürecek olan büyük oğlu Abdülmecit geçti. (Zürcher, 1999, 78) Diğer taraftan, bu yıllar henüz reşit olan genç sultan için oldukça zorlu bir dönemin de başlangıcıydı. (Engelhardt, 1976, 31)

Öyleki Akdeniz kıyılarının yarısından çoğunu üç buçuk asır elinde tutmayı başarmış, karadan Avrupa'nın ortalarına kadar sokulmuş, Macaristan'da bir buçuk, Balkanlar'da beş asırdan fazla kalmış olan Osmanlı Devleti, bir çözülme ve çöküş sürecine girmiş, güçten düşmüş, ekonomik krizle yüz yüze gelmiş, İngiltere ile

Ticaret Sözleşmesi imzalamış, Mısır sorununu dahi çözemeyecek duruma gelerek bunun için İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya ile antlaşma yaparak onların askeri yardımları ile Mısır sorununu çözmeye yoluna gitmişti. (Okumuş, 1999, 226)

İşte Tanzimat-ı Hayriyye Fermanı, diğer bir ifadeyle Gülhane Hatt-ı Hümayunu, bu ağır şartlar altında bir umutla; Devlet'i çöküşten kurtarmak umuduyla Topkapı Sarayı Gülhane Meydanı'nda 3 Kasım 1839 Pazar günü, Padişah, Bakanlar, Ulema, Devrin büyükleri, asker ve sivil memurlar, Rum ve Ermeni Patrikleri, Yahudi Hahamı, Esnaf teşkilatı temsilcileri ve elçilerin huzurunda Hariciye Vekili Mustafa Reşit Paşa tarafından büyük bir törenle okundu. (Okumuş, 1999, 227)

Tanzimat Fermanı şekil olarak bakıldığında bir hükümdar buyruğu, emri yani "İrade-i Seniyye"dir. Ancak içerik olarak bünyesinde ihtiva ettiği başlıca esaslar nedeniyle anayasal bir yönü de vardır. Bu esaslar sırasıyla şöyledir: Hükümdarın ve hükümetin keyfi yönetimine son vermesi, halkın can, mal ve ırz güvenliği ile ilgili temel haklarını ve devlete karşı görevlerini belirlemesi, halkın hak ve görevler bakımından eşitliğini kabul etmesi, Meclis-i Vala'yı kanun tasarılarını hazırlamak, devletin giderlerini kontrol etmekle görevlendirmesi, hükümdar ve yöneticilerin fermanın esaslarına uyacaklarına dair yemin etmeleri, fermanın bütün devlet dairlerine ve Meclis-i Vala'ya gönderilerek ona aykırı kanun ve icraat yapılmaması. (Seyitdanlıoğlu, 1994, 40)

Tanzimat'ın Osmanlı tebaasına getirdiği bu yeniliklerle din esasına dayalı "millet sistemi" yerine , artık kozmopolit bir "Osmanlılık" fikri ikame edilerek, hakim millet anlayışı terkedilmiştir. Bütün makam ve rütbelere, gayrimüslimlere açılmış, şahitlik ve mahkeme üyeliği yasallaşan gayrimüslimler, Müslümanlara sağlanan haklardan yararlanmakla birlikte askerlikten de muaf tutulmuşlardı. (Kaptan, 2002, 25) Hepsinden önemlisiyse tüm bu esaslardan din ve mezhep farkı gözetmeksizin tüm tebaanın eşit olarak istifade edecek olmasıydı. (Eryılmaz, 1988, 116).

Bu doğrultuda Tanzimat ilk hamlede vilayet teşkilatında değişiklikler yaparak sancak başındaki mülki memurun (vali, mutasarrıf veya muhassıl) tabii reisi bulunduğu bu meclislere o memleket ayanından dört Müslüman ile Müslüman olmayan gayrimüslim tebaasının dini ileri gelenlerinden seçilmiş birer kişiyi de eklemiştir. Bu meclis din ve mezhep farkı olmadan bütün imparatorluk tebaası arasında hukuk müsavattı fiilen temsil etmekteydi. (İnalçık, 1992, 6)

Tanzimat'ı farklı kılan nokta, bu defa adalet ve refah vaat edilen millet bütün imparatorluktaki tebaadır. (Ortaylı, 1974, 1) Yoksa Osmanlı'da gayrimüslimlerin sahip oldukları haklar yeni değildi. Tanzimat'tan öncede Millet sisteminin dayalı olduğu İslam hukuku çerçevesinde Zımmi olarak adlandırılan gayrimüslimler devletin yüksek hakimiyetini kabul ettikleri sürece can, mal ve ırz güvenlikleri devletin güvencesi altındaydı. Yalnız statü olarak Müslümanlardan ayrılırlardı. (Kaptan, 2002, 14) Statü gereği bunlar, hakimiyeti tanınmanın işareti olarak adına "cizye" denilen bir vergi veriyorlar, yine bunun karşılığı olarak askerlik yapmıyorlardı.(Kocabaş, 2002, 29)

Cizyesini ödeyen gayrimüslimlerin can, mal ve iman hürriyetleri dışarıdan ve içeriden gelebilecek her türlü tecavüzü karşı devlet tarafından güvence altına alınır; devlet herhangi bir sebeple bu emniyeti sağlayamadığı takdirde, Müslüman olmayanlardan cizye toplama hakkını kaybederdi. Cizye sayesinde gayrimüslimler askerlik hizmetinden de muaf olurlardı. Çünkü İslamiyet gayrimüslimleri, inançlarını paylaşmadıkları Müslümanlarla birlikte kendi dindaşlarına karşı savaşmalarını onlara tanınan inanç özgürlüğünü kısıtlayacağı nedeniyle izin vermiyordu. (Gülsoy, 2001, 13- 14)

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan milletlere padişah tarafından ferman verilir ve böylelikle imparatorluk içinde varlıkları resmen tanınmış olurdu. (Çerme, 2003, 33) Bu milletlerden Ermeni, Rum ve Yahudilerin yanında diğer küçük dili, dini, mezhebi farklı topluluklarda bu milletlere bağlı olarak imparatorluk bünyesinde yaşıyorlardı. Bunlardan Süryaniler, Habeşler, Kıptiler, Çingeneler,

Bogomiller gibi Hıristiyan topluluklar Ermeni Patrikliğine bağlıydı. (Kaptan, 2002, 18- 20)

Diğer taraftan Osmanlı gerek millet sisteminde gerekse Tanzimat döneminde ehli kitap olarak tabir ettiği Hıristiyan ve Yahudilere gösterdiği bu hoş görüyü semavi dinler dışındaki inanç ve zümrelere göstermemiştir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu Teokratik bir devlettir. İslam hukukuna göre yönetilirdi. Bu sebeple İslam hukuku sistemi de imparatorluğun hukuku olmuştu. (Cin, 1992, 11)

Osmanlı imparatorluğundaki temel yaklaşım imparatorluğun kabul edilmemiş azınlıklarını resmi hoşgöründen istifade eden başka bir topluluğa dahil edilmeleri şeklindeydi. Ancak bunun reddi söz konusu olduğunda kitapları olmayan topluluklar sürgün ile ölüm arasında bir tercih yapmak zorundaydılar. (Guest, 2001, 107- 108)

Keza bu durumu doğrulayan en önemli hadise IV. Murat zamanında gerçekleşmiştir. Bağdat seferi sırasında Mardin'den geçerken Şemsilere rastlayan sultan onların güneşe taptıklarını öğrendikten sonra, kitap sahibi semavi dinlerden birine dahil olmamaları nedeniyle öldürülmelerini emreder. Bunun üzerine şemsilerin köyleri, Şol, Simarakh, Safari ve Marağı adlı yerleşim birimleri saldırıya uğramıştır. Bu olaydan sonra Şemsiler Süryani topluluğuna dahil olmuşlardır. (Çerme, 2003, 31- 32)

Diğer taraftan kitapsız olarak bilinen ve ulemanın fetvalarıyla kafir olarak ilan ettiği bir diğer topluluksa inançları bakımından Şemsilerle aralarında büyük paralellik bulunan Yezidiler'dir. Ancak şemsiler 15. yüzyılda Hıristiyan olmuşlar ve Osmanlı Millet sistemi içinde yer alan Ermeni patriğine bağlanarak küçük bir zümre olarak kısmen de olsa Ermeniler'in haklarından yararlanmışlardır. (Çerme, 2003, 32)

Osmanlı halife- padişahlığı rejimi Sünniliği tutmuş olmakla birlikte, tarihinde Sünni-Hanefi hukuk ve ilahiyat anlayışına ters düşen birçok Rafizi

(heretic) topluluklarla savaşmaları ancak devletin lüzum gördüğü zamanlarda yani bunların devlet maslahatına zararlı yanları ve eylemleri olduğu zaman olmuş ve bunlar ulemanın tavrıyla netlik kazanmıştır. (Berkes, 2002, 27)

Yezidiler Müslümanlar'a karşı mukaddes iddia ettikleri kitapları ile övünmüşler bu yüzden de ehli kitaptan sayılmamışlardır. Yezidiler ismini taşıdıkları nefret edilen halife Yezitle de ilgili görülmüşler ve İslam'ın Rafiziler'i olarak damgalanmışlardır. Bu nedenlerden dolayı iktidar yoluyla çıkarılan fetvalarla Yezidilerin buldukları bölgeleri dar-ül Harb olarak ilan etmiş ve onların yok edilmeleri, servetlerinin müsaderesi kanuni ve dini bir vazife sayılmıştır. (Menzel, 1997, 416- 417)

Bu yüzden Tanzimat'a kadar olan dönemde aralarında I. Selim, I. Süleyman, IV. Murat ve V. Mehmet'inde bulunduğu birçok Osmanlı Padişahı bu topluluğu putperest ve Tanrı'nın düşmanları ilan eden özel fermanlar çıkartmışlardır. Bab-ı ali'nin hizmetindeki mollalar Yezidiler'i "mahdur addamm" yani Tanrı adına kanı akıtılacaklar olarak tanımlamışlardır. Bu yüzden Yezidiler ya İslam'a döndürüleceklerdi ya da öldürüleceklerdi. (Sever, 1996, 108)

Bu hususla ilgili fetvaların başında Şeyhül- İslam Ebu's Su'ud Efendi'nin Yezidiler hakkındaki fetvası gelmektedir. Bu fetvaya göre özetle Yezidiler'in dört mezhebe göre öldürülmelerinin helal olduğu ve bu yolda gidenlerin Allah ve Resulüne yardımcı oldukları söylenmektedir. (Sarıkoçuncu, 2003b, 201)

Yezidilerle ilgili bir başka fetva ise Abdullah Efendi er- Rubtaki'nin 1724 yılında verdiği fetvadır. Bu fetva da Yezidiler'in inanç akidelerinin sapıklığı vurgulanmış ve Yezidiler'in bu inançlarının açık ve seçik bir şekilde küfür olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı Yezidiler kafir olarak ilan edilirken oturdukları bölgelerde Dar-ül Harb (Küfür Bölgesi) olarak adlandırılmıştır. (Turan, 1989, 66)

On dokuzuncu yüzyıl ise Yezidiler'in Osmanlı sultanları tarafından bir millet olarak tanınma çabalarına sahne olmuştur. Yezidiler kitap dinlerinin

mensuplarıyla yani Yahudi ve Hıristiyanlarla aynı statüye sahip olarak imparatorluğun korunan yurttaşlarından sayılmak istiyorlardı. Ancak Yezidi cemaatlerinin Osmanlı'nın millet sisteminde yeri yoktu, inançsız sayılarak dışlanmışlardır. Böyle olunca İslami hukuka göre Yezidiler'e karşı her zaman cihat açılabilirdi. Yezidiler İslam hukuku içerisinde yer alamamışlardır. (Yalkut, 2002, 95- 96)

Çünkü Osmanlı Devleti, Tanzimat'tan sonra da yapılan nüfus sayımlarında tebaasını dini mensubiyet esası üzerine, Müslim, gayrimüslim ve diğer dini azınlıklar şeklinde kaydetmekte idi. (Marufoğlu, 1998, 50)

Tanzimat'ın ilanı da onların hukuki durumunu değiştirmemişti. Yezidiler'in içinde bulunduğu bu şartlar onları hukuki haklardan yoksun bir topluluk olarak yaşamaya mecbur ettiği gibi gözü dönmüş bağınaz Kürt asilerinin de bir numaralı hedefi haline getirmiştir.

Bu asilerin başındaysa Bohtan merkezli bir ayaklanma çıkararak Osmanlı'ya karşı ayaklanan Bedirhan Bey gelmekteydi. (Celil, 1992, 127) İslami hukuka göre vatandaşlık hakları ellerinden alınmış Yezidiler Bedirhan Bey' in acımasız davranışlarına gebe kalmışlardı. Öyle ki Müslümanlarca kutlanan bir kurban bayramında topladığı Yezidiler'i İslam'a girmelerini teklif etmiş kabul etmeyenleri kendi elleriyle kesmek suretiyle katletmişti. (Guest, 2001, 171)

Bu trajedinin yaşandığı 1846 senesinde Yezidiler'in İngiliz himayesine girmeye başladıkları görülmektedir. Henry Layard İngilizler'in bu iş için görevlendirdiği Musul temsilcisiydi İngilizler'in dikkatini çeken şey ise Yezidiler'in mutsuzluğu olmuştur. (Turan, 1989, 71)

Bu tarihte Musul valisi Tayyar paşaydı ve Yezidiler yine ağır vergiler altında ezildiklerini söyleyerek bu durumdan şikayetçiydiler. Bu sebeple 1846 yılında Musul Valisi Tayyar Paşa, yanında İngilizler'in Musul konsolosu H.Layard'ın da bulunduğu büyük bir askeri birlikle durumu ve şikayetleri yerinde incelemek için Musul'a gitti. Ancak Musul'a yaklaştığında ziyaretini Yezidiler'e

haber vermek maksadıyla gönderdiği askerlerinin Yezidilerce şehit edilmeleri üzerine kızarak köyü ateşe verdi. Yezidiler dağdaki mağaralarına çekilerek üç gün boyunca direndiler. Sonunda gecenin karanlığından istifade ederek saklandıkları yerlerden çıkıp kaçtılar. Bunun üzerine Vali Tayyar Paşa da yerinde yapmak istediği şikayet soruşturmasını bırakarak Musul'a dönmek zorunda kaldı. (Lescot, 2001, 115)

1847 yılına gelinildiğinde ise nadiren rastlanan bir olay cereyan etmişti. Osmanlılar ve Yezidiler ortak düşmanları olan Bedirhan Bey'e karşı birlikte hareket geçmişlerdir. Bir Yezidi yedek kuvvetiyle takviye edilen Osmanlı kuvvetlerinin operasyonları sonucunda Bedirhan Bey teslim olmuş ve Girit'e sürgüne gönderilmişti. 1849 yılında Kürt aşiret reislerinin yenilgisiyle doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta tekrar devlet otoritesi sağlanmıştı. Ancak hukuk ve düzenin tesis edilmesi Yezidiler'i kuraldışı bir konumda yakaladı. Irak için şimdi uygulana bilen yeni yönetmelikler onlara vergi yükümlülüğünü ve zorunlu askerliği getiriyordu. Fakat yine Yezidiler İslami hukuka göre medeni haklardan yoksundular. İslam'ın "kitap sahibi halklar" olarak tanımladığı Hıristiyan ve Museviler'e verilen hakların hiçbirine yine sahip değillerdi. (Guest, 2001, 180- 181)

Bu durum üzerine 1849'un başında Yezidiler bir dini önderleri ve Diyarbakır eyaletinden dört aşiret reisiyle birlikte Sadrazama askeri yükümlülüklerini Hıristiyanlarla aynı şekilde yerine getirme hakkını, adaleti ve hoşgörüyü belirten bir dilekçe yazmışlar ve bunu İngilizler'in Musul konsolos yardımcısı Rassam'ın yardımlarıyla sunmuşlardı. (Guest, 2001, 182) Layard'ın Yezidilerle ilişki kurması Yezidiler açısından olumlu sonuçlar vermiş, İngiliz büyük elçisi Stradford'un müdahalesi sayesinde İstanbul'dan Yezidiler'in askerlikten muaf tutulmaları için bir ferman çıkarmayı başarmışlardır. (Lescot, 2001, 116)

Bunun üzerine Hüseyin Bey, Şeyh Nasır ve yirmi sekiz Yezidi aşireti reisi sadrazama Ekim 1849 tarihli bir teşekkür mektubu yazmışlardır. Bu mektupta Sultana olan sadakatlerini teyit ederek, tıpkı bir zamanlar atalarının IV. Murat ordusunda askerlik görevlerini yapmış oldukları gibi kendilerinin de bu görevi

yapmaya hazır olduklarını belirtiyorlardı. Bununla birlikte önceki çatışmalarda büyük oranlarda adam kaybettikleri için orduya adam vermek yerine gelecek beş yıl için vergilerini ödemelerine izin verilmesini rica ediyorlardı. Daha sonra askeri hizmet görevini kabul edeceklerdi. Ama Yezidiler'in bağımsız birimlerden oluşmasını ya da Müslüman askerler arasına sokulmamalarını istemişlerdir. (Guest, 2001, 190)

Böylece Yezidiler Sultan Abdülmecit döneminde zorunlu askerlik sorununu bir ölçüde çözüme kavuşturmuşlardı. Bu aynı zamanda onlar açısından tarihlerinde bir ilki oluşturmaktaydı. Çünkü yezidiler İslam hukukunun tanıdığı bir dine dahil olmamaları nedeniyle Tanzimat ve getirilerinden de faydalanamamaktaydılar. Ancak bu dönemde sığındıkları İngiliz himayesi onlara bu yolu açmış ve ilk kez devletin tanıdığı ehli kitap dinlerinin cemaatleri Hıristiyan ve Yahudiler gibi bedel ödemek suretiyle zorunlu askerlik yükümlülüğünden kurtulmayı başarmışlardı.

1856 yılı, patlayan Kırım savaşı ve akabinde imzalanan Paris Barış Antlaşması ile yeni bir dönemi de başlatmaktaydı. Zira savaştan çıkan Osmanlı devletinin hazinesi savaşın maliyetini karşılamamış ve Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk defa yurt dışından borç almak zorunda kalmıştı. (Mordtmann, 1999, 8) Devletin ekonomik olarak dışarıya gereksinim duyması Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki etkisini de arttırmıştır.

Bu da Tanzimat'ın uygulanışından yeterince tatmin olmayan batılı devletlerin baskısında oluşturulan yeni bir fermanın ilanına neden olmuştur. Bu ferman Islahat fermanı idi. Ferman Hıristiyan tebaanın haklarını daha da genişletmek maksadıyla batılıların güdümünde hazırlanmıştı. (Çadırcı, 1985, 221) Bu fermanla gayrimüslim vatandaşların askerlik hizmetinden muaf olmak için ödedikleri cizye kaldırılıyor yerine paralı askerlik yükümlülüğü getiriliyordu. (Lewis, 2000, 116) Ferman büyük ölçüde İstanbul'daki Fransız ve İngiliz büyük elçilerince hazırlatılmıştı. (Zürcher, 1999, 85) Bunların sonucunda, bütün

gayrimüslimlere tabi haklar, siyasi haklar, kültürel haklar tam anlamıyla veriliyordu. (Kodaman, 1981, 244)

1861 yılına gelindiğinde Abdülmecit'in yerine kardeşi Abdülaziz geçmişti. (Lewis, 2000, 120) Abdülaziz dönemine kadar geçen dönemde Yezidiler Tanzimat ve Islahat fermanlarında düzenlenen gayrimüslim vatandaşların askerlikle ilgili yükümlülüklerinden İngilizlerin desteğiyle istifade etmeye devam etmişlerdir. Yezidiler kendilerini gayrimüslim olarak tanımlamakla birlikte öte yandan devlet tarafından tanınan dini gruplarında dışındaydı. Bu yüzden onların bu belirsiz durumları mevcut politik ortama göre dönem dönem farklı uygulamalara tabi olmuştur. Kimi zaman gayrimüslimler olarak devlet tarafından tanınan bazı haklardan dış güçlerinde desteğiyle istifade etmişler; kimi zamansa İslam'ın tanımadığı bir zümre olarak kitap ehli dışında görülüp İslam'a döndürülmeye çalışılmışlardır.

1869'da uyrukluk (tabiyet-i Osmani) kanunu çıkarıldıktan sonra Müslüman ve gayrimüslim halkın tamamının "Osmanlı tebaasını" oluşturdukları kabullenilmişti. Osmanlıcılıkta imparatorluğun her tebaası din, ırk ve mezhep ayrımı yapılmaksızın Osmanlı vatandaşı olmak şuuruyla birbirleriyle eşitti. Ve ülkenin ortak menfaatleri için birlikte çalışılmalıydı. Ne var ki Osmanlı bünyesindeki cemaatlerin ve milletlerin "kendi kaderlerini tayin etme mücadelesini" verdikleri bir ortamda tek vücut bir Osmanlı tebaası oluşturma fikri başlı başına bir çelişki teşkil etmekteydi. (Öke, 1986, 57)

Gayrimüslimler için oldukça elverişli olan bu dönemin getirilerinden İngilizler'in desteğini alan Yezidiler de istifade etmekteydi. Ancak Yezidiler 1872 yılında alınan Kurra Kanunu gereği tekrar zorunlu askerlik yükümlülüğü ile karşı karşıya kalmışlardı.

Sultan Abdülaziz döneminde 1872'de "Kurra Kanunu" gereğince orduya asker toplandığı sırada Musul Yezidiler'i yine askerlik yapmak istememişlerdir. Bunun üzerine Albay Tahir Bey komutasında bir ordu duruma müdahale etmek için

Yezidiler üzerine gönderilince Yezidiler askerlik yapmalarının özürlerini açıklamışlardı. On dört maddelik özür mazeretlerini sunmuşlar; dini inançlarından dolayı askerlik yapamayacaklarını bildirip “Özür beyan edip” bunun yerine “bedel” ödemeyi teklif etmişlerdi. Bu durum Sultan tarafından kabul edilmiş ve bir çatışma yaşanmamıştır. (Turan, 1989, 72)

Yezidiler “*Biz Yezidi kavminin evlatlarının, Osmanlı hükümetinin mecbur kıldığı askerliğe gitmemek için yeterli dinsel ve töresel nedenleri bulunmaktadır. Hıristiyan ve Yahudilerin yaptıkları gibi, askere gitmek yerine hükümete mali katkıda bulunabiliriz. Bizi askerlik yapmaktan alıkoyacak sebepler çoktur ancak on dördünü belirtmekle yetiniyoruz.*” şeklinde bir açıklama yaparak on dört maddelik nedenlerini sıralamışlardır. (Bulut, 2003, 243)

Yezidiler’in Osmanlı Devletine askerlik hizmetinden muaf tutulmalarını talep eden nedenler şunlardır: (Bulut, 2003, 243- 245)

1-) Yezidiler’in Melek Tavus’un heykelini Nisan, Eylül ve Ekim aylarında olmak üzere yılda en az üç kez ziyaret etmesi farzdır. Bunu ihmal eden Yezidi olmaktan çıkar.

2-) Şeyh Adiy bin Musafir Türbegahı’nı yılda en az bir kez ziyaret etmeyen Yezidi, Yezidilik’e göre mümin sayılmaz.

3-) Yezidiler her sabah güneş ışınlarının vurduğu köşeye çekilip her sabah ona dua ve secde etmek zorundadır. Ancak bu ibadet sırasında etraflarında diğer dinlerden hiç kimsenin bulunmaması gerekmektedir. Bu kurala riayet etmeyen Yezidi ise kafir sayılır.

4-) Her Yezidi ahiret kardeşiyle Mehdi hizmetkarlarının, şeyhinin ve pirinin elini öpmek zorundadır. Bunu yapmayan dinden çıkmış sayılır.

5-) Müslüman askerlerin namazları esnasında zikredecekleri “Euzü besmele” de şeytan lanetlendiği için dinlerince bunu duyan bir Yezidi'nin ya o kişileri öldürmesi gerekmekte ya da kendini öldürmesi icap etmektedir. Aksi taktirde imandan çıkmış sayılır.

6-) Yezidiler'den birisi vefat edince yanbaşında ahiret kardeşi, şeyhi ve pirinin bulunması gerekmektedir. Aksi taktirde vefat eden kişi Yezidi dini üzerine ölmemiş sayılır.

7-) Yezidiler Şeyh Adi Türbegahından getirdikleri toprağı üzerlerinde taşımak zorundadırlar. Bunu yanında bulundurmayıp her sabah tadımlık yemeyen kişi kafir sayılır. Vefat ettiği sırada üzerinde bu topraktan bulunmayan kiş de imansız ölmüş olur.

8-) Yezidi inancı uyarınca, anayurdundan başka yerde oruç tutulmaz ve yaban elinde oruçla dolaşmak caiz değildir. Zira, Yezidiler her sabah bağlı oldukları şeyhlerini, pirlerin, ziyaret ettikten sonra oruca başlayıp, her akşam bu din adamlarından birinin evinde oruç boarlar. Şeyh ve pirin kutsanmış şarabından bir kadehle oruç açılmış olur. Aksi taktirde tutulan oruç geçersiz olur.

9-) Yezidiler'den birisi gurbete gidip en az bir yıl geri dönmezse, nikahlı karısı boş olur. Gurbette bir yılını aşan Yezidi kafir olur.

10-) Yezidi erkekleri töreye uygun gömlek diktirmek ve bu gömleği ahiret bacısına deldirip açtırmadan giyemez. Giymesi halinde kafir sayılır.

11-) Gömlek veya benzeri bir giysi alan Yezidi bunu Şeyh Adi Türbesi'nden akan suda yıkamadan giyemez. Giyerse imandan çıkar.

12-) Yezidiler mavi elbise giyemez; Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler'in kullandıkları tarakla taranmaz; başka dinden kimselerin kullandıkları usturalarla

tıraş olmazlar. Şeyh Adi Türbesi'nden akan su dışında da yıkanılmaz. Aksi takdirde o Yezidi dinden çıkmış olur.

13-) Yezidiler hela ve hamama gitmezler. Başkalarının kullandıkları kaşık ile yemez, kadehten içmezler. Buna uymayan kafir sayılır.

14-) Yezidiler diğer dinlerden farklı olarak balık, salatalık, bamyaya, kabak, fasulye, lahana ve marul yemezler. Aksini yapan günaha girmiş olur.

Yezidi reisi Şeyh Nasır'ın Arapça, Türkçe ve Fransızca olmak üzere kaleme aldığı bu belge Yezidilik inancının öngördüğü davranış kurallarını ilk kez ortaya koymaktaydı. "1872 Dilekçesi" olarak da bilinen belge Şeyh Nasır ve önde gelen on beş Seyhanlı tarafından imzalandıktan sonra, Mart 1873'te Rauf Paşa'ya sunulmuştur. Musul'daki Müslüman bilginler ana hatları belgede aktarılan Yezidi doktrininin uydurma olduğunu açıklamışlardır. Ancak 1875 yılında Osmanlı hükümeti Yezidiler'in askerlikten muaf tutulmasını onayladı. (Guest, 2001, 213)

Ancak Seyhan Yezidileri'nin Osmanlılar'a dinlerinin askerlik yapmaya izin vermemesinin nedenlerini açıkladıkları bu dilekçe abartılılarla dolu olduğu için Yezidiler'in daha çok kendilerini acındırarak askerlikten kaçma gayreti olarak algılanmakta bu yüzden de belge olarak değerini de kaybetmektedir. (Lescot, 2001, 11)

Diğer taraftan Osmanlı'nın İslam hukukuna dayalı Millet sisteminde yüzyıllar boyunca kendilerine yer edinememiş olan Yezidiler özellikle İngilizlerin himayeleri altına girdikleri 1846 senesinden itibaren Tanzimat ve Islahatın getirmiş olduğu haklardan özellikle askerlikle ilgili olanlarından yararlanmaya başlamışlardır. Yezidiler'in hamiliğini yapan İngilizlerin bu dönemlerde Osmanlılarla olan yakın ilişkileri hiç şüphesiz bunda etkili olmaktaydı. Ancak Yezidiler'in bahsedilen gerek dinsel gerek siyasi nedenler dolayısıyla yapmaktan ısrarla kaçındığı askerlik görevi Sultan İkinci Abdülhamit döneminde de Yezidilerle Osmanlı yönetimini karşı karşıya getirecek Abdülmecit ve Abdülaziz

dönemlerindeki Yezidiler'e karşı oluşan bu hoşgörü politikası yerini sert yaptırımlara bırakacaktır.

II. 3. İKİNCİ ABDÜLHAMİT DÖNEMİ (1876- 1904)

YEZİDİLER

II. 3. 1. II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu

1876 Mayıs'ında Sultan Abdülaziz Avrupa'da ki liberal akımlardan etkilenen aydınların anayasalı ve parlamentolu bir yönetim kurulmasına yönelik baskıları sonucu tahttan indirilerek yerine V. Murat geçirilmiştir. Ancak V. Murat'ın sağlık sorunlarının baş göstermesi üzerine o da tahttan indirilmiş ve yerine Mithat Paşa'ya meşrutiyet yönetimini tesis edeceği sözünü veren Şehzade Abdülhamit, 1876 Ağustos'unda II. Abdülhamit adıyla padişah olmuştur. (Ülman, 1972, 112)

Sultan II. Abdülhamit 1876 Ağustos'unda otuz üç yaşında Osmanlı Sultanı olduğunda gerek Balkanlarda zuhur eden isyan gerekse güçlü Avrupa devletlerinin tehditleri karşısında zor bir görev devralmıştı. (Guest, 2001, 217)

Temmuz 1875'te Bosna ve Hersek'de başlayan ayaklanmanın Bulgaristan'a sıçraması ve bunun Osmanlı başı bozuk kuvvetleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılması bütün Avrupa'da zulüm feryatlarına yol açmışken buna birde Fransız ve Alman konsoloslarının 6 Mayıs 1876'da Selanik'te bir kalabalık tarafından öldürülmelerinin eklenmesi, Babıali'nin Avrupa devletleriyle arasını açarak muhtemel bir savaş karşısında iyiden iyiye yalnız bırakmıştı. (Lewis, 2000, 158)

Bu karışıklıkları fırsat bilen Sırp Prensi Milan, 2 Temmuz 1876'da Osmanlı devletine karşı savaş ilan etti. II. Abdülhamit işte bu şartlar altında

Osmanlı Devleti'nin otuz dördüncü Sultanı olarak tahta geçti. (Karpat-Zens, 2002, 874)

Ancak Osmanlı ordusunun üstün gücüyle karşı karşıya kalan Sırp lar Eylül'de ateşkes istemek zorunda kalmışlardır. Panislavist politikalarını Balkanlar'da hayata geçirmek isteyen Rusya için bu bir hayal kırıklığıydı. Bu nedenle Ruslar Bulgarlar'a yöneldiler. Rus hükümeti Bulgarlar'ın yaşadığı bölgelerde geniş kapsamlı reformlar yapılması ve fiili özerlik verilmesi için İstanbul'a baskı yapmakta, talepleri karşılanmadığı takdirde savaşla tehdit etmekteydi. Gerilen ortamı yumuşatmak için İngiltere araya girmiş Osmanlı ve Ruslar'ı İstanbul'da düzenlenen bir konferansta konuyu ele almaya çağırmişti. Bunun üzerine 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul konferansı toplandı. (Zürcher, 1999, 113- 114)

Ancak bu konferansta Ruslar'ı büyük bir sürpriz beklemekteydi. Konferansın olduğu gün sabah saatlerinde Osmanlı devleti Kanun-i Esasi' yi kabul etmişti. Bu yüzden konferansa katılan Osmanlı delegesi, o günün koşulları içerisinde Rusya'da bile bulunmayan bir anayasanın ve meşrutiyet düzeninin Osmanlı padişahınca kabul edildiğini ve bu nedenle konferansın anlamını yitirdiğini, dağılması gerektiğini söyledi. Diğer delegeler bu öneriyi kabul etmedi. Bunun üzerine Osmanlı heyeti konferansı terketti. (Çavdar, 1999, 39)

Osmanlılar'ın meşrutiyet rejimine geçmeleri Ruslar'ın emellerine set çekmemişti. Ruslar sayı ve malzeme bakımından Osmanlılar'dan zayıf olduklarını bilmekle birlikte Osmanlı ordusundaki komuta yetersizliğinden dolayı savaş kendilerinin kazanacaklarına inanmaktaydılar. Hakikaten Osmanlı subay kadrosu tam gelişmemiş bunun yanı sıra ordu içinde Tanzimatçıların çalışmalarını engelleyen türden siyasi bölünmeler baş göstermekteydi. Tüm bu koşullar altında Rusya 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. (Shaw, 1994, 229)

Savaşın ilanıyla Çar'ın orduları Romanya ve Bulgaristan'dan geçerek, katı Osmanlı direnişini kırmışlar ve Marmara denizi kıyılarına kadar gelmişlerdi. Ruslar doğuda Kars'ı alıp Erzurum'u da kuşatınca Osmanlı Devleti Rusya'nın koşullarını kabul ederek barışa razı olmuştu. (Guest, 2001, 218)

Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Makedonya ve Ege sahillerinin hepsini içeren görünüşte Osmanlıya bağlı ancak kendi içinde özerk büyük bir Bulgaristan meydana getirilmişti. Bundan başka Karadağ ve Sırbistan'a bağımsızlık verilerek toprakları Niş, Drina Vadisi ve Yenipazar sancağının bir kısmı kendilerine verilmek üzere genişletilmişti. Osmanlı yönetimi ayrıca Romanya'nın bağımsızlığını da tanımakla birlikte Rusya'nın Besarabya bölgesini kendi topraklarına ilhak etmesine karşılık Dobruca'nın bazı kısımlarını vermek zorunda kalmıştı. Bu arada İstanbul Konferansı'nda Bosna ve Hersek için öngörülen bütün reformlar uygulanacak ve son olarak da Osmanlı devleti yıllık gelirinin 4 katı olan 1.4 milyar ruble savaş tazminatı ödemek zorunda kalacaktı; bu tazminatın yarısından daha az olan kısmı, Dobruca'nın büyük kısmının, Tuna adalarının ve Doğu Anadolu bölgesindeki Kars, Ardahan, Batum ve Doğu Beyazıt şehirlerinin verilmesiyle karşılanacaktı. (Karpaz-Zens, 2002, 877)

Antlaşmanın imzalanması başta Avusturya ve İngiltere olmak üzere öteki Avrupa güçlerini harekete geçirmişti. Rusya'nın Balkanlar ve Küçük Asya üzerindeki bu egemenliği Avrupa güç dengesini Rusya lehine bozması dolayısıyla kabul edilemezdi. Bu nedenle Avusturya ve İngiltere'nin baskılarıyla "Doğu Sorunu" nu çözüme kavuşturma gerekçesiyle Haziran 1878'de Berlin konferansı toplandı. (Zürcher, 1999, 115)

Berlin'de toplanan konferans daha başlamadan Osmanlı Devleti için ne denli olumsuz olacağının sinyallerini Kıbrıs Anlaşmasıyla vermişti. Ayastefanos'u olduğu gibi bırakmakla tehdit eden İngilizler Kıbrıs'ı işgal etmişlerdi. Berlin Konferansı ile ise Rusya'nın Ayestefanos'da düşlediği büyük Bulgaristan üçe bölünüyor, Sırbistan'ın güneyde Niş'ten doğuda Piro'ta uzanan topraklarıyla bağımsızlığı teyit ediliyor, Romanya bağımsızlığına kavuşuyor, Anadolu'da Kars,

Ardahan ve Batum ise Rusya'ya bırakılıyordu. Ancak Ayastefanos'dan farklı olarak Eleşkirt vadisi ve Doğu Beyazıt Osmanlılar'a geri veriliyordu. Osmanlı hükümeti 802.5 milyon olarak saptanan savaş tazminatını yılda 35 milyon kuruşluk taksitlerle ödeyecek ve borcunu tamamlayamazsa Ruslar'ın toprak taleplerini kabul edeceklerdi. Konferansın ardından birkaç yıl içinde Avusturya Bosna-Hersek'i, Britanya Mısır'ı işgal ederken, Fransa da Tunus'u almıştı. (Shaw, 1994, 238- 241)

Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın kesin bir şekilde ayrılmalarından ve topraklarını genişletmekten başka Balkan yarımadasında Bulgaristan adıyla Osmanlı Devleti'ne vergi veren bir prenslik kuruluyordu. Bu şekilde Osmanlı Avrupa'sı birbirinden ayrı üç parçaya ayrılıyor, İstanbul'un Arnavutluk vilayeti ve Bosna-Hersek ile deniz yolundan başka bir bağı kalmıyordu. "Slav halkının Rusya'ya teslimi demek olan bu bölünme sonucunda Osmanlı hükümeti Rumeli' de 195.000 kilometrekare arazi kaybediyor, Asya tarafında da 35.000 kilometrekarelik toprağı bırakıyordu. (Engelhardt, 1999, 380)

Tüm bu olumsuzluklarla bir de ülkenin doğu kesimlerinde yaşayan Ermeniler, isyancı Kürtler ve yağmacı Arap aşiretlerinin eklenmesi II. Abdülhamit'i huzursuz etmekte ve yine bu yıllarda Sincar da ki Yezidiler de Osmanlılara sorun çıkarmaktaydı. (Guest, 2001, 219,228)

Özellikle Ermeniler 1877- 1878 harbi esnasında Rus ordularının Anadolu'nun doğu kuzeyindeki bazı vilayetleri işgal etmeleri sonucu Ruslarla yakınlık kurmuşlardı. Rus ordularında bulunan Ermeni erleri, subayları hatta generalleri bunda etkili rol oynamaktaydı. Rusya doğu Anadolu ile Dicle ve Fırat havzası üzerindeki emelleri için bu bölgedeki Ermenileri kullanmayı kararlaştırmıştı. Rus ordusundaki Ermeniler bu maksatla Osmanlı Ermenileri'ni, devlete karşı kışkırtmaya başlamışlardı. (Karal, 2000, 129)

Berlin Antlaşması'ndan sonra Sultan'ın bütün dikkati Doğu Anadolu üzerine çevrilmişti. Doğu Anadolu Batı Anadolu ile birlikte imparatorluğun "metropol"ünü teşkil ediyordu. İmparatorluk dağılsa bile elde tutulacak son

topraklar anavatan burası idi. Berlin Antlaşmasından sonra Doğu Anadolu ve Boğazları tehdit eden en büyük güç olan Rusya, Doğu Anadolu üzerinden İskenderun ve Basra Körfezine inmek istiyor; dolayısıyla da Rus tehdidi devam ediyordu. Ruslar'ın bu amaçlarından rahatsız olan İngilizler ise çareyi Ermeniler'i kışkırtarak Doğu Anadolu'da kuracakları tampon bir Ermeni devletiyle Rusya'nın güney yolunu kesmek niyetindeydiler. (Kocabaş, 1995, 262)

Çünkü İngiliz sömürge politikasında Hindistan'ın güvenliği her şeyden önemliydi. Bu yüzden Rusya'yı Hindistan'dan uzak tutmak öncelikli hedefti. Zaten İngilizler'in Hint yolunda Mısır'a yerleşmelerinden sonra İstanbul'un bir önemi kalmamıştı. (Koloğlu, 1998, 164)

Bu nedenle İngiltere Hint yolunun güvenliği bakımından önemli Osmanlı topraklarını kendi yönetimi altına koymak ve Osmanlı toprakları üzerinde kendisine bağlı ulusal devletler kurma yönünde harekete geçmişti. (Ülman, 1972, 113)

Berlin kongresinden sonraki dönemde Ruslar'ın yanı sıra o zamana kadar Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunan İngilizler'in de desteğini alan Ermeniler Doğu Anadolu için çok önemli bir tehdit unsuru haline gelmişti.

İçte ve dışta cereyan eden tüm bu olumsuzluklar Padişahı öncelikle Osmanlı ordusunu yeniden düzenlemek ve yeniden donatmaya yöneltmişti. Ancak toprak kayıpları, Müslüman olmayanların askerlik hizmetinden muaf tutulmaları ve askere alınma kanununun eşitsiz uygulanmasından kaynaklanan yetersiz insan gücü sorunu bunda engel teşkil etmekteydi. Bunun üzerine bu sorunları bir nebze olsun çözmek ve Kürtler'in askeri güçlerinden yararlanmak için Padişah düzensiz Kürt süvari alaylarından oluşan Hamidiye alaylarını kurdurmuştur. Hamidiye alaylarının görevi dışta sınırları savunmak ve içte de Sultan'ın otoritesini sağlamaktı. Hamidiye Alaylarının komutanlığına atanmış seçkin Kürtler arasında Milli Aşiret reisi Tuğgeneral İbrahim Paşa vardı. (Guest, 2001, 228- 229)

II. 3. 2. Sultan'ın Hamidiye Alayları ve Yezidiler

Hamidiye alayları kendilerini Kürt kimliğiyle tanımlayan ve yaşadıkları bölgeyi de sözde Kürdistan olarak adlandırarak ayrıcalıklı imtiyazlar peşinde koşan Kürt aşiretlerinden meydana gelmekteydi. Öte yandan tüm bu tehlikelere karşı İkinci Abdülhamid bu alayları desteklemiş hatta kendisini “Kürtler’in babası” olarak ifade etmiştir. (Esengin, 1976, 96)

Şüphesiz bunda bölgenin soysal yapısından kaynaklanan zaruretler etkili olmuştur. Öyleki aşiret ağası tam otoriteyi temsil etmekte dini otoriteyi temsil eden şeyhlik ve seyitlik ile ağalık aynı merkezde birleşmekteydi. (Seferoğlu, 1990, 63-64)

Bu yüzdendir ki zaten içte ve dışta büyük zorluklar yaşayan imparatorluk Ermeniler’in ve diğer isyancı Kürtler’in saldırıları karşısında bu bölgeyi doğrudan yönetecek gücü kendinde bulamamış ve bu aşiret ağalarının gücünden kendisine sadık kalma ve sembolik vergiler alma koşuluyla yararlanma yoluna gitmiştir. İşte bunun neticesinde aşiret elitinin ileri gelenleri bürokratik ve askeri görevlere getirilmişlerdi. Hamidiye Alayları da bu maksat ile Kürt aşiretlerinden oluşturulmuş padişahın adını taşıyan atlı milis kuvvetler olarak bölgede asayişin temini için organize edilmişlerdir. (Bruinessen, 2000, 19)

1889 yıllarında İngilizler Doğu Anadolu’da bir Ermenistan devleti kurmak için top yekun harekete geçmişlerdi. Bu nedenle başını Daily News’ un çektiği İngiliz gazeteleri Ermeni sorununu sürekli gündemde tutarak Türkler’in Ermeniler’e karşı kötü bir yönetim gösterdiği haberlerini yayıyordu.(Koloğlu, 1998, 158)

Öyleki, 7 Eylül 1889 tarihinde yayınlanan Daily News gazetesinde Ermeniler’den devlet hizmetinde olanların bile gözetim ve baskı altında tutularak memuriyetlerinden istifaya mecbur kalmalarının istendiği, Ermeniler’in Osmanlı

ülkesi dışına çıkmalarına izin verilmemeye başlandığı, mesela Avrupa'ya seyahat etmek niyetinde olan İstanbul halkından Dr. Tiryakiyan'ın gidişine engel olunduğu, şeklinde haberler yayınlanarak Ermeniler hususunda kamuoyu oluşturulmaktaydı. (*Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri 1, 2004, 195*)

İngilizler'in bu desteğiyle daha da cesaretlenmiş olan imparatorluk içindeki küçük Ermeni milliyetçi grubu, kendi davalarına zengin ve üst düzey Ermeniler'in destek vermesini sağlamak için şiddete başvurma yoluna gitmişlerdi. Bu gayeyle, Osmanlı görevlilerine saldırarak, köyleri toplu katliama tabi tutarak ve Ermeni köylüler üzerinde kendi otoritelerini kurarak doğuda şiddet eylemlerine girişmişlerdi. (Karpaz-Zens, 2002, 884)

Bu eylemlerden birinde 1889 yılında İran'dan Türkiye'ye girmek için Hakkari civarında hududu geçen bir gruba Ermeni eşkıyasından silahlı bir çete saldırmıştı. Yine aynı tarihte cereyan eden bir başka Ermeni teröründe ise Armenekan partisine mensup 3 kişi zaptiyelerle çatışmaya girmişlerdi. (Karacakaya, 2001, 7)

1889 senesinde Doğu Anadolu'daki Ermeni Terörü ile ilgili kaygıları Sultanı harekete geçmeye teşvik etmiş; bunun üzerine sayıları 60 ila 80 arasındaki Kürt aşiret reislerini Yıldız'a davet etmiştir. Burada bu kişilere yaptığı konuşmada kendilerini düzenli süvari alayları kurmaya çağırılmış ve bu alayların kurulmaları halinde devlet tarafından kendilerine üniforma ve teçhizat verilerek, bu kişilerin büyük ve şanlı Osmanlı ordusunun bütün haklarına sahip bireyler olarak yaşayacaklarını söylemiştir. Bu alayların her biri, her yıl sırayla, şehri korumak şerefine erişmek için İstanbul'u ziyaret edecekti. (Kocabaş, 1995, 262- 263)

Bu öneri Kürt aşiret reisleri tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Öyle ki Sultan konuşmasını bitirdiğinde sözleri çok büyük alkış almış ve aşiret reisleri "Ömrün uzun olsun Padişahım! Bin yaşa Padişahım!" diyerek memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. II. Abdülhamit, Hamidiye Alayları'ndan Doğu Anadolu'yu Ruslar'ın ve Ermeniler'in saldırılarından korumak yanında sahip

olduğu İslamcılık ideolojisi doğrultusunda merkezi otoritenin tesisiyle Doğu Anadolu’da devletin etkin olabileceği yeni bir sosya-politik dengenin kurulmasını amaçlamaktaydı. Askeri disipline sokulan Kürt aşiretleri böylece eğitilerek modernleştirilecek aşiret kavgalarına son verilerek bölgenin imarına çalışılacaktı. Böylece askerlik alanında istifade edilen Kürtler “Müslüman Osmanlı” içerisinde yer alarak kendilerini devletin ve vatanın ayrılmaz bir parçası olarak görecektirdi. Böylece Osmanlı devletini hedef alan dış kaynaklı Kürt isyanlarının olması da engellenecekti. (Kocabaş, 1995, 263- 264).

Böylece Doğu Anadolu’ da, asayişin bozulmasına sebep olan aşiretler, inzibat altına alınmış olacak ve Ermeniler tarafından çıkarılması ihtimal dahilinde olan uygunsuz hareketler de kolaylıkla önlenilecekti. Bundan başka Ruslarla çıkacak olası bir savaşta başarı ile karşı koyacakları gibi yabancı devletlerin Kürt aşiretlerini Osmanlı devletine karşı kışkırtılmasının da önüne geçilecekti. (Karal, 2000, 364)

Özetle Kürtler, “devlet disiplini” altına alınmaktaydılar. (Aydoğan, 2003, 434) Sultan böylelikle doğu vilayetlerinde yaşayan, iskan edilmediği için, bölgede asayişsizliğe sebep olan aşiret ve göçebelerin, eli silah tutan bütün erkeklerini, bir milis teşkilatı içinde bir arada tutup denetleyebileceğini ve bu milislerin bizzat padişahın adını taşıma şerefine erişecekleri için padişaha ölümüne sadık kalarak canlarını hiç çekinmeden vereceklerini düşünüyordu. Bu durum bölgedeki Ermeni ayaklanmalarını önleyebilme, onlarla işbirliği yapan bazı Kürt aşiretlerinin de, Ermeniler aleyhine çevrilmelerine neden olacağı gibi buna ilaveten Rusya ile olası bir savaşta bölge şartlarına alışık bu kuvvetlerin askeri becerilerinden de yararlanılmasına imkan sağlıyordu. (Dabağyan, 2001, 201)

Bu gayeyle Sultan II. Abdülhamit Hamidiye Alayları’nın kurulduğunu 1891 yılında ilan etti. Abdülhamid’in bu yaklaşımı Yezidiler için de geçerliydi. Bu yüzden Yezidiler 1885 yılına kadar her kura neferinde 50 Türk lirası ödeyerek askere gitme yükümlülüğünden kurtulmuş Müslüman olmayan unsurlar olarak yaşarlarken 1885’de hükümet bunları Müslümanlarla aynı koşullar temelinde askere

almaya ve toplanan 50 Türk lirasına ek olarak asgari bir hizmet süresinin gerekliliğine karar verdi. (Guest, 2001, 228)

Buna göre, II. Abdülhamit 1885’de askerlik hizmeti karşılığı, isteyenin para vereceğini, ancak en yakın askeri birlikte önce üç ay eğitim yapması, sonra 50 Osmanlı altını ödemesi gerektiğini açıkladı. Bu durum karşısında Diyarbakır’da bazı Yezidi din adamları “askerlik hizmetinden muaf tutulmak için İngiliz konsolosu A.Trotter’a Anglikan kilisesine etkide bulunmasını istemişlerse de bu teklif itibar görmemişti. (Bozkurt, 1989, 127) Öte yandan Helep’deki Yezidi taifesi arasında bu yeni mevzuat gerektiği gibi uygulanırken, askere alma kanunun Sincar’daki Yezidiler’de hayata geçirilmesi işi orduya havale edilmiştir.¹⁸ Ne var ki bu mevzuatın Irak’ta uygulanması bu kadar kolay olmayacaktı. Öte yandan askerlerin gözünde bir anamoli olan Yezidiler Sultan’ a göre İslam’dan sapmış bir mezhepti. (Guest, 2001, 228- 229)

Yezidiler’e bu açıdan bakan II. Abdülhamit önce Müslüman iken inançlarından dönen diğer inanç sahipleri Nusayriler, İsmaililer, Dürziler ve benzeri topluluklara uyguladığı siyaseti Yezidilere de uygulamayı düşünmekteydi. Yani, mademki asılları Müslümandır, o halde İslamiyet’i gereği gibi öğretmek ve yaşatmak için dini okullar açmak suretiyle İslam’a döndürülecekler ve Osmanlı ordusunda diğer Müslümanlarla birlikte askerlik yapacaklardı. (Turan, 1989, 72)

Bu maksatla ilk olarak Kasım 1890 yılında merkezi hükümetin bir subayı olan Eyüp Bey komutasındaki bir Osmanlı müfrezesi Yezidiler’i Müslüman yapmak ve bu suretle onların askerlik hizmetini yerine getirmelerini sağlamak için harekete geçmişti. 1891’in İlkbaharında ise, bir muvazzaf subay ve iki molladan oluşan bir heyet Sultan’dan bu bölgedeki Yezidiler’e, köken olarak Müslüman olduklarını belirten ve onları yeniden kadim dinlerine dönmeyi teşvik eden Sultan Abdülhamit’in mesajını getirmişlerdi. (Guest, 2001, 230)

¹⁸ BOA., A.MKT.MHM,499/2. Ayrıca belgenin tamamı için bkz., Ek:8, 8/1, 8/2

II. Abdülhamit'in Yezidiler hususunda ki bu görüşleri gereğince Yezidiler'in askerlik hizmetinden muaf tutulamayacakları Bab-ı Ali tarafından kamuoyuna bildirilmişti. Ne suretle olursa olsun Yezidiler'e müsamaha gösterilmeyecek ve askere alınacaklardı¹⁹

Aksi bir tutum içine girmeleri durumunda ise kendilerine iki yıllık ödenmemiş vergi borçlarının bulunduğu hatırlatılmıştır. Yezidilik'ten vazgeçmezlerse, bu vergilerin hemen tahsili yoluna gidilecek ve askere alınma kotası getirilecekti. Tüm bu koşullara rağmen Yezidi ileri gelenlerinden Mirza Bey ve Yezidi şeyhleri bu teklifi Yezidilik'in İslam'dan daha önce var olduğu iddiasıyla reddettiler. Bunun üzerine sorunun bir sonuca bağlanması amacıyla bu Yezidi ileri gelenleri hapse atılmışlar ancak daha sonra kefaletle serbest bırakıldılar. Bu durum karşısında zihinleri allak bullak olan Yezidiler Amerikan misyonerlerine başvurarak Anglikan misyonerlerini devreye sokmuşlardı. (Guest, 2001, 230- 231)

Ancak Yezidiler'in sonuçsuz kalan bu çabalarından sonra Temmuz 1891'de Mirza Bey, kardeşi Ali Bey ve başşeyh, Seyhan köyünün ileri gelenleriyle birlikte hükümetin Yezidiler hakkındaki kararını öğrenmek üzere Musul'a çağrıldılar. Subayların ve garnizonun hazır bulunduğu bir ortamda, vali Yezidiler'e cemaatleri adına askerlik hizmeti yükümlülüklerini kabul etmelerini emretti. Gönülsüz uyruklara zorunlu askerliğin zorla uygulanamayacağı yönünde nafile bir itirazda bulunulduysa da bu sonuçsuz kaldı ve Yezidi reisleri kura çekmek zorunda kaldılar. Hazır bulunan otuz sekiz Yezidi'den yirmi ikisi seçildi. Seçilenler arasında Mirza Bey, kardeşi ve yaşı oldukça ilerlemiş bazı yezidi ileri gelenleri de bulunmaktaydı. Bunların hepsi barakalara gönderilerek orada Yezidilikçe hoş karşılanmayan mavi renkteki üniformalar kendilerine giydirildi. (Guest, 2001, 232)

Bu durum karşısında dehşete kapılan Mir yakın dostu olan Musul'da ki tek dış konsolosluk temsilcisi Fransız Siouffi'den yardım istemiştir. Bunun üzerine Siouffi Mir'e sakin olması telkininde bulunarak bu konu hakkında girişimlerde

¹⁹ BOA.,Y.PRK.BŞK.,22/57. Ayrıca belgenin tamamı için bkz., Ek:9

bulunacağını söylemiştir. Hükümette bu gelişmeler üzerine tavrını yumuşatarak Diyarbakır'dan atadığı Mesut Efendi adındaki bir subay vasıtasıyla Yezidileri nasihat ve naziklik yoluyla dinlerinden döndürme yoluna girmişti. (Guest, 2001, 232- 233)

Ancak bu iş için görevlendirilen Mesut Bey Yezidiler'i ikna edememiş ve bunda başarılı olamamıştı. Bunun üzerine Mesut Bey asileri yönetimi altına almak, azgınlıklarını cezalandırmak, zorbalı ve yağmacıları ezmek ve ıslah edilmesi gerekenleri ıslah etmek için olağan üstü yetkilerle donatılan bir askeri komutanın gönderilmesinin gerekli olduğunu düşünerek bu düşüncesini Babı-ali'ye ilettili. Bunun üzerine Korgeneral Ömer Vehbi Paşa İstanbul'dan bu görev için vazifelenirilmişti. (Turan, 1989, 72- 73)

II. 3. 3. Ömer Vehbi Paşa ve Yezidiler

Hükümet ve Musul Yezidileri arasında süre gelen bu kısır döngü devam ederken 1892 tarihinde Musul'da ki vali değişikliği esnasındaki boşluğu bu bölgeye atanan Korgeneral Ömer Vehbi Paşa doldurmaktaydı. Dürüst, agresif ve otoriter kişiliğiyle ön plana çıkan Ömer Paşa ilk iş olarak defalarca Musul'a çağrılmalarına rağmen, bu çağrıya kulak asmayan Seyhan Yezidileri üzerine bir müfreze gönderme kararı aldı. Bunun üzerine paniğe kapılan Mirza Bey yaklaşık kırk Seyhan Yezidi reisinden oluşan bir heyetle Musul'a gitti. Ertesi gün 19 Ağustos 1892 tarihinde korgeneral içerisinde Müslüman ve Hıristiyanlarında yer aldıkları eyalet meclisini topladı ve Yezidiler'den resmen İslam'ı benimsemelerini istedi. (Guest, 2001, 233-234) Burada Paşa tarafından Seyhan Yezidilerine İslam'ı kabul ederek vergilerini ödemelerini aksi halde sonuçlarına katlanmaları gerekeceğine dair ikilemli bir ultimatö verildi.(Tori, 2000, 161)

Bu durum karşısında Yezidi ileri gelenlerinden Seyhan Emiri Mirza Bey, onun küçük kardeşi Bedii Bey ve halktan bazıları Müslüman oldular. Geri kalanları ise itaatten kaçınarak Müslüman olmayı reddetmişlerdi. Bunun üzerine Ömer Vehbi

Paşa onları, hapsedirerek zor kullanmak suretiyle Yezidiler'in kararlarını değiştirmeye çalıştı. (Turan, 1989, 73)

Bu maksatla harekete geçen Ömer Paşa'ya göre Yezidiler ya Kur'an tarafından onaylanan bir dine gireceklerdi ya da bütün müritlerinin kılıçtan geçirilmesini göze alacaklardı. (Lescot, 2001, 116) Görevini yerine getirmekte son derece kararlı olan Ömer Vehbi Paşa 1892 Eylül ortalarında valiye haber bile verme gereği duymadan oğlu ve ondan birkaç yaş daha büyük olan Musul'un eski ailelerinden biri olan, Reşit Efendi Ömeri komutasındaki bir ceza müfrezesini Seyhan Yezidileri üzerine gönderdi. Bu sefer sonucunda ağır zararlara uğratılan Yezidiler'e bir ay sonra da bu kez Başika ve Bahzaniye' ye düzenlenen seferlerle büyük kayıplar verdirildi. (Guest, 2001, 236- 237)

Bunun üzerine Seyhan ahalisinden yirmi kadar Yezidi, Ömer Paşa'nın oğlu ile Seyhan eski müdürü tarafından öldürülen yedi kişinin kafasını getirerek Musul heyet-i tahkikiyesine başvurdular.²⁰

Diğer taraftan Seyhan'da bunlar yaşanırken Yezidiler'in reislerinden Mirza Bey Mir-i Miranlık rütbesiyle ödüllendirilmiş onunla birlikte hareket eden diğer Yezidi ileri gelenleri de rütbeyle taltif edilmişlerdi.²¹ Bunlardan Mirza Bey'in kardeşi Badi Bey ve Yezidi ileri gelenlerinden bir başka şahıs dinlerinden vazgeçip Müslümanlık'ı kabul ettikleri için paşalıkla ödüllendirilmenin yanında birde her birine ayda 2 bin piastrelik bir maaş bağlanmıştı. Bu zatların Sultana yazdıkları mektuplarında, "Sultanın himayeleri sayesinde bir milyon yüz bin Yezidi'den oluşan mezheplerinin yanlış ve cehalet yolundan ayrılarak, hak yolunu buldukları" belirtiliyordu. (Guest, 2001, 235) Bunun üzerine Musul vilayetinin belli köylerinde sakin yezidiler ile çeşitli din fırkalarına mensup olanların ibadet etmeleri için mescit ve okullar inşa edilerek gerekli kolaylığın gösterilmesi için harekete geçildi.²²

²⁰ BOA., Y.MTV., 74/33. Ayrıca belgenin tamamı için bkz., Ek:10, 10/1.

²¹ BOA., İ.DH., 1297/1310S-05

²² BOA., İ.DH., 1297/1310S-53. Ayrıca bkz., Ek:11, 11/1.

Öte yandan Mir'in diğer kardeşi Ali Bey'in ise Müslüman olduktan sonra tekrar eski inançlarına dönmek suretiyle devlet aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu görüldüğünden Ali Bey'in Musul'dan sürülmesine karar verildi.²³ İhtida edeceğini ve aşiretini de ihtida ettireceğini söyleyen ve kendisine mirlavalık tevcih edilen ancak hükümete aleyhtar durumunu görülen Yezidi aşireti reisi Ali Paşa Kastamonu'ya sürgün edildi.²⁴

Açıkça görülmektedir ki; Korgeneral Ömer Vehbi Paşa'nın Musul'da bulunduğu 1892 senesi hiç şüphesiz Yezidiler için çok zor zamanlara gebe olmaktadır. Ancak bu dönemde Ömer Vehbi Paşa'nın uygulamalarından sıkıntı duyan yalnız Yezidiler değildi.

Musul halkının ileri gelenlerinden gerek Müslümanlar gerekse Hıristiyanlar Ömer Vehbi Paşa'nın keyfi uygulamalarından rahatsız olmaya başlamışlardı. Bilhassa Ferik Ömer Vehbi Paşa'nın bölge aşarının emaneten taşir edilmesi yolunda başlattığı uygulama ahalinin hoşnutsuzluğuna neden olmuştu.²⁵

Bununla beraber Ömer Vehbi Paşa'nın Yezidiler'e karşı giriştiği sert eylemler de hoşnutsuzluk yaratmaktaydı. Özellikle bölgedeki Hıristiyanlar ve Musul'daki yabancı konsüller, bu durum karşısında Bab-ı Ali'ye karşı şiddetle tepki göstermekteydiler. (Lescot, 2001, 116) Musul'daki yabancı devletlerin temsilcileri İstanbul'daki elçilerine Ömer Vehbi Paşa'nın yaptıklarını anlatarak, bunun anlaşmalara aykırı olduğunu ve ıslahat fermanıyla uyuşmadığını, Müslüman olmaları için Yezidiler'e yapılan bu muamelelerden memnun olmadıklarını Osmanlı hükümetine duyurarak Korgeneral'in görevden alınmasını istemişlerdi Bunun üzerine Ömer Vehbi Paşa İstanbul'a çağrılmıştı. (Turan, 1989, 74- 75)

Bu olaylar Avrupa'da geniş yankı uyandırmakta; Yezidilerin din değiştirmesi için Osmanlı Hükümetinin aldığı tedbirlerle ilgili birçok şey yazılıp

²³ BOA., İ.DH., 1298/1310.Ra.-56. Ayrıca bkz. Ek:12.

²⁴ BOA., Y.A.HUS., 267/24. Ayrıca belgenin tamamı için bkz., Ek:13, 13/1.

²⁵ BOA., Y.MTV., 65/115. Ayrıca bkz., Ek:14.

çizilmek suretiyle Bab-ı Ali üzerinde baskı oluşturulmaya çalışılmaktaydı. Bu durum karşısında Osmanlılar zaman zaman tepkilerini göstermişlerdir. Hatta 1892 yılında Avrupa'da yayınlanan Neus Wiener Abendblatt'ın Yezidiler'in din değiştirmesi hususunda Osmanlı Hükümetinin aldığı tedbirlerle ilgili makalesi hakkında düzeltme yazısı yayınlatılmıştı.²⁶

Görüldüğü üzere, yabancıların Yezidiler'in maruz kaldığı muamele hakkında gerek ülke içinde gerekse ülke dışında gösterdikleri tepkiler Paşa'nın görevden alınmasındaki başlıca neden olarak ortaya çıkmıştır. Fakat gerçek olan şudur ki, Paşa'nın görevinden alınması hususunda Bab-ı aliye harekete geçiren vaziyet daha farklı nedenlere dayanmaktaydı. Bu nedenlerin oluşmasında Ömer Paşa'nın oğlu Asım Bey'in 1892'de Sincar'a yaptığı sefer ve akabinde gelişen olaylar oldukça etkili olmuştur.

Ekim 1892'de Asım Bey komutasında bir müfreze Sincar üzerine harekete geçmiş; lakin bu defa Osmanlı güçleri kendilerini İslam'a geçtiklerini söyleyerek tanıtın ve diğer Yezidiler'in saklandıkları yerleri göstereceklerini beyan eden Yezidilerce tuzağa düşürülerek ağır kayıplar vermişlerdi. Hadiseden dört gün sonra Bab-ı ali bu vaziyet hakkında Musul valisi Osman Paşa'dan generalin eylemleriyle ilgili bir rapor istedi. Ancak Ömer Paşa 18 Aralık 1892' de yine taviz vermeyen bir tavır takınarak beraberinde Mirza Bey'inde olduğu bir grupla askerlerine katılmak için yola koyuldu. (Guest, 2001, 239)

Ömer Vehbi Paşa yolda bin köylüyü ve çadırlarda oturan Arapları yardımcı kuvvetler olarak askere aldı. İstanbul'dan generale gönderilen bir telgraf askere alınan bu kişilerin evlerine gönderilmesi emrini taşıyordu. Ancak bu emre rağmen General birkaç gün sonra Musul'a Yezidiler karşısında bir subay ve dört askerinin yaralanmaları karşılığında, onlara 100 kayıp verdirerek büyük bir zafer kazanmış olduğu haberini göndermişti. Ancak gerçekte ordunun bir başka yenilgiye maruz kaldığı şeklindeki söylentiler generalin takviye kuvvetler, cephane ve tıbbi

²⁶BOA., HR.SYS., 186/34.

malzeme istemesiyle aynı zamanda, Sincarlı Yezidiler'e, vergilerini ödemeleri ve askerden ele geçirdikleri tüfekleri geri vermeleri koşuluyla dinlerini serbestçe savunabilecekleri yönündeki ölçülü teklifiyle destekleniyordu. Sultan II. Abdülhamit gelişmelerden rahatsızdı. 9 Aralık 1892 günü, bizzat Sultan Abdülhamit tarafından çekilen bir telgrafta Ömer Vehbi Paşa'nın görevine son verildiği, bir soruşturma komisyonu gelene kadar Musul'da kalmasını ve Savaş Bakanlığı'ndan izin almaksızın Osmanlı askerlerini savaşta kullanmış olduğu yönündeki suçlamalara yanıt vermeye hazırlanması emri yazılıydı. (Guest, 2001, 239- 240)

Ömer Vehbi Paşa'nın şiddetli icraatları ve bu icraatlara Musul'daki yabancı konsüllerce gösterilen tepki en nihayetinde İstanbul'dan Beğlicizade ve Mecid beylerin Musul'a tahkikat için gelmesiyle sonuçlanmış ve Ömer Paşa'nın görevinden alınmasıyla neticelenmişti. (Avni, 1997, 367)

Diğer taraftan Ömer Vehbi Paşa'nın İstanbul'a çağrılmasıyla sular tamamen durulmamıştı. Paşa'nın ayrılışından çok geçmeden Osmanlılar Sincar'a karşı bir sefer daha düzenlemişlerdir. (Lescot, 2001, 117) Bu seferin nedeni Sincar'daki Yezidilerden Köçek Mirza'nın umumi Yezidilerin ruhani ve cismani reisliğini almak fikriyle bazı fesat hareketlerine giriştiği öğrenilmiş, Dördüncü Ordu Müşirliği'yle Musul Valiliğine icab eden tebligat yapılmıştı.²⁷

Bu vaziyet üzerine Yezidiler'in ıslahı için Bekir Paşa kumandasında üç tabur asker ile lüzumu kadar süvari Sincar üzerine hareket etmişti.²⁸ Vuruşmalar neticesinde her iki tarafta yaklaşık olarak 100 kişilik kayıplar verdi. Sonunda Yezidiler müzakere etmeye razı oldu ve Cebel Sincar'a barış yeniden geldi. Osmanlılar ise Beled Sincar'da güçlü bir kuvvet bulunduruyorlardı. Öte yandan Sincar'ın batı eteklerinde yer alan Tur Abdin'de adı Hasan Kanco olan bir Yezidi aşiret reisi İslam'ı kabul ederek, aşiretiyle birlikte Hamidiye Alayları'na katılmıştı. (Guest, 2001, 241)

²⁷ BOA., Y.A.HUS., 277/16. Ayrıca belgenin tamamı için bkz., Ek:15, 15/1, 15/2.

²⁸ BOA., Y..A.HUS., 277/123. Ayrıca belgenin tamamı için bkz., Ek:16, 16/1.

Yezidiler'in bu şekilde gönüllü olarak Hamidiye Alayları'na katılmak istemeleri çok sık rastlanan bir durum olmamakla birlikte daha önce de Hakkari sancağı dahilindeki on dört köyde yaşayan ve daha önce nüfusa yazılmayarak askerlik yapmamış Yezidiler bu alaylara katılmak için 1876 yılında başvurmuşlardır.²⁹ Hamidiye Alayları'na yazılmalarını istida eden Hakkari ve Musul civarındaki bu Yezidiler'in arzuları o an için uygun bulunmamakla birlikte bunlar kısmen nüfusa kaydettirilmek suretiyle askerlik hizmetine azar azarda olsa alıştırmaya başlanmıştı.³⁰

Öte yandan Ömer Vehbi Paşa'nın ayrılmasından sonraki dönemde Musul'da pasif Osman Paşa'nın yerine Aziz Paşa valiliğe getirilmişti. Aziz Paşa Cebel Sincar'da asayiş ve güvenliği sağladı ve Seyhan'daki Yezidiler'e kendi dini ibadetlerini uygulamalarına yeniden izin verdi. İslam'a dönmüş Mirza Bey ve diğer ileri gelenler tekrar Yezidilik'e döndü. Verilen bu ödünlerin bedeli askerlik hizmetini yerine getirmek, köylerde gönüllülük temelinde İslam okullarına devam etmek ve Laliş tapınağını Müslüman dervişlere bırakmaktı. 1899'da ölen Mirza Beyin inatla Müslüman olmamak için direnen kardeşi Ali Bey ise Britanya elçiliğindeki görevlilerin baskısı sonucunda sürgünden memleketine dönmüştür.1904 senesine gelindiğinde ise Musul'un yeni valisi Mustafa Nuri Paşa tapınağı tekrar Yezidiler'e bırakmıştır. (Guest, 2001, 242- 246) Mustafa Nuri Paşa, Yezidiler'e çok büyük bir teveccüh göstermiştir. (Lescot, 2001, 117) Şeyh Adi türbesi, Ömer Vehbi Paşa döneminde Karadağlı Emin Efendi tarafından İslami tarzda eğitim yapılmak ve Yezidiler'i irşad etmek maksadıyla yeniden düzenlenmişti. (Turan, 1989, 74) Nuri Paşa, Şeyh Adi mabedine kurulmuş olan bu medreseyi kaldırmıştır. (Tori, 2000, 162)

Hiç şüphe yoktur ki 1904 yılında Nuri Paşa'nın Musul valiliğine gelmesiyle Yezidiler geçmiş yıllara nazaran oldukça rahatlamışlardı. Ancak bu yıllar Sultan Abdülhamit için oldukça zorlu siyasi olaylara gebeydi. Bu yıllarda

²⁹ BOA., Y.EE., 139/13. Ayrıca belgenin tamamı için bkz., Ek:17.

³⁰ BOA., Y.EE., 139/15. Ayrıca belgenin tamamı için bkz., Ek:18, 18/1, 18/2, 18/3.

Sultan'ın idaresine karşı içte ve dışta muhalefet hızını artırırken gelişen siyasi olaylar Sultan Abdülhamit'in iktidarını da tehdit eder boyuta ulaşmıştır.

II. 4. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE YEZİDİLER

II. 4. 1. Abdülhamit'e karşı tepkiler ve Abdülhamit Döneminin Sonu

1890 ile 1893 yılları arasında artan Doğu'daki Ermeni terörüne karşı kurulan Hamidiye adı verilen kabile jandarmaları ve Osmanlı ordusu birlikleri teröristlerle sert çatışmalara girmektedirler. Ermeni terörist gruplardan biri olan Hınçaklar örgütü ise Avrupa'da Osmanlı'ya karşı bir tepki yaratmaya çalışıyorlardı. Bunların tahrikiyle Muş'un güney batısında yer alan ve büyük oranda Ermeni halkının yaşadığı Sason'da Osmanlı vergi toplayıcılarına karşı şiddet eylemlerine girişilmiş ve bununla da yetinmeyerek çevre civardaki tüm Müslüman köylerini yerle bir etmek suretiyle dağlara çekilmişlerdi. Bu eylemler Osmanlı ordusunun ve Hamidiye Alayları'nın bu Ermeniler'e çok şiddetli tepki vermelerine neden olmuştu. Bu durum Hınçaklar'a istedikleri fırsatı vermiş ve 1876 yılındaki Bulgaristan'daki olaylarda olduğu gibi Batı'nın Osmanlı'ya karşı tepki göstermesini sağlamayı başarmışlardı. Ancak Abdülhamit Doğu'da reformlar gerçekleştireceğine dair verdiği sözle Avrupa'yı yatıştırdı.(Karpat-Zens,2002,884)

Ermeniler tıpkı 1878 yılında Bulgaristan'da çıkan karışıklıkların oluşturduğu ortama benzer bir vaziyet yaratarak Batı'nın müdahalesiyle Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devleti kurmak istiyorlardı.

Bu nedenle tahrik daima Ermeniler'den geliyor, Türkler ve bilhassa Kürtler mukabele edince de zalim sıfatı Müslümanlar'a ve Abdülhamit'e yakıştırılıyordu. Ancak Abdülhamit bütün bu baskıları atlatmayı bildi ve Ermeni meselesinde Rusyayla İngiltere arasındaki siyaset aykırılığından, ayrıca Fransız

politikasının kendisine temayülünden faydalanmakta devam etti. Fakat uzun süre Türk-Ermeni boğuşması sürdü. (Kısakürek, 1965, 229)

Ermeniler emellerine en büyük engel olarak Abdülhamit'i görüyorlar, ondan kurtulmanın hesaplarını yapıyorlardı. Bu uğurda Abdülhamit'i yok etmek için Temmuz 1905 tarihinde başarısız bir bombalı suikast girişiminde dahi bulunmuşlardı. (Kocabaş, 1995, 383)

Diğer taraftan bu yıllarda Sultan Abdülhamit'e karşı muhalefet içinde olanlar sadece Ermeniler ve sadık destekçileri İngilizler değildi. Bunlardan başka, ilk olarak Sultan Abdülaziz döneminde Yeni Osmanlılar adıyla ortaya çıkan ancak daha sonra Avrupa'da Jön Türkler olarak tanınan³¹ ve Abdülhamit döneminde de İttihat Terakki³² örgütünü kuran, bu bir grup Müslüman Türk aydınının oluşturduğu, harekette Abdülhamit'e muhalifti.

Çünkü Abdülhamit tahta çıkmadan önce, Avrupa'daki liberal düşünce akımlarından etkilenerek Osmanlı Devleti'nde de Anayasalı ve Parlamentolu bir yönetimin kurulmasını isteyen, bu aydınların önde gelen isimlerinden Mithat Paşa ile görüşmüş ve ona meşrutiyet yönetimini kuracağına söz vermişti. Bunun üzerine Abdülhamit bu aydınların desteğiyle 1876 Ağustosunda tahta çıkmış ve aynı yılın Aralık ayında da, ilk Osmanlı Anayasası'nı ilan ederek Osmanlı Meclisi'ni toplamıştı. (Ülman, 1972, 111- 112)

Ancak kısa süre sonra Sultan Abdülhamit Mithat Paşayla ters düşmüş ve onu 5 Şubat 1877'de "İzettin" vapuruna bindirerek İstanbul'dan uzaklaştırmıştı. Bununla da yetinmeyen Sultan örgütün diğer önde gelen isimlerini de İstanbul'dan uzaklaştırmak suretiyle kendi mutlakiyetine dayalı bir yönetim tesisi için hazırlıklara başlamıştı. (Çulcu, 1990, 90- 91)

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çulcu, 1990, 76 vd

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Çavdar, 1999, 54 vd

Bunun en önemli nedeniyse Sultan ile Meşruti yönetimi isteyen aydınlar arasında fikir ayrılıklarının bulunmasıydı. Liberal fikirlerin tesirindeki meşrutiyetçiler dış müdahaleleri yeni tavizler ve imtiyazlarla engelleyerek yeni bir Osmanlı Milleti yaratacaklarını ve İmparatorluğu parçalanmaktan kurtaracaklarına inanıyorlardı. Ancak “milli muhtariyet”, “milli istiklal” ve “milli devlet” hayalleri peşinde koşan gayrimüslimler için merkezi hükümeti zayıflatacak reformların onları bu ideallerine biraz daha yaklaştıracaklarını düşünen Abdülhamit ise 1878 yılından itibaren gayrimüslimler lehine İmparatorluk’un aleyhine olan dış müdahale ve liberal reform çabalarını durdurmaya karar vermişti. (Kodaman, 1981, 245- 246)

Öyleki Osmanlı bünyesindeki cemaatlerin ve milletlerin “kendi kaderlerini tayin etme mücadelesini” verdikleri bir ortamda tek vücut bir Osmanlı tebaası oluşturma fikri başlı başına bir çelişki teşkil etmekteydi. (Öke, 1986, 57)

1876 Kanuni Esasi’si vatandaşlara bir takım bireysel haklar tanıyor ve Mebusan ve Ayan Meclisinden meydana gelen bir parlamento sistemi kuruyordu ancak padişahın yetkilerine hiç dokunmuyordu. Padişah yasama meclislerini istediği zaman toplantıya çağırıp dağıtabilirdi, yürütme organının üyelerini de istediği gibi tayin eder, veya vazifeden uzaklaştırabilirdi. (Karpaz, 1967, 17- 18)

Anayasa’nın kendisine verdiği bu haklardan yararlanmayı düşünen Abdülhamit’ in işini Nisan 1877’de başlayan ve 31 Ocak 1878’de mütarekeyle biten Rus savaşı kolaylaştırdı. 13 Şubatta milletvekillerinin, aleyhlerinde özel suçlamalar bulunan üç nazırı kendilerini savunmaları için Meclis önüne çıkmalarını istemeleri üzerine ertesi gün Sultan Meclis’i dağıtarak vekillere seçim bölgelerine dönmelerini emretmiştir. Böylece Parlamento otuz yıl boyunca kapatılıyordu. (Lewis, 2000, 168)

I. Meşrutiyet denemesi Abdülhamit mutlakiyetiyle birlikte son bulmuştu. Bundan sonra Jön Türkler Osmanlılık tutumlarıyla, gerek sembol gerekse gündelik siyaset içinde İslam’a ağırlık veren Abdülhamit yönetimine karşı bir muhalefet içerisine girmişlerdir. Bu yüzden Jön Türk terimi Abdülhamit

mutlakiyetine karşı ortaya çıkan çeşitli muhalefet gruplarının tümüne verilen ortak bir ad halini almıştır. Jön Türk grupları kendi içlerinde siyasi görüş farklılıkları ve Osmanlı'nın geleceği ile ilgili farklı projeleri ihtiva etmekle birlikte onları birleştiren en önemli hedefler 1876 Kanun-i Esasisi'nin yeniden yürürlüğe konması ve Meşrutiyetçi Osmanlıcı tutumlarını hayata geçirebilmektir. (Somel, 2002, 107-108)

Sonuçta, 1889 yılı Mayıs ayında İbrahim Temo öncülüğünde amacı Abdülhamit'in saltçı yönetimine karşı etkin savaş verecek gizli bir örgüt kuruldu. (Çavdar, 1999, 52) Bu örgüt Sultan Abdülhamit'i düşürmeye kadar varacak olan "İttihat ve Terakki" örgütüydü. (Kısakürek, 1965, 229)

Diğer memleketlerde de buna benzer daha başka derneklerde meydana getirilmişti. Çeşitli memleketlere dağılmış bütün Jön Türk gruplarını bir merkez etrafında birleştirmek ve ortak bir hareket yolu çizmek amacıyla Paris'te 4 Şubat 1902 günü gizli bir toplantı yapıldı. (Karpat, 1967, 18)

Osmanlı Liberalleri Kongresi olarak adlandırılan bu ilk kongrede, üyeler arasında fikir birliğine varılamadı İttihatçıların anlayamadıkları konuların başında neşriyatla mücadele etmenin kafi gelmediği, yapılacak bir inkılap için askeri güçlerden de istifade edilmesi ile daha çok Ermeniler'in desteklediği dış müdahale ile yabancı devletlerin yardımı gelmekteydi. Ahmet Rıza ve grubu bu konulara muhalif olduklarını açıkladılar ve kongrede mevcut olan fikir ayrılığı kesin olarak ortaya çıkmış oldu. (Güneş, 1995, 229)

Bu nedenle kongrede beliren iki grup iki ayrı cemiyet halinde çalışmalarına devam edeceklerdi. Azınlıkta kalmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, Ahmet Rıza etrafında toplanarak cemiyetin adını "Terakki ve İttihat" olarak değiştirirken bunlara muhalif olan grup da Prens Sabahattin öncülüğünde "Teşebbüsü şahsi ve Ademi Merkeziyet" cemiyeti altında örgütleneceklerdi. (Karal, 2000, 521)

İttihatçı düşüncelerin 20.yüzyılın ilk yıllarında Rumeli'deki Selanik ve Manastırdaki subayların arasında da hızla yayılması, bir bakıma bu harekete askeri bir güç kazandırmış ve II. Meşrutiyet hareketinin gerçekleşmesinde büyük rol oynamıştır. (Armaoğlu, 1996, 58)

Özellikle Ahmet Rıza Bey'in cemiyeti 1906'da Selanik'te subay ve devlet memurlarından oluşan bir grubun kurmuş olduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleştikten sonra kuvvetlendi. Müslümanların olduğu kadar Hıristiyanlarında desteğini almış olan Jön Türk hareketi Ahmet Rıza Bey ve Prens Sabahattin'in geçici de olsa anlaşmaya varmalarıyla Kanunu Esasiyi tekrar yürürlüğe koymak için gerekli güce kavuşmuş bulunuyordu. (Karpas, 1967, 19)

Nihayetinde 23 Temmuz 1908 tarihinde merkezi Selanik'te bulunan Üçüncü Ordu'nun isteğiyle, Abdülhamit Kanun-i Esasi' yi yeniden yürürlüğe koymak ve Meclis-i Mebusan'ı toplamak zorunda kalmıştır. İlk zamanlarda sadece meşrutiyetin ilan edilmesiyle yetinilmiş, hükümdarın kendisine dokunulmamıştı; fakat ertesini yıl 31 Mart olayının patlak vermesi üzerine, Sultan Abdülhamit Meclis kararıyla 27 Nisan 1909 tarihinde tahttan indirilmiştir. (Kudret, 2000, 12)

II. 4. 2. İkinci Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşına Kadar Olan Dönemde Yezidiler(1908- 1914)

Meşrutiyet'in ilan edilmesini halk büyük bir sevinçle karşılamıştı. Her meslekten ve her cemaatten insanlar Müslüman, Musevi ve Hıristiyanlar kardeşlik gösterileri yapıyor ve birbirlerini kutluyorlardı. Aynı zamanda, başkent dahil birçok yerde halk, memurları işlerinden attırarak ve hafiye örgütlerinin bilinen üyelerinin peşini yakalayınca kadar bırakmayarak eski rejimin temsilcilerinden öcünü alıyordu. (Zürcher, 1999, 140) Eski rejimin payandalarının ortadan kaldırılmaya başlanmasından Hamidiye Alayları'da kendine düşen payı alıyor ve İstanbul'daki hükümet, askerleriyle birlikte Şam'da bulunan Hamidiye Alayları'nın komutanı İbrahim Paşa' nın teslim olmasını emrediyordu. İbrahim Paşa Halep'te silahları teslim edeceğini söylemesine rağmen Viranşehir'e oradan da Osmanlı ordusunun

burayı kuşatması üzerine Hasan Kanco'nun yanına sığındı. Ancak Osmanlılar kaleyi kuşattı. Hasan Kanco teslim olurken İbrahim Paşa yolda Sincar'a kaçarken öldü. Bu olaylar esnasında İbrahim Paşa'nın Yezidi yandaşlarından 400'ü vuruşmalarda hayatını kaybederken bir o kadarı da kaybolmuştur. (Guest, 2001, 248)

1908 yılında meşrutiyetin ilanı ile iktidara gelen İttihat ve Terakki hükümeti, Kürt emir ve paşalarının rütbelerini kaldırmış (Aydoğan, 2003, 434) Hamidiye Alayları da susturularak idareye boyun eğdirilmişlerdi. Bütün Hamidiye alaylarının dizginleri çekilmiş ve dış görünüşleriyle meşrutiyet yönetimine bağlı oldukları kanısı doğmuştu. (Esengin, 1976, 100)

Ancak görüldüğü üzere, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında meydana gelen bu vuruşmalardan yine Yezidiler zararlı çıkmış ve ağır kayıplar vermişlerdir. Ne ilginçtir ki, Abdülhamit döneminde Hamidiye Alayları'na dahil olmamaları nedeniyle sık sık Osmanlı birlikleriyle karşı karşıya kalan Yezidiler bu defa İttihat Terakki döneminin ilk yıllarında, Hamidiye Alaylarına verdikleri destek nedeniyle Osmanlılarla karşı karşıya gelmişler ve ağır kayıplar vermişlerdi.³³

Diğer taraftan 1909 baharında Bağdat ve Musul'da bu bölgede yaşayan tüm topluluklarda Jön Türk devriminden doğan yeni umut ve korkular meydana gelmişti. Laleş'te ise sürgünden dönen Ali Bey ve karısı Yezidi topluluğunun ruhani ve maddi yapısını yeniden inşa etmek için uğraş veriyordu. Bu yılda bir Osmanlı subayının yardımıyla Laleş tapınağı yeniden Yezidiler'e verildi. (Guest, 2001, 281)

İkinci Meşrutiyetle gelen iyimserlik havası etkisini göstermiş Yezidiler bu yıllarda Laliş tapınağını geri kazanmışlardı. Ancak hepsi bu kadarla da sınırlı değildi. 1913 yılında Yezidiler'i bir başka sevindirici gelişme bekliyordu.

³³ 1893'de Tur Abdin'de Yezidi reisi iken Müslüman olan ve aşiretiyle birlikte Hamidiye Alayları'na katılan Hasan Kanco Müslüman olmayarak Yezidi olarak kalan yandaşlarıyla birlikte Viranşehir'in doğusunda inşa edilen bir kaleye yerleştirilmişler ve bunların Yezidilik inançlarını korumalarına göz yumulmaktaydı.

Musul valisi Nazif Paşa tarafından, Yezidiler'in mukaddes eşyaları ile ilgili, 20 Şubat 1329 tarihinde Dahiliyye Nezaretine gönderdiği telgrafında, daha önce Ömer Vehbi Paşa tarafından el koyulan Yezidiler'e ait mukaddes dini eşyaları ve kitapların, bu topluluğun ileri gelenlerine, Musul'da düzenlenen bir törenle kendilerine iade edildiğini ve bu gelişmeden dolayı, Yezidiler'in çok memnun olduklarını bildirmişti. (Marufoğlu, 1998, 70)

Mayıs 1914'te ise Süleyman Nafiz Paşa Musul eyaletinde yaşayan Yezidiler'in bundan böyle ayrı dini bir cemaat olarak kabul edileceğini ve ibadetlerini yerine getirirken bilinçli olarak artık rahatsız edilmeyeceklerini duyurmuştu. Varılan anlaşmaya göre tavuskuşları onlara geri verilecekti ve Mir ayda 800 kuruş alacaktı. Ancak varılan son anlaşmada bu rakam bin kuruşa çıkarılmış bunun karşılığındaysa Yezidiler Fransız ya da İngiliz inançlarını benimsemeyecekleri sözünü vermişlerdi. (Guest, 2001, 295-296) Bu maksatla Musul vilayetinde bulunan Yezidilerin reislerine Mir-i Seyhan namıyla bin kuruş maaş tahsis edilecek ve Yezidilerin Hıristiyan mezheplerine geçerek sorun yaratmamaları için bunlar Yezidi mezhebi olarak nüfusa kaydedileceklerdi.³⁴

II. 4. 3. I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Yezidiler'in Dini Merkezi Irak'ta Durum (1914- 1926)

1914 senesinde Musul'da Yezidiler ile Osmanlı hükümeti arasında varılan anlaşmadan altı ay sonra Fransız ve Britanyalı misyonerler Irak'tan tahliye edildiler. Osmanlı Devleti savaştaydı. (Guest, 2001, 296)

Enver Paşa'nın emri ile Amiral Souchon yönetimindeki Osmanlı donanması 29- 30 Ekim 1914 gecesini Karadeniz'e çıkarak Odesa ve Sivastopol gibi Rus limanlarını topa tuttu. Bu olay üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı Devletine savaş ilan ettiler. (Armaoğlu, 1996, 110) İngiltere, Fransa, Japonya,

³⁴ BOA.,MV.,184/68. Ayrıca belgenin tamamı için bkz., Ek:19.

İtalya, Rusya ve sonradan Amerika Birleşik Devletleri bir yanda, Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan diğer yanda bu savaşta yer alacaklardır. (Aydoğan, 2003, 143)

Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti Kafkasya, Kanal, Irak ve Çanakkale gibi birçok cephede savaşmak durumunda kalacaktı. Ancak bunlardan Irak Yezidi topluluğunun merkezi olması bakımından ayrı bir önem arz etmektedir.

Osmanlı yönetiminde Irak, Osmanlı Devleti'nin Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinden oluşan bölgeye verilen isimdir. Birinci Dünya savaşı sonunda İngiltere tarafından işgal edilmeden önce bu üç vilayette şartlar oldukça farklıydı. Bölgede heterojen bir yapı oluşmuş olup etnik açıdan Arap, Türk ve Kürt kimlikleri ön plana çıkarken bölgede çok çeşitli din ve inançlar da bulunmaktaydı. Irak coğrafyasında Müslümanlardan başka diğer din ve mezheplere mensup Keldaniler, Suryaniler, Ermeniler, Musevi, Sabiiler ile Yezidiler bulunmakta idi. (Kurşun, 2003, 1-2)

Irak bu topluluklardan özellikle Yezidiler için ayrı bir önem taşımaktaydı. Musul'un doğusunda bulunan ve bugün Seyhan nahiyesine bağlı köyleri oluşturan, eski kitaplarda Hakkari ismi verilen Laleş (Turan, 1989, 47) Yezidi geleneğine göre kutsal bölgedir. Çünkü Adi bin Müsafir'in zaviyesi ve kabri orada bulunmaktadır. Yezidiler orayı ziyaret ettiklerinde hac farizalarını yerine getirmiş olurlar. (Aydın, 1998, 66)

Savaşın başlaması akabinde Londra'daki en önemli tartışma konularından bir tanesi de Irak'ın geleceğiydi. Nitekim Osmanlı Devleti henüz savaşa iştirak etmeden önce, İngilizler kuvvetlerini, Ekim 1914'te Hindistan'dan Bahreyn Adası önlerine getirip fırsat kollamaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti Kasım 1914'de savaşa girdiğini ilan edince, beklediği fırsatı yakalayan İngiltere, kuvvetlerini Fave Boğazından Basra'ya doğru sevk ederek fiilen Irak'ın işgaline girişmiştir. 1914

yılıının sonlarında Basra'ya doğru ilerleyen İngilizler'in sloganı "Irak halkının özgürleştirilmesi" idi. (Kurşun, 2003, 7)

Gerçekte ise, İngilizler'in daha savaş başlamadan önce asker yığıdıkları bu bölge, Hint deniz yolunun güvenliğini sağlamak ve petrol potansiyeli bakımlarından İngiltere için çok önemliydi. (Yalçın, Akbıyık, Akbulut, Balcıoğlu, Köstüklü, Süslü, Turan, Eraslan ve Tural. 2002)

Zira İngilizler yürütmüş oldukları görüşmeler sonucunda 1912 senesinde 80.000 sterlin sermayeli "Türk Petrol Şirketi" adı altında bir şirket kurarak, Osmanlı topraklarında petrol arama imtiyazlarına talip olmuştu. Ancak İngilizler'in bu girişimleri 4 Ağustos 1914 tarihinde, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması sonucu kesilmiş ve artık bu bölgeye ve sahip olduğu iktisadi kaynaklara, askeri güç kullanarak ele geçirme dönemi başlamıştı. (Marufoğlu, 1998, 223)

1914'ten 1918'e kadar olan bu dönemde Yezidiler Irak'ta Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak için fırsat kollamaktaydılar. (Lescot, 2001, 117) Bu sorunlu dönemler Mayan Hatun idaresindeki Yezidiler için bu kişinin basiretli tutumu sayesinde zarar görmeden atlatılırken Beled Sincar'da ikamet ederek Rusları bekleyen İsmail Bey (Guest, 2001, 298) ve yandaşları Yezidiler için ise daha çetin olacaktı. Diğer taraftan Yezidiler'den başka, Birinci Dünya Savaşını Osmanlı Devletinden kurtulmak için fırsat olarak görerek Ruslardan medet uman diğer bir toplulukta Ermeniler'di. Ancak gelişen savaş koşulları Yezidi ve Ermeniler'e amaçlarına ulaşmalarında İngiltere'yi ön plana çıkaracaktır. Bu yıllar aynı zamanda Ermenilerle Yezidiler'in ortak gayeleri doğrultusunda Osmanlılar'a karşı birlikte harekete geçtikleri yıllardır.

Savaş patlak verdiğinde, Ermeni milliyetçileri Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulabilmesinin Ruslar'ın kazanacağı zafere bağlı olduğunu düşünüyorlardı. Bu gayeyle binlerce Ermeni Rus ordusuna katılırken; Osmanlı ordusundan firar eden Ermeniler de Osmanlı ordusunu arkadan vurmak suretiyle gerilla faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Bu durum karşısında Osmanlı kabinesi,

Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın girişimiyle, savaş bölgesindeki Ermeniler'in Suriye çölünün merkezindeki Zor'a yerleştirilmelerini kararlaştırdı. (Zürcher, 1999, 170)

Osmanlı, Ermeniler'in yerlerinin değiştirilmesi kararının düzenli ve güvenli bir şekilde uygulanması için gereken tedbirleri almıştı. İskan yerlerine gelen Ermeniler, durum ve yere göre, ya mevcut köyler ve kasabalarda inşa edilecek evlere ya da Hükümetçe belirlenecek yerlerde kurulacak köylere yerleştirileceklerdi. İskan yerlerine sevk edilen Ermeniler'in can ve malları korunacak (Ermeniler bütün taşınabilir mallarını beraberlerinde götürebileceklerdi) beslenme ve istirahatleri sağlanacaktı. Ermeniler'in beraberinde götüremeyecekleri eşyalar sahipleri adına açık arttırma ile satılacak bedelleri sahiplerine hükümetçe ödenecekti. Talat Bey 30 Temmuz 1915'te yayınladığı ek bir kanunla, gerçek bedellerinin altında malları satan alan kişiler varsa bu satışları iptal ederek malların gerçek değerinde satılması sağlanacaktı. 28 Ağustos 1915'te ise Dahiliye Nezareti diğer hususların yanı sıra, tehcir edilenlerin sağlık durumlarının kontrol edilmesini, hastalara, bebeklere ve hamile kadınlara ihtimam gösterilmesini emrediyordu. Yine aynı yazı hasta, kadın, çocuk ve yaşlıların demiryoluyla, geri kalanların ise atlarla ve arabalarla sevk edilmelerini; her kafiye yiyecek stoku sağlanıp, muhafız birliklerin refakat etmesini kayda bağlıyordu. Devamla Müslüman halkın muhtemel saldırılarına karşın emniyet tedbirlerinin alınmasını, bu konuda teşebbüsü veya ihmali görülenlerin divan-ı harbe verilmeleri vurgulanmıştır. (Öke, 1986, 149)

Bu göç sırasında (1915- 1916) gerek askeri, gerekse ekonomik bir takım imkansızlıklar, zor iklim ve taşıma şartları ve salgın hastalıklar nedeniyle çok sayıda insan ölmüştür. Ordunun savaşta olması dolayısıyla jandarmaya havale edilen göç kafiyelerinin emniyetlerinin sağlanması, mevcut asker kaçaklarının yanı sıra Kürt ve Ermeni çetelerinin bu kafiyelelere saldırımları sonucu çok zor şartlarda gerçekleştirilebilmiştir. (Yalçın, Akbıyık, Akbulut, Balcıoğlu, Köstüklü, Süslü, Turan, Eraslan ve Tural. 2002)

Irak'ta ise İngilizler ilk başlarda Osmanlılar karşısında güç durumda kalmalarına rağmen 1916 yılında Bağdat'a doğru harekete geçmiş, 1917'de ise

Bağdat'ı işgal etmişlerdi. Ancak Bağdat ve Basra'yı alan İngilizler stratejik öneminin yanı sıra zengin petrol kaynaklarını da bünyesinde bulunduran Musul'a da göz dikmişlerdi. (Kurşun, 2003, 8)

Bu noktada, Britanya kurmay subayları Sincar dağının stratejik önemini kavramada hiç zorlanmadılar. Osmanlıların Irak'taki ordularıyla kurduğu iletişim hatları, Bağdat demir yoluna paralel olan Halep ve Musul'dan geçen eski kervan yolunu izliyordu. Yezidiler ise Sincar dağındaki hakimiyetleriyle stratejik üstünlüğü olan noktalardan olup biteni gözlemleyebiliyorlar, hatta bu iletişim hattından geçen kervanları yağmalıyorlardı. Bu durum İngilizlerin dikkatini çekmiş ve Bağdat'ta kıdemli bir idari görevli olan Gertrude Bell, Ağustos 1917'de bir Arap elçiyle Sincarlı Yezidiler'in önde gelenlerinden Hemo Şero'ya³⁵ ittifak mesajını göndermişti. Ardından İsmail Bey bizzat kendisi İngilizler'e yazmıştır. (Guest, 2001, 299) Böylelikle Yezidiler Osmanlılar'a karşı İngilizler'in emrine girmiş bulunuyorlardı

İngilizler siyasi emellerini gerçekleştirmek için kullandıkları "Irak halkının özgürleştirilmesi" sloganı etkisini göstermiş; birçok Iraklı entelektüel ve bürokrat Bağdat'tan Basra'ya geçerek İngilizler'in hizmetine girmişti. (Kurşun, 2003, 7- 8)

Osmanlı tabiiyeti altında asırlarca yaşadıkları halde Türklük'e tamamen yabancı kalmış unsurlardan olan Yezidiler'in (Avni, 1997, 367) İngilizler'in hizmetine girmeleri sarf edilen özgürlük vaatleri altında hiç şüphesiz Müslüman aşiretlerden çok daha kolay gerçekleşmiştir.

³⁵ Seyhan'daki Dinadiye aşiretine mensup olan Hemo Şero Yezidiler'in kast sistemindeki Fakirler tabakasının önderidir. Fakirler zümresini çevresinde toplayan Hemo Şero aşiretleri arası çatışmalarda denge unsuru olması sonucu Fakirler zümresini çevresinde toplamış ve Fakirleri birer savaşçı haline getirmiştir. Sincar Dağı'nda bütün Yezidi aşiretlerinin saygı duyduğu Hemo Şero İngilizler'in ilgisini çekmiş ve İngilizler Irak'ı işgal etmeye çalıştıkları esnada bu Yezidi lideriyle temasa geçerek onu kendi saflarına katmışlardır. (Bulut, 2001, 282)

Böylece Cebel Sincar Yezidiler'i, Osmanlıların Irak'taki ordusuyla kurduğu iletişim hattı Halep ve Musul arasında bir tehdit unsuru olmakla beraber, İngilizlerle de işbirliğine girmişlerdi. Cebel Sincar' daki Yezidiler hükümetten Ermeniler'i saklamak suretiyle onları himaye ediyorlardı. Bundan dolayı da İngilizlerin minnettarlıklarını kazanıyorlardı. Yezidi İsmail Bey'in sakladığı Ermeniler arasında "profesör" takma adıyla bilinen, Sultan Abdülhamit'e suikast girişiminde bulunan biri de vardı. Şubat 1918'de Enver Paşa Irak'taki iletişim hattını tehdit eden Yezidileri ortadan kaldırmaya karar verdi. Kafkas cephesi gazileri ile hala sadakatini koruyan Araplarla güçlendirilmiş büyük top ve ağır silahlardan oluşan bir ordu Tel Afar'a doğru yola koyuldu. Cebel Sincar'a Yezidiler'in korudukları Ermeniler'i ve çaldıkları silahları teslim etmeleri, aksi halde meydana gelecek sonuçlara katlanmaları gerekeceğine dair bir mesaj ulaklar vasıtasıyla gönderildi. (Guest, 2001, 300- 301)

Ancak Yezidiler devletin kendilerinden istediği bu kişileri vermeyi reddetmişler ve Osmanlı ordusuna Balad civarında saldırmışlar; fakat başarılı olamamışlardır. Geri püskürtülen Yezidiler yardım beklerken karşı koymaya çalışarak dağa sığınmışlardır. Bunun üzerine Seyhan Emiri'nin kuzeni İsmail Bey bu yenilgiler karşısında Bağdat'a giderek İngilizler'e sığınmıştır. (Lescot, 2001, 117)

İsmail Musul'u Osmanlılar'dan almak için İngilizler'e bir eylem planı hazırlamaktaydı. Bu plana göre, İngilizler ona üç bin tüfek, yirmi beş makineli tüfek, iki uçak ve Hindistan askerlerinden oluşan bir müfreze verecekti. Bağdat'ta Britanya başkomutanı ve genelkurmay başkanıyla görüştü ancak İngilizler yaz aylarının kavurucu sıcaklarında bu denli büyük bir operasyonu göze alamadılar. Bunun üzerine Temmuz 1918'de İsmail, Britanyalı bir mühendis subay olan Yüzbaşı Harry Hutson'un komutasındaki bir keşif kafilesiyle Sincara'a döndü. Buradan İsmail, Hutson ve yardımcısı Cebel Sincar'ın güneyinde, Yezidi aşiret reisi Hemo Şero ile görüşmek için tekrar yola çıktılar. Hemo Şero İngilizler'e aşiret mensuplarının İngilizler'in desteği olmaksızın hiçbir saldırı eyleminde bulunamayacağını ve köylerin olası bir Osmanlı topçu ateşine karşın savunmasız kalacaklarını söyleyerek onları ikna etmeye çalıştı. Daha sonra kabile Tikrit'teki

Britanya ileri karakoluna döndü. Tüm bunlar yaşanırken Arap Şammar Jerba aşireti kabileye koruma sağlıyordu. (Guest, 2001, 301- 302)

Görüldüğü üzere, Irak'ta Osmanlı Devleti'nin ikram ve ihsasına karşılık aşiret reisleri beklenen sadakat ve hizmeti göstermemişler. Hatta para dahi alan bu aşiretler devlete ihanet etmişler, Almanlar ve İngilizlerle para karşılığı anlaşmışlardır. Bu durum karşısında aşiret şeyhlerinin sadakatlerini ölçmek güç bir durum halini almıştır. (Duman, 2003, 313)

Diğer taraftan Yezidiler'in bu hainlikleri karşısında 10 Eylül 1918'de Osmanlı kuvvetleri Nusaybin'den Musul'a giden yolu tehdit eden Yezidi tehlikesini ortadan kaldırmak için harekete geçmişti. Beled Sincar ve çevre Yezidi köyleri üzerinde otorite sağlandı. Bu sırada Hemo Şero ve onunla birlikte İngilizlerin hizmetine giren diğer bir Yezidi aşiretinin reisi Davud ed Davud kaçarak aşiretleriyle birlikte mağaralarda saklanmışlardır. Ancak bu hareket aynı zamanda Sultan'ın Sincarı cezalandırdığı son hareket olacaktır. (Guest, 2001, 303)

Çünkü bu harekattan çok kısa süre sonra 30 Eylül 1918'de Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinden Bulgaristan İtilaf güçleriyle barış antlaşması imzalayarak savaştan çekildi ve Osmanlı Devleti, Avrupa'da ki savaş müttefikleriyle bağlantısı kopuk, moral bozucu bir yalıtılmışlıkla yüz yüze kaldı. Bu gelişmeler üzerine yenilginin yakın olduğunu anlayan hükümet istifa etti ve savaş dönemi politikalarından sorumlu tutulamayacak yeni bir hükümet 17 Ekim'de oluşturuldu. Yeni kabine ilk iş olarak Mondros'ta İtilaf devletleriyle barış görüşmelerine başladı. (Gökay, 1998, 45- 46)

Mondros mütarekesinde Irak'la ilgili gelişmelerde 7. ve 16. maddeler belirleyici olmuştur. Buna göre 7. madde uyarınca İtilaf devletleri güvenliklerini tehdit edici bir durumun ortaya çıkmasıyla gerekli gördükleri herhangi bir noktayı işgal edebileceklerdi. Bununla birlikte 16. maddede de Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilaf devletlerinin komutanına teslim olacaktır

ifadesi İngilizler'in elini güçlendirmektedir. (Yalçın, Akbıyık, Akbulut, Balcıoğlu, Köstüklü, Süslü, Turan, Eraslan ve Tural, 2002)

Ancak İngiltere zaten mütarekeden çok önce müttefikleriyle ile yaptıkları gizli anlaşmalarda Irakta bir manda devleti kurma hakkını elde etmişti. (Kurşun, 2003, 8) 1916 yılında Sykes-Pikot isimli bu gizli anlaşmaya göre Arabistan, Osmanlı Devletinden ayrılacak ve bir Arap devleti kurulacaktı. Krallığına da Şerif Hüseyin getirilecekti. Ancak bu Arap Devletinde Suriye, Irak, Filistin hariç olacak, Irak ile Filistin, İngiltere'nin, Suriye ile Lübnan da Fransa'nın himayesinde kalacaktı. (Riştanoğlu, 1975, 217) İngilizler önceden titizlikle planladıkları bu amaçlarına ulaşmak için önce Filistin'i almışlar ardından da Irak'ta bulunan 447.000 kişilik kuvvetleriyle harekete geçerek Mondros Mütarekesinden altı gün sonra 5 Kasım 1918'de Musul'u ele geçirmişlerdir. (Armaoğlu, 1996, 142)

Bunun üzerine İngilizler Musul'a Albay Gerard Leachman, yardımcısı Albay Nalder ve Yezidi İsmail Bey ile birlikte politik yetkili vasfıyla girdiler. Birkaç gün sonra üçü birlikte Osmanlı garnizonunu teslim almak için Tel Afar'a oradan da Sincar'a gittiler. Bundan sonra tekrar Musul' a dönen İngilizler Yezidi liderlerini bir araya toplayarak bir meclis oluşturmuşlar ve otuz beş reis ile birlikte Sincar' dan gelen Hemo Şero'yu Sincarın idarecisi olarak atamışlardır. Mire ait gelirler ise İsmail ve Mayan hatunun oğlu Said Bey arasında bölüştürülerek anlaşma sağlandı. Yeni atanan yetkililerin ilk görevi Irak'ın geleceği hakkında yapılmakta olan bir ankete katılmak oldu. Musul eyaletinde kendi görüşlerini ifade etmeleri için bütün azınlıklar davet edildi. Bu ankette Yezidiler Büyük Britanya'nın uyuğu olarak kalmak istediklerini belirtmişlerdir. (Guest, 2001, 303- 304)

Irak'ın tümü üzerinde İngiltere'nin fiili işgali 1917 yılında başlamış olmakla birlikte, bölgede İngiliz mandası resmen 1920 yılındaki San Remo konferansından sonra gerçekleşmişti. İngiltere Irak'ı bölünerek idare etmeyi planlamıştı. Buna göre Kuzey Irakta başkenti Musul olacak olan bir emirlik kurulacaktı. Bunun nedeni haksız bir şekilde Türkiye'den koparılmış Musul'un bir şekilde Türkiye'ye geçmesini engellemektir. Nitekim Ankara'da BMM' nin açılması

ve sık sık Musul meselesinin gündeme alınması İngilizleri telaşlandırıyor. (Kurşun, 2003, 9)

İngilizler Birinci Dünya Savaşından sonra belki de bu yüzden gereksiz olarak Musul'dan Türk askerini geri çekirmişlerdi. Bununla birlikte Yezidiler Atatürk Musul'u geri almak için son derece çalıştığı bir sırada şayet Sincar dağı tekrar Türkiye'ye iade olunursa hep birden hicret edeceklerini bildirmişlerdi. (Avni, 1997, 367)

Diğer taraftan Irak'ta tüm bu gelişmeler yaşanırken Türkiye 1911 Trablusgarp Savaşından 1923 Lozan Barış Antlaşmasına gelinceye kadar, neredeyse kesintisiz 12 yıl savaşarak onurlu bir zafer kazanmış ancak bir o kadar da yorgun düşmüştü. Bu yüzden Türkiye'nin Irak konusunda dönemin süper gücü olan İngiltere'ye karşı girişeceği muhtemel bir savaş büyük riskler taşıyordu. Ayrıca genç cumhuriyet artık, yıllar süren savaşların neden olduğu yıkımı onarmak, barış ve istikrar içinde ekonomik kalkınmaya girişmek ve çağdaşlaşmak istiyordu. (Şimşir, 2004, 66)

Tüm bu nedenlerden ötürü 1926 yılında Musul'un Irak'ın eyaletinin olduğu Mustafa Kemal'in önderliğinde doğan yeni bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti ile yapılan bir anlaşmayla resmen onaylandı. (Guest, 2001, 307) İngiliz Mandası var olduğu müddetçe Cebel Sincar'da ki Yezidiler sakin kalmışlardır. İngilizlerin bu bölgeye reis olarak atadığı Hemo Şero iç çekişmelere rağmen ölümüne kadar Sincar dağının reisi olarak bu görevini sürdürmüştür. Ancak Irak'ta modern Arap Devleti'nin kurulması Yezidiler'in yaşam şartlarını tamamen değiştirecekti. (Lescot, 2001, 185)

III. BÖLÜM

OSMANLI TOPRAKLARI ÜZERİNDE EMPERYALİST FAALİYETLER VE YEZİDİLER

(XIX. yy- XX. yy)

III. 1. OSMANLI TOPRAKLARINA YÖNELİK EMPERYALİST TEHDİTLER

III. 1. 1. Emperyalizm

Tarihsel anlamıyla emperyalizm, bir devletin başka bir devlet ya da devletler topluluğu üzerinde siyasi, ekonomik, mali, kültürel hegemonya kurmasıdır. XX. yüzyıl emperyalizmi ise, var olan üretim biçimi üzerinde yükselen ve genel işleyişin yoğunlaşarak sürdüğü Kapitalist Emperyalizmdir. (Aydoğan, 2003, 123) Bu sistem, merkez ülke burjuvazilerinin kapitalist dünyadaki egemenliklerini açıklayan ve sürdüren ekonomik, siyasi ve ideolojik yapıların bileşimidir. (Qugaord, 1987, 12)

O halde denilebilir ki, Emperyalizm bir devletin bir başka devlet, ya da bölge üzerinde etkin olma ve denetleme yönünde göstermiş olduğu tüm çabalara verilen addır. Bu çerçevede içinde emperyalizm; siyasi, kültürel ve özellikle ekonomik olabilir. (Ateş, 187)

Zira sosyo-kültürel ve siyasi egemenliği ekonomik egemenlikten ayırmak güçtür. Çıkarları farklı olan gelişmiş uluslar, kendi dünya stratejilerinin gelişmesinde rekabete girerler, ve bu ulusların ekonomik egemenlikleri, kendiliğinden, az çok örtük bir siyasi egemenliğe dayanma eğilimi gösterir. (Albertini, 1974, 140)

Bu siyasi egemenlik emperyalizmde, uzak topraklara tahakküm eden egemen metropolün uygulama, kuram ve tavrıdır. Bunun doğal sonucu olarak da uzak topraklarda yerleşim yerleri kurulması manasına gelen “sömürgecilik” ortaya çıkar. (Said, 1995, 45)

III. 1. 2 Emperyalizm ve Osmanlı Devleti

Batılılar'ın tarih boyunca Türkler'in Avrupa'daki ilerleyişini durdurmak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlar'ı kurtarmak, onlar lehine reformlar yaptırmak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan her türlü imtiyazı koparmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayarak paylaşmak suretiyle Türkler'i Avrupa ve Anadolu'dan atma gayelerinin tümünü bünyesinde toplayan bir terim olarak adlandırdıkları “Şark Meselesi”ni (Sarıkoçuncu, 1994, 1) sonuçlandırma çabaları; XIX. yüzyıla gelindiğinde, bu yüzyılda Avrupa'da meydana gelen sanayi inkılabı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan hammadde, pazar ve sermaye arayışlarını çözmek maksadıyla gereksinilen bir yayılcılık şekli olan Emperyalizm (Kodoman, 1981, 242) vasıtasıyla Osmanlı üzerinde etkisini sürdürmeye devam etmiştir.

Nitekim Osmanlılar Avrupa'da meydana gelen sanayileşme hareketlerinden zamanında haberdar olamamışlar ve bu durum sanayileşmenin Osmanlıya gelmesini engellemiştir. Böylece ekonomide makine gücüne dayanan bir sanayi kurulumamış, geleneksel sisteme dayalı yerli sanayi de hızla gerilemiştir. (Karluk, 2002, 213)

Bundan başka 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Ticaret Anlaşması ile batının liberal ekonomi kurallarının Osmanlı'da uygulanmaya çalışılması, Osmanlı döneminde sanayiinin daha doğmadan ölmesine yol açmıştır. Bunda özellikle İngiliz ve Fransızlarla imzalanan ticari anlaşmalar sonucunda bu ülkelere sağlanan ayrıcalıkların, koruyucu bir gümrük sisteminin uygulanmasına imkan tanımaması etkili olmuştur. (Karluk, 2002, 214)

Ancak Osmanlı Devleti'ne esas darbe 1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı akabinde toplanan Berlin Kongresinden sonra vurulmuştur. Artık İngiltere de dahil olmak üzere, Fransa, Rusya, Avusturya- Macaristan gibi geleneksel güçler, İmparatorluğun yağmasına yönelik bir politika izlemeye başlamışlardır. Bu dönem Osmanlı'yı yarı-sömürge bir ülke haline getirmiş; maliye iflas etmiş ve bunun neticesi olarak da Borçlar İdaresi (Duyun-u Umumiye) kurulmuştur. Maliyenin iflasından sonra ülkenin doğal zenginlikleri tekelleri imtiyazlar halinde yabancılara verilmeye başlandı. Bu doğrultuda 1883'de tütün tekel halinde "*Regie de Tabac de l' Empire Ottoman*" ünvanı taşına bir Fransız kuruluşuna, 1896'da Ereğli kömürleri bir başka Fransız şirketine, 1887'de boraks madenleri İngilizlere, 1892'de Balya Karaaydın linyitleri gene bir başka yabancı şirkete, 1893'de de Kasandra şirketine magnez imtiyazı verildi. Görüldüğü üzere, XIX. yüzyıl sanayileşen batı ülkelerinin kendilerine sağlanan gümrük kolaylıklarıyla Osmanlı tezgah sanayiini kesin iflasa sürüklemiş ve modern sanayi kurma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştı. (Ortaylı, 1981, 22- 23)

Bu gibi nedenlerden dolayı sanayileşme imkan ve fırsatını kaçıran Osmanlı ülkesi, ne yazık ki 20. yüzyılın başlarında, kısa sürede sanayileşerek zenginleşen Batı'nın bir "açık pazarı" haline gelmişti. (Karluk, 2002, 214)

Diğer taraftan 20. yüzyıla girilirken İngiltere tek başına toplam dünya ihracatının % 16.3'ünü yaparken, Almanya dahil tüm Orta ve Batı Avrupa ülkelerinin ihracatı %31.9'du. Dağılımın ülkelerin ekonomik güçlerine uygun düşmeyen dengesizliği, önce politik sonra silahlı çatışmayı zorunlu hale getiriyordu. 1914'te çıkan Dünya Savaşı, yarım yüzyıllık gerilimler sürecinin bir sonucuydu ve bu süreç aynı zamanda sömürgeciliğin, yeni bir döneme kapitalist emperyalizme geçiş süreciydi. (Aydoğan, 2003, 121- 122)

İşte bu dönem de eski gücünün çok gerisinde kalarak gerek ekonomik gerekse siyasi açıdan bir dar boğaza giren Osmanlı Devleti, sahip olduğu topraklarla emperyalist yayılcı devletlerin iştahını kabartmaktadır. Öyle ki bu yorgun imparatorluğun nüfuz alanı hala birçok devletinkinden büyüktü. Bu sebeple

özellikle 20. yüzyıl Osmanlı torakları üzerindeki emperyalist güçlerin mücadelelerinin hat safhaya ulaştığı bir dönemdir.

III. 1. 3. Yezidiler'in Osmanlı İdaresinde Yaşadıkları Bölgelere Yönelik Emperyalist Faaliyetler (1878- 1920)

Osmanlı döneminde Yezidiler oldukça dağınık olarak bugün Irak, Suriye, İran, Ermenistan, Gürcistan ve Türkiye arasında bölünmüş bulunan bölgelerde yaşıyorlardı. Bu bölgenin Ermenistan, Gürcistan ve İran dışında kalan kısımları Osmanlı imparatorluğunun yönetimi altındaydı. (Yalkut, 2002, 12)

Osmanlı idaresindeki bu bölgelerden Irak'ta Yezidiler tarih boyunca büyük çoğunluğu bugün ki Irak sınırları içerisinde bulunan Musul merkezli bölgede yaşamışlar ve Şeyhan idari bölgesinde bulunmuşlardır. Nüfus yoğun olarak Musul'un batısında 160 km mesafede bulunan çöl ortasında ki dağlar silsilesi ve Yezidilerin kalesi olarak görülen Cebel Sincar' da yoğunlaşırken, Türkiye' de ise Dicle' nin kuzey batısındaki Diyarbakır ve Fırat' ın batısında ki Halep'te, Kilis, Gaziantep civarlarında da yoğunlaşmışlardır (Menzel, 1997, 415)

Yezidiler'in Osmanlı idaresinde yoğun olarak yaşadıkları bir diğer bölge ise Suriye idi. Yezidiler Suriye' de, birbirinden yaklaşık dört yüz kilometrelik bir mesafede bulunan iki Yezidi yerleşim bölgesinde yaşamaktaydılar. Birincisi Yezidilerin daha çok 18. yüzyılda yoğun olarak yaşamaya başladıkları Ceziredir. Diğeri ise Cebel Sim'an bölgesinde Efrin vadisinde ve Kurd Dağ' da bulunan birkaç köyden ibaretti.(Lescot, 2001, 193)

Yezidiler'in Osmanlı İmparatorluğunun yönetimi altında yoğun olarak yaşadıkları bu bölgeler; Irak, Suriye ve Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesi; XIX ve XX. yüzyıllarda güçlü Batlı devletlerin birbirleriyle giriştikleri amansız emperyalist mücadelelere sahne olacaktı.

Bu bölgelerden Irak, başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinin, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nden aldıkları imtiyazlar neticesinde, özellikle 1838 Balta Limanı Antlaşmasından sonra, doğu ticaretinin ağırlıkla Basra körfezi üzerinden yapılmaya başlanması ile ticaretin uğraklarından biri olmuştur. İngiltere için ticaret yolu olarak İskenderun- Halep- Musul- Kerkük- Bağdat üzerinden Basra körfezi ve oradan da Hindistan'a uzanan bu rota hayati derecede önem arz etmekteydi. (Marufoğlu, 1998, 216)

Çünkü İngiltere'nin Ortadoğu politikasının esası hem doğal kaynaklarıyla, ekonomik, hem de Doğu' ya ulaşım bağlantısı yönünden stratejik önem taşıyan sömürgesi Hindistan'ı güvenlik içinde tutmaktı. Osmanlı İmparatorluğu Hindistan'a uzanan kara ve deniz yollarının üzerinde bulunduğu için Londra, başta Rusya ve Fransa'ya karşı olmak üzere bu bölgeye XIX. yüzyılda herhangi bir başka devletin sarkmasını önlemiş ve giderek zayıflayan Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünden yana olmuştur. (Öke, 1992, 2)

Ancak 1877- 1878 Osmanlı-Rus savaşında Ruslar'ın Batı'da İstanbul, Doğu'da ise Erzurum kapılarına kadar ilerlemeleri üzerine, İngilizler artık Osmanlılar'ın Ruslar karşısında etkili bir güç olmaktan çıktığına kanaat getirmeye başlamışlardı. Bu nedenle Hindistan yolunu garanti altına almak isteyen İngiltere, milletler arası hadiselerin göz kırpmasıyla ilkin Kıbrıs ile Mısır' a yerleşecek, akabinde de geleneksel Osmanlı politikasını gözden geçirmeye başlayacaktır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde artan Alman nüfuzu, İngiltere'yi oldukça telaşlandıracak ve bu durum bir zamanların güçlü düşmanı Rusya ile kader birliği yapmasına neden olacaktı. Tüm bu gelişmeler Birinci Dünya Savaşı öncesi İngiltere ve Rusya'yı bir tarafta; Almanya ve Osmanlı Devletini ise diğer bir tarafta toplamıştı. (Öke, 1992, 2)

Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin, özellikle Berlin Kongresinden sonra büyük devletler arasında Almanya'ya yaklaşmalarının nedeni, Avrupa büyüklerinin dış politikalarındaki ilkelerin ve yöneldikleri etki alanlarının, Osmanlı

İmparatorluğunun yaşama şansına son verecek biçimde değişmesidir. (Ortaylı, 1981, 25)

Özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı geleneksel politikasını terkederek, Osmanlı Devleti'ni paylaşmak isteyen diğer emperyalist devletlerle, aynı politik çizgide yer alması üzerine, Osmanlı Devleti uluslar arası sahnede yeni bir desteğe doğru yönelmiş ve bu destek Almanya olmuştur. (Kodal, 2005, 43)

Savaş öncesinde Almanya Londra'yı "demiryolu" silahı ile tehdit ediyordu. 1880'den itibaren Bismarck, Osmanlı İmparatorluğu ile ekonomik ve askeri işbirliği politikasının temellerini atmış, II. Wilhelm de kendini İslam'ın ve Abdülhamit'in büyük dostu olarak ilan etmişti. Bu politik şartlarda Wilhelm, 1888'de İstanbul'a yaptığı seyahati esnasında Sultan'dan, 1902'de resmen Deutsche Bank'a verilecek olan, Bağdat demiryolu ve prensip olarak da "Bağdat yolu"nu Körfeze kadar uzatma olanağı tanıyan imtiyazı elde etmişti. Berlin'i Kuveyt'e bağlamak manasına gelen bu girişimler, aynı zamanda bir yüzyıldır bölgeye güneyden girmeye çalışan İngilizlere, kuzeyden gedik açmaya çalışan dinamik bir rakibin ortaya çıktığını gösteriyordu. (Zorgbibe, 1992, 32- 33)

Bismarck'dan sonra Rusya'ya açıkça cephe alan, İngiltere'nin tersine Osmanlı yanlısı görünen Almanya'nın gerçek düşüncesi ise Osmanlı topraklarına, onu konferans masalarında bölüştürerek değil de barışçı yollarla yerleşmekti. (Ortaylı, 1981, 26) Bu büyük devletlerin başta Bağdat demiryolu olmak üzere bu bölgeler üzerindeki rekabetleri, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına etken olan önemli nedenlerden biri olarak belirlemektedir. (Kurşun, 2003, 7)

Görüldüğü üzere, XIX ve XX. yüzyıllarda güçlü batılı devletlerin emperyalist çatışmalarında, sahip olduğu topraklarla iştah açan ve dönemin parçalanması gereken zayıf bir aktörü olarak görülen Osmanlı Devleti hangi tarafta olursa olsun kaybeden taraf olacağı muhakkaktı. Dünya Savaşını İngiltere, Rusya, İtalya ve Fransa'nın başını çektiği İtilaf devletlerinin kazanması durumunda

parçalanarak paylaşılacak olan Osmanlı coğrafyası; bu savaşın Almanya tarafından kazanılması halindeyse bu defa da büyük olasılıkla Almanya'nın sömürgesi olacaktı.

Öte yandan savaş öncesi dönemde İngiltere ve Almanya'nın başını çektiği büyük güçlerin Irak'taki rekabeti petrol arama ve işletme imtiyazları için birbirleriyle yarıştıkları Musul bölgesi için olmuştur. Almanlar'ın bölgenin petrol açısında zenginliğine dikkat çekmesi üzerine II. Abdülhamit 1888 yılında yayınladığı iki özel fermanla, Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrol alanlarının Hazine-i Hassa'ya³⁶ bağlandığını açıklayacaktı. Aynı yıl Berlin - Bağdat demir yolunun yapımını üstlenen Almanlar'ın ağırlıklı temsil edildiği Anadolu Demiryolu Şirketi'ne hattın geçtiği arazide bulunabilecek hammadde kaynaklarını çıkartma ve işleme yetkisi Bab-ı ali tarafından kendilerine verilmişti. (Öke, 1992, 3)

Almanlar bu son imtiyazla bölgede Irak topraklarından büyük çıkarları olan İngilizler'in önüne geçmişlerdi. Bu imtiyazlarla birlikte, Hindistan'a açılan yollarının, Almanlar tarafından kapatılacağını düşünen İngilizler, Osmanlı yönetiminden bu petrol imtiyazlarından pay alabilmek için girişimlerine hız vermişlerdir. (Marufoğlu, 1998, 222)

1907 senesinde İngilizlerin başlattıkları bu girişim sonuçsuz kalmakla birlikte, 1908 senesinde Amerika Chester grubunun bölgede imtiyazlara talip olması üzerine İngilizler Amerikalılara karşı Berlin – Bağdat demir yolu yapımında Almanlarla iş birliği yapmayı tercih etmişlerdir. 1908 senesinde Jön Türkler'in Osmanlı yönetimine geçmesiyle Abdülhamit'in Hazine-i Hassa'ya kattığı petrol alanlarını bulunduran topraklar, Maliye Bakanlığına devredilmiştir. 1912'de

³⁶ Padişahın kişisel gelir ve giderlerinin idare edildiği dairenin adıdır. Padişah Hazinesinin gelirleri padişah hasları, savaşlardan elde edilen ganimetlerin beşte biri (Hums-ı Şer'i), çeşitli hükümdarlardan gelen hediyelerdi. İmparatorluğun yıkılışına kadar devam eden Hazine-i Hassa Nezareti Tanzimat döneminde kurulmuştu. Hazine-i Hassa'nın gelirleri devlet bütçesinden padişahlara ayrılan ödeneklerle saltanat makamına ait arazinin gelirlerinden ibaret iken II. Abdülhamit zamanında birtakım devlet arazisinin padişah adına tapulanması ve buralardan toplanan vergilerin Hazine-i Hassa'ya ödenmesi gibi tamamen şahsi işlemler dolayısıyla bu hazine devlet hazinesinden daha zengin bir hale gelmişti. (Abdurrahman Şeref Efendi, 1985, 334)

İngilizler “Türk Petrol Şirketi”ni kurarak bu topraklarda petrol arama imtiyazına sahip olmuşlarsa da 1914’de Birinci Dünya Savaşının başlaması sonucu bu girişimleri kesilmiş ve artık Irak ve sahip olduğu iktisadi kaynaklara, askeri güç kullanarak ele geçirme dönemine başlamıştı. (Marufoğlu, 1998, 223)

Savaşın başlamasından sonraki yıllarda Irakla birlikte Yezidiler’in yaşadıkları diğer bölgeler Suriye ve Doğu Anadolu üzerinde de paylaşım planları İngiltere ve Fransa arasında yapılan gizli anlaşmalarla netlik kazanmıştır. Her iki ülkenin Dışişleri Bakanları olan Sykes ve Picot’un başlattığı görüşmelere daha sonra Rusya da katıldı. Böylece İtilaf Devletleri olarak anılan üç devlet 9 Mayıs 1916 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya aralarında Osmanlı topraklarını resmen paylaşmışlardır. Buna göre, ilk önce Ortadoğu’da bir Arap Devleti kurulacaktır. Suriye ve Kilikya Fransızlara bırakılırken Irak ve Basra körfezi de İngilizler’e verilecekti. (Yılmaz, 2003, 23) Böylelikle 1916 yılındaki bu anlaşmayla İngiltere Mezapotamya’yı yani Filistin ile İran arasındaki bölgeyi alırken, Fransa ise Suriye ve Musul dahil olmak üzere Kuzey Irak’ı elde etmekteydi. (Kodal, 2005, 46)

Rusya’ya gelince, onlar da Musul ve Halep vilayetlerini de içine alacak şekilde bütün Anadolu’da hakimiyet kurmayı istemekle birlikte Sinop’a kadar bütün Karadeniz sahillerini ve art bölgesini, Boğazları ve Doğu Anadolu’yu da Rusya’ya katmak arzusundaydı. (Çakmak, 2005, 248- 249)

Ancak Boğazlar’a ek olarak, kendisine bırakılmasını istediği- Doğu Anadolu’da ilk önce Ermeniler’e bırakılmak istenilen- Erzurum, Van ve Trabzon’a kadar olan bölgede ki talepleri kabul görünce Rusya da bu anlaşmayı onaylamıştı. İngilizler bunu kabul etmiş görünmekle birlikte Rusya’nın Doğu Anadolu’yu istila etmesi halinde Irak’ta kendileriyle sınır olma durumu ortaya çıkacaktı. Bu durum İngiltere’nin emperyalist amaçları için tehlike teşkil ettiğinden, İngiltere Ermeni ve Kürtler’e yardım ederek Irak, Türkiye ve Rusya arasında tampon devletçikler oluşturma gayretlerine girmişti. (Riştanoğlu, 1975, 217- 218)

Bu antlaşmadan sonradan haberdar olan İtalya'ya ise sus payı olarak 17 Nisan 1917'de imzalanan Saint Jean de Maurienne antlaşması ile Antalya, Aydın, Konya'nın büyük bir kısmı ve İzmir bırakılmıştır. (Çay,1996,384) Öte yandan İngiltere savaşın çıktığı ilk günlerden beri, Osmanlı Devletini arkadan vurmak amacıyla Araplarla görüşmelere başlamış ve bu maksatla temasa geçtiği Mekke Şerifi³⁷ Hüseyin'e Lübnan hariç bütün Arap yarımadası, Suriye ve Irak'ı alacak bir devlet vaat etmiş ve bunun üzerine Şerif Hüseyin de 1916 yılında Osmanlı Devletine karşı harp ilan etmişti. Ancak daha sonra İngilizlerin, Suriye'nin Akka'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı bölgesi, Adana ve Mersin'i Fransızlara bırakarak; Bağdat - Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesini de kendisine ayırması ve geri kalan topraklarda kurulacak olan Arap devletinin de Akka - Kerkük çizgisinin kuzey ve güney kısımlarında Fransız ve İngiliz nüfuz alanlarının oluşturulmasıyla İngiltere Şerif Hüseyin'e karşı iki yüzlü bir oyun oynamış oluyordu. Dahası İngiltere Şerif Hüseyin'e vaat ettiği toprakları Necd Emire ibn Suud' a da vaat etmek suretiyle onunla anlaşılıyor ve bu Araplar Basra Körfezinde İngilizlere direnç göstermiyordu. 1917 yılında Rusya'da Bolşevik ihtilalinin olması ve Bolşeviklerin Çarlık Rusya'sının yaptığı bu gizli anlaşmaları açıklamaları, Araplar'da şok etkisi yaratmış ve İngiltere'nin oyunlarının apaçık ortaya çıkarmıştı. (Armaoğlu, 1996, 126)

İngiltere'nin Irak üzerindeki emperyalist niyetlerinin ortaya çıkmasıyla ortakları Araplar'ın güvenini kaybeden İngilizler bölge üzerinde tasarladıkları emellerine ulaşabilmek için yeni bir partnere ihtiyaç duyuyorlardı. İşte bu noktada Irak'ta bağımsız Müslüman bir Arap Devletinin idaresi altında olmayı hiçbir zaman istemeyen ve İngilizler'in Araplar hakkında açığa çıkan planlarından da bu nedenle rahatsız olmayan Yezidiler'i İngilizler fark etmekte gecikmediler.

Üstelik İngilizler ve Yezidiler arasındaki tarihi bağlarda bu inanç sahipleriyle kurulması tasarlanan ittifak ihtimalini güçlendiriyordu. Öyleki,

³⁷ Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan soyundan gelen ve Mekke şehrinin idaresi kendilerine verilmiş olan kişiler hakkında kullanılan bir deyimdir. Hz. Muhammed'in öteki torunu Hz. Hüseyin soyundan gelenlere de Seyyid adı verilmiştir.

özellikle İngilizler ve diğer Anglo-Sakson sömürgeciler on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Irak toprakları üzerindeki emellerini Hıristiyanlığın ve eski, İslam'dan önceki kültürlerin koruyucusu kisvesi altında gerçekleştirmeye yoluna gitmişler ve bu doğrultuda Irak'ta bulunan Nasturi, Kürtler ve Yezidilerle yakın ilişkiler kurmuşlardı.(Parmaksızoğlu, 1983, 70- 71)

Bu batılıların içinde Yezidiler için en meşhur ve saygın olanı İngiltere'nin Yezidileri himayesine almak amacıyla bu iş için görevlendirdiği Musul temsilcisi Henry Layard'dı. (Turan, 1989, 71) Öyle ki, 1846 yılında Seyhan Yezidileri lideri Şeyh Nasır ve Hüseyin Bey İngiltere Musul konsolos yardımcısı Christian Rassam ve Henry Layard'ı kutsal cemaat bayramlarının kutlamalarına davet etmiştir. Rassam katılamamış ancak H. Layard bu daveti memnuniyetle kabul etmişti. (Guest, 2001, 174) Yezidiler Layard'a karşı öylesine saygı duyuyorlardı ki, Layard Yezidiler tarafından Hüseyin Bey'in başında olduğu bir heyet ile karşılanmış ve Hüseyin Bey Layard'ın elini öpmeye kalkmıştı. Layard'da buna Beyi karşılamak için atından inmeye kalkışarak cevap verdi. (Collins, 2002, 210)

H. Layard, Yezidiler'e gerçekleştirdiği bu seyahati esnasında doğan ve ileride Yezidilerin Şeyhi olacak olan bebeğin vaftiz babası sıfatıyla ismini koyarak şöyle demiştir:

“ Evet, Bey, Tanrı'ya şükretmemiz gereken bu mutlu olaya bence de çok sevinelim, inşallah bu çocuk, tıpkı onun büyük babalarının yaptığı gibi sizin evinizin şerefini ve ününü koruyacak oğullardan birisi olur. Siz benden bu çocuk için bir isim istediniz. Aklıma sürüyle isim geliyor, benim dilimde çok soylu anlamlara gelen, güzel duyulan. Ama siz bu isimleri telaffuz edemezsiniz. O zaman da anlamsız şeyler olmaktan öteye geçemezler. Eğer gelenek olsaydı onu babasının ismiyle çağırırdım. O da tıpkı babasındaki meziyetleri taşırdı kuşkusuz. Ama böyle bir şey gelenek değil. Ben onun büyük babasının adını unutmadım. Yezidilerin çok sevdiği hep onların mutlu, bolluk dolu günlerini çağırıştıran bir isim. Haydi ona Ali Bey diyelim bundan böyle. İnşallah o da tıpkı adını verdiğimiz büyük babasının zamanındaki Yezidilerin zenginliğini görece kadar uzun yaşasın”

Bu sözlerden sonra çocuğun kundağına birkaç tane altın atmış ve büyük bir alkış koparak ittifakla çocuğun adı Ali Bey olarak kabul edilmişti. (Sarıkoynucu, 2003b, 145- 146)

1917 yılına Irak'taki savaşa dönüldüğünde ise İngilizler için tüm bu tarihi bağlar Yezidilerin hakim olduğu Sincar Dağı'nın stratejik önemiyle daha da bir anlam kazanmıştı. Nitekim Osmanlılar'ın Irak'taki ordusuyla kurduğu iletişim hatları, o dönem yavaş yavaş ilerlemekte olan Bağdat demiryoluna paralel olan Halep ve Musul'dan geçen kervan yolunu izliyordu. Yezidiler ise Sincar Dağı'nda ki stratejik üstünlüğü olan noktalardan her şeyi gözlemleyebiliyor ve fırsat bulduklarında canlı hayvan, elbise ve cephaneleri çalıyorlardı. (Guest, 2001, 299)

Bu yıllarda Yezidiler, soyutlanmış bir şekilde yaşadıkları için Avrupa ve Anadolu'da vuku bulan olaylardan da tamamen habersiz kalmışlardı. Ancak her zaman Osmanlı idaresinden kurtulmak için fırsat kollamaktaydılar. Bu yüzden kendilerine yakın buldukları, Osmanlı'ya hıyanet eden Ermeniler'i de himaye ediyorlardı. (Lescot, 2001, 117)

İşte Sincarlı Yezidiler ile Osmanlılar arasında ki bu ezeli husumeti Bağdat'ta kıdemli idari bir görevli olan Gertrude Bell hatırladı. Ve aynı yıl 1917'de bir Arap elçi ile Hemo Şero'ya bir mesaj gönderdi. Ardından Layard'ın 1846 yılında isim babalığını yaptığı ancak artık hayatta olmayan Yezidi Reisi Ali Bey'in yeğeni İsmail bizzat kendisi Britanyalılar'a yazdı. İngilizler de İsmail Bey'e vermiş oldukları cevapla Dere Zor ile Musul arasında konvoylarından kaçan Ermeniler'i himaye ettikleri için teşekkür ediyordu. (Guest, 2001, 299)

Böylece İngiliz çıkarları doğrultusunda Yezidi-İngiliz ittifakı sağlanmıştı. Bundan itibaren Irak'taki Yezidiler savaş sona erene kadar İngilizler'in emrinde Osmanlı Devletine karşı mücadele etmişlerdir.

Diğer taraftan Yeni kurulan Bolşevik hükümeti Çarlık Rusya'sı zamanında yapılan gizli anlaşmaları açığa vurmuş ve başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın

güçlü devletlerini “Kapitalist Sömürgeci” olarak ilan etmişti. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak 1918 yılının ilkbaharında Rusya’nın teşebbüsü ile Brest-Litovsk Antlaşması gerçekleşti. (Yılmaz, 2003, 29) 1878’de Osmanlı Devleti’nin Ruslar’a vermek zorunda kaldığı topraklar bu antlaşmayla geri kazanılıyordu. (Hale, 2003, 27) Buna göre, Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti’ne katılmıştı. (Yavuz, 1994, 8)

Osmanlı Devleti bu barış ile Doğu topraklarını istiladan kurtarmakla kalmıyor, Kafkasya’da Ermenilerin, Gürcülerin ve Azerbaycan Türklerinin Bolşevik rejimi tanımayarak bağımsızlıklarını ilan etmeleri üzerine bu durumdan faydalanarak Bakü petrolerini de ele geçirmek maksadıyla harekete geçiyordu. Aynı amaçla İngiltere de Kafkasya’ya asker göndermişti. Gürcüler de Almanya’ya dayanıyordu. Osmanlı Devleti ve Enver Paşa, Baküyü ele geçirdikten sonra Türkistan’a sarkarak Orta Asya Türkleri’ni de İmparatorluk içine katacak bir Pan Türkist Birliği kurmak istiyordu. (Armaoğlu, 1996, 141) Bu Türk milliyetçiliği ya da Orta Asya’da yaşayan tüm Türkler’in Osmanlı ile birleştirme fikrinin en iyi ifade şekliydi. (Hale, 2003, 27)

Öte yandan bölgedeki Türk tehdidi karşısında Bolşevikler ve İngilizler birbirilerinden bağımsız bir şekilde mücadele etme kararı almışlardı. Bu karışıklık ortamında iki tarafta Türklere karşı kendi yolundan karşı koyma arayışındaydı. Yerel Bolşevikler Hıristiyan Ermeniler’den oluşturdukları bir ulusal güç ile Müslüman Azerbaycanlılar’a karşı ittifak yapmaya çalışırken, İngilizler ise Türk ve Alman karşıtı bir blok kurma gayretindeydiler. Tüm bu karmaşa Türkler’in bölgeyi kolayca ele geçirmesini sağladı. (Gökay, 1998, 44)

Ancak Türkler’in Bakü’yü almalarının üzerinden daha iki ay bile geçmeden Birinci Dünya Savaşı resmen sona erdi ve bütün bölgenin hakimiyeti Osmanlı ve Alman ordularından galip İngiltere ve müttefiklerinin eline geçti. Savaştaki tüm rakiplerinin bozguna uğraması ve Bolşeviklerin iç savaş ile uğraşmaları üzerine İngiltere doğuda Hazar Denizi’nden batıda Boğazların

hinterlandına kadar uzanan toprakların geleceğini belirleyeceği bir zafere kavuşmuştu. (Gökay, 1998, 45)

Osmanlı Devleti cephelerde, özellikle Çanakkale ve Mezopotamya'daki askeri başarılarına rağmen kader birliği yaptığı Almanya'nın savaştan çekilmesi üzerine İngiltere ile Mondros'ta mütareke imzalamış ve 30 Ekim 1918'den itibaren İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkında ki tasarruflarına karşı çaresiz kalmıştır. (Öke, 1992, 5)

Öyleki, bu Mütarekenin yedinci maddesi uyarınca müttefikler güvenliklerini tehlikede gördükleri anda Osmanlı topraklarının herhangi bir parçasını işgal edebileceklerdi. İşte bu madde İngiltere'ye istediği yeri işgal etme hakkı vermektedir. (Kodal, 2005, 47- 48)

Diğer taraftan aynı yıl, Fransa'da baş gösteren petrol krizi Fransız devlet adamlarının 1918 yılının Kasım ayında Deutsche Bank'ın Turkish Petroleum Company'daki %25 hissesini devralmak için girişimlerde bulunmalarına neden olmuştu. Bu girişimlerin sonunda İngiliz Başbakanı Llyod George ile Fransız Başbakanı Clemenceau bir araya gelerek Sykes-Picot Anlaşması'nda değişiklik yapmışlar ve Musul'un İngilizlere bırakılmasına karşılık olarak Fransa'nın Musul petrolerinden pay almasına, ayrıca Halep, Şam, Beyrut ve İskenderun'un Fransız mandasıyla yönetilmesine karar vermişlerdi. (Yavuz, 1994, 83)

Böylece İngiltere, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı topraklarını paylaşmak üzere gizli anlaşmalar yaptığı müttefikini, Musul topraklarının kendisinde kalmasına razı etmişti. Bu antlaşmalar uyarınca İngiltere, Mondros Mütarekesi'nden sonra, mütareke hükümlerine aykırı olarak, haksız bir şekilde Musul ve çevresini işgal etti. (Öztürk, 2004, 150)

Çünkü Birinci Dünya Savaşı sona ererken İngilizler Irak'ın büyük bölümünü ele geçirmişlerse de Musul vilayeti hala Osmanlı kuvvetlerinin elindeydi. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesinin yürürlüğe girdiği 31 Ekim

1918, saat 12.00 itibariyle, Ali İhsan Paşa komutasındaki Osmanlı Altıncı Ordusu, Musul vilayet merkezini ve Musul vilayetinin büyük bir bölümünü elinde tutuyordu. Mütareke hükümlerine göre, bölgede bulunan tüm askeri birliklerin yerinde kalmaları gerekiyordu. Böyle olduğu halde İngiliz ordusu, mütarekenin imzalanmasından sonra da kuzeye doğru ilerlemeyi sürdürdü. Nihayetinde 8 Kasım 1918'de Musul'da bulunan Ali İhsan Paşa'nın tüm itirazlarına rağmen, Osmanlı ordusu şehri boşaltmaya zorlandı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından tam 16 gün sonra, 15 Kasım 1918 günü Musul şehri İngiliz birliklerinin denetimine girdi. (Şimşir, 2004, 49)

Bunun üzerine İngilizler Musul'a Albay Gerard Leachman, yardımcısı Albay Nalder ve Yezidi İsmail Bey ile birlikte politik yetkili vasfıyla girdiler. Birkaç gün sonra üçü birlikte Osmanlı garnizonunu teslim almak için Tel Afar'a oradan da Sincar'a gittiler. Bundan sonra tekrar Musul'a dönen İngilizler Yezidi liderlerini bir araya toplayarak bir meclis oluşturmuşlar ve otuz beş reis ile birlikte Sincar'dan gelen Hemo Şero'yu Sincar'ın idarecisi olarak atamışlardır. (Guest, 2001, 303)

Irak'ın tümü üzerinde İngiltere'nin fiili işgali 1917 yılında başlamış olmakla birlikte, bölgede İngiliz mandası resmen 1920 yılındaki San Remo konferansından sonra gerçekleşmiştir. (Kurşun, 2003, 9)

Nisan 1920'de yapılan San Remo Anlaşması'nda Musul petrol alanlarının kontrolünün yalnız İngiltere'ye verilmesi Fransızları son derece rahatsız etmişti. Bunun üzerine İngilizler Fransa'ya 1918 Kasım'dan beri istediği Turkish Petroleum Company'de ki Almanlara ait %25 hisseyi devretmişlerdir. Böylelikle 24 Nisan 1920 tarihinde imzalanan San Remo Petrol Anlaşmasıyla Fransızlar'ın bu şirketteki Alman petrol işletme imtiyazlarına sahip olması sağlanıyordu. (Yavuz, 1994, 83) Böylelikle 1920 San Remo Konferansında Fransa kendisini Orta Doğu'da desteklemesine karşılık Musul'u İngiltere'ye bırakmıştı. (Armaoğlu, 1996, 331-332)

San Remo kararlarına göre, Irak ve Filistin’de İngiliz, Suriye’de ise Fransız mandası kuruluyordu. Güney ve Güneydoğu Anadolu’da İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri oluşturulacaktı. (Çiloğlu, 1999, 205)

Böylelikle 1920 yılında evvela San Remo’da alınan kararlar, akabinde de Sevr’in Osmanlı Devleti tarafından aynı yıl içinde onaylanmasıyla Osmanlı yönetimi altında bulunan Yezidiler’in çok büyük bir kısmının yaşadıkları bölgelerin Suriye, Irak ve Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu bölgeleri batılı emperyalist ülkelerce pay edilmiş bulunuyor ve böylece Yezidiler’in yüzyıllardır Osmanlı idaresinden kurtulmak için verdikleri mücadele gerçek oluyordu.

Irak’taki Yezidiler ise İngiliz Mandası varolduğu müddetçe Cebel Sincar’da sakin kalmışlardır. İngilizler’in bu bölgeye reis olarak atadığı Hemo Şero iç çekişmelere rağmen ölümüne kadar Sincar Dağı’nın reisi olarak bu görevini sürdürmüştür. Ancak Irak’ta modern Arap Devleti’nin kurulması Yezidiler’in yaşam şartlarını tamamen değiştirecekti. (Lescot, 2001, 185)

Bu Arap Devletinde yaşayan bütün halk yığınları, yüzyıllar boyunca Osmanlı yönetiminde kendilerini Osmanlı üst kimliği ile tanımlamaya alışmışlarken Birinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen süreçte “Iraklı” terimi bir kimlik olarak gelişmemiştir. Nitekim “Iraklı” olmaktan ziyade, Arap, Kürt, Türkmen, Asuri, Yezidi, Sünni Arap, Şii Arap gibi isimlerle kendilerini tanımlamayı yeğleyen bu halk yığınları ortak bir siyasi doku da geliştirememişlerdi. Sonuçta aidiyet hissetmedikleri Irak’ı savunma gereği bile duymamışlardır. (Kurşun, 2003, 30)

Suriye’de ise, Osmanlı idaresinin olduğu dönemlerde özerk olan beş büyük Yezidi tımarı bulunuyor ve Suriye Yezidileri’nin Osmanlılarla olan ilişkileri bu tımarlar vasıtasıyla sürdürülüyordu. Osmanlılar, genelde kendileriyle bu tımarlar arasında aracı olacak bir Yezidi eşrafı seçiyor ve bu görev muhtemelen bölgesel siyasetin yozlaşmalarına göre bir tımandan diğerine geçiyordu. Fransız işgali gerçekleştiğinde ise bu tımarlardan önde gelenlerinden Derviş Şero açıkça Manda tarafını tutmuş ve bir grubun başına geçerek farklı fikirde olanlara karşı yürütülen

operasyonlara katılmışlardı. Bununla birlikte birçok Yezidi Hafif Süvari Birliğine girmişlerdir. Daha sonra savaş madalyasıyla ödüllendirilen bu kişi “ Suriye’deki Yezidi topluluğunun dini reisi” kabul edildi. (Lescot, 2001, 206- 207)

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bugünkü Türkiye Cumhuriyeti’nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan Yezidiler ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları tarafından 19 Mayıs 1919 tarihinde başlatılan Milli Mücadelenin başarıya ulaşması sonucu 29 Ekim 1923 tarihinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşları olarak yaşamaktadırlar.

III. 2. EMPERYALİZMİN İKİ ARACI: ORYANTALİZM VE MİSYONERLİK

III. 2. 1 Oryantalizm (Şarkiyatçılık)

Oryantalizm genel manasıyla, Doğu dili, tarihi ve edebiyatı ile uğraşan ilim kollarına verilen addır. Doğu ilimleriyle uğraşan ilk Batılı kim olduğu ve bu konudaki çalışmaların ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte ilk önce Batılı bazı rahiplerin Endülüs’e geldikleri, başta Kur’an-ı Kerim olmak üzere felsefe, tıp ve matematikle ilgili eserleri kendi dillerine çevirdikleri bilinmektedir. (Cilacı, 1992, 21)

Bu bakımdan Oryantalizm, doğu kavimlerine ait bilgilerin bütünü, felsefi görüşleri, yaşayış tarzları yanında doğu dillerinin, ilimlerinin, törelerinin ve tarihlerinin incelenmesidir. Ancak Oryantalizm zamanla Batı dünyasının üstünlüğünü kabul eden Doğu üzerinde otorite kurma ve bunu devam ettirebilme politikalarının tamamına verilen bir isim haline gelmiştir. Oryantalizm’de Batı, Doğu’yu kendi içinde eriterek, farklı özellikleri, müesseseleri ortadan kaldırmak isterken, dünyayı sadece yönetmeyi değil aynı zamanda ona sahip olma hakkını da kendi inhisarında görmektedir. (Çay, 1996, 8)

Bu bağlamda Oryantalizm Doğu'yu inceleyen, Doğuyu anlamaya çalışan, Batı'da gelişmiş ve Batı menfaatlerini göz önünde tutan bir bilimdir. Oryantalizm bir bakıma Batı'nın bir siyasi propaganda aracıdır. Bu yolla Doğu üzerindeki Batı üstünlüğünü ispat etmeye çalışan Oryantalizm, diğer yandan Batı'nın İslam dünyasına saldırısına da haklılık kazandırmaya çalışmaktadır. (Said, 1982, 11)

III. 2. 2. Misyonerlik

Latince “Mittere” den gelen “Miyon” kelimesi “göndermek” manasına gelir. Fransızca'ya “misyon” olarak geçmiş, “bir kimseye, bir şey yapmak için verilen özel görev” anlamında kullanılmaktadır. Misyon kelimesinden gelen “Misyonerlik” in bilimsel terim anlamı ise, “Bir dini teşkilat kurarak, din propagandası yapmak, insanları o dinin müritleri haline getirmek” demektir. Dinler içinde bu yola, daha çok Hıristiyanlık baş vurduğu için “misyonerlik” terimi bu dinle özdeşleştirilmiştir. (Kocabaş, 2002, 9)

Bu nedenle “Misyonerlik” Hıristiyanlık'taki Hz.İsa'nın, havarilerine “*Gidiniz! Gerçeği (Kutsal Kitabı) onlara anlatınız!*” şeklindeki buyruğu doğrultusunda XVI. yüzyıldan itibaren Hıristiyan inancını vaaz etmek ve ayinleri yönetmek yetkisiyle donatılmış din adamlarının çevreye gönderilmesine denilirken, bu gibi görevlilere de Misyoner denilmektedir. XVII. yüzyıldan itibaren ise ticari ya da siyasi amaçlarla yabancı bir ülkeye özel görevliler gönderilmesi de misyon olarak adlandırılmışsa da dinsel anlamdaki misyon ve misyonerlik, ilk havariler döneminden günümüze gelen evriminde esas itibariyle İncil'i öğretmek, Hıristiyan olmayanları bu dine kazandırmak ya da belirli bir mezhepten olmayanları o mezhebe çevirmek olarak algılanmış ve matbaa, tıbbi bakım, okul gibi araçların yardımıyla uygulamaya konulmuştur. XIX. ve XX. yüzyıllarda kapitalizmin emperyalizme dönüşmesiyle, misyonerlik önemli ve ulvi bir amaçmış gibi ortaya konmasına karşın başka şeylerin aracı olma yoluna girmiştir. (Kocabaşoğlu, 1989, 14- 15)

Bu şeylerin başında sömürgeci devletlerin özellikle Hıristiyanların Müslümanların üzerinde nüfuz kurmalarını sağlamak, tarihe karışmış eski kiliseleri tekrar canlandırmak, eski ve yeniden kurulan kiliselerle Müslümanlar arasında Hıristiyanlık propagandası yapmak gelmektedir. Bu suretle Misyonerlik maddi gayesini milletleri sömürmek, manevi gayesini de dünyada Hıristiyan nüfuzunu artırmak üzerine kurarken misyonerler de bir bakıma sömürgeci devletlerin bu amaçlara ulaşmak için kullandıkları silahsız fedailerini olarak faaliyet göstermekteydiler.(Cilacı, 1992, 10- 11)

III. 2. 3. Misyonerlerin Faaliyetleri ve Yezidiler

Yezidiler ve yaşadıkları coğrafyalara yönelik misyonerlik faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunan ve Batılıların “Doğu Hıristiyanları” ve “putperestler” olarak adlandırdıkları kavimlere gerek dinsel gerekse siyasi amaçlarla ulaşma çabaları üzerine ortaya çıkmıştı.

Nitekim, Papalık 1593-1608 yılları arasında Portekiz ve İspanya krallarına keşfedilmiş ve keşfedilecek bütün ülkelere misyoner gönderme yetkisi vermiş, peşinden Paris’te Dış Misyonlar Papaz Okulu açılmış, okulun bütün masrafları Papalık Propaganda Dairesi tarafından karşılanmıştır. 1622 yılında ise Papalık Vatikan’da Misyon Bakanlığı’nı kurmuştu. Böylece XVII. yüzyıldan itibaren bütün Katolik Misyonları Congregation for the Prepagation of the Faith adlı bir komite tarafından yönetilmeye başlandı. Bu komite, merkezi Roma’da bulunan kardinallerden oluşmaktaydı. (Sarıkoçuncu, 1992, 93)

Görüldüğü üzere, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Fransız ve İtalyanlar misyonerlik faaliyetlerinde ön saflarda yer almaktaydılar. Ancak on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren İngiliz ve Amerikalılar bu faaliyetlerde ön plana çıkacaklardır. (Çay, 1996, 390)

III. 2. 3. 1. Fransızlar'ın Misyonerlik Faaliyetleri

Fransızlar'ın Yakın Doğu'da misyonerlik faaliyetlerine ön ayak olmaları, onların on yedinci yüzyılda başpapazlarının Katolik kilisesindeki Kardinaller olması ile birlikte bu dönemde Batı'da önde gelen bir güç olarak ortaya çıkmalarıyla ilgilidir. 1622'de XV. Papa Gregory, "Sadık Propaganda" olarak bilinen bir kurum olan İnancı Yayma Kutsal Toplantısı kurumunu kurdu. Kurumun amaçları putperestleri Hıristiyanlığa döndürmek ve kiliseyi Kuzey Avrupa'nın Protestanlarına ve Doğu'nun kadim Hıristiyan topluluklarına geri getirmektir. Ve bu misyon Propaganda tarafından Kapüsen, Karmelit ve Cizvit tarikatlarının Fransız başpiskoposluklarına devredilmiştir. (Guest, 2001, 97- 98)

Osmanlı Devleti'nde Fransa'nın himayesinde faaliyete başlayan bu tarikatlar sahip oldukları misyon gereği Roma ve Bizans kiliselerini (Katoliklik ve Ortodoksluğu) birleştirmek suretiyle Papa'nın otoritesini yükseltmeyi amaçlamaktaydılar. Bunun içinse Rum, Ermeni ve Katolik olmayan diğer Hıristiyanları Katolikleştirmek gerekiyordu. Hatta aynı zamanda Müslümanlara da ulaşılarak onları Hıristiyanlığa davet etmek ve tüm bu faaliyetler neticesinde Fransa'nın nüfuzunu kuvvetlendirmek hedeflenen amaçlardı. Osmanlı Devleti'nde Katolik misyonerlerinin erkenden faaliyete başlamasının sebebi, Fransa'ya verilen Kapitülasyon imtiyazlarından dolayı olmuş, bu imtiyazlarla, Katolik papazların korunacağı, ayinlerini istedikleri gibi yapacakları ve Kudüs'teki mukaddes yerlere hizmet verecekleri vaat edilmişti. (Kocabaş, 2002, 78)

Fransa'nın ve destekçisi olduğu Katolik misyonerlerinin Katoliklik mezhebi dışındaki Hıristiyanlara ve farklı dinlerden inanç sahiplerine ulaşarak onları kendi mezheplerine davet etmek suretiyle Papa'nın nüfuzunu artırma çabaları, Fransa'nın emperyalist gayeleriyle birleşince, Osmanlı Devleti bünyesinde ihtiva ettiği çok dinli tebaasıyla eşsiz bir fırsat olarak ortaya çıkıyordu.

Çünkü Osmanlı Millet sistemi Rum, Ermeni patrikliği ve Yahudi hahambaşı olmak üzere bu üç büyük ruhani reisliğe topluluklarını yönetme,

masrafları için vergi toplama gibi haklar vermişti. Her milletin yargılama, maliye ve eğitim örgütleri vardı. Gayrimüslimler Osmanlı tebaası olarak yerini almakla birlikte Patrik aynı zamandan padişahın bir memuru olarak kabul ediliyordu. (Kaptan, 2002, 19)

Özellikle Ermeni milletine Fatih Sultan Mehmet Han döneminde İstanbul'a getirilen Hovakim'e verilen Ermeni Patriği unvanı yanında Musevi ve Ortodokslar dışında kalan diğer bütün Hıristiyanlar üzerinde de idari bir yetki verilmişti. Böylelikle Süryaniler, Habeşler, Kıptiler, Çingeneler, Bogomiller vs. gibi Hıristiyan topluluklar da Osmanlı Devletiyle olan ilişkilerini Ermeni Patrikliği vasıtasıyla yürütüyorlardı. Osmanlı Devleti tebaanın ilerlemesi için Ermeniler'e daha çok statü vererek üstün bir duruma getirmişti. Fatih'in oluşturduğu bu idari statü çerçevesinde Ermeni Patriği on dokuzuncu yüzyıla kadar kullanacağı "Altı Topluluk Patriği" unvanını almıştı. Ermenilerin gerek Osmanlı tebaası içindeki bu üstünlükleri gerekse diğer Hıristiyan topluluklarını da bünyelerinde bulundurmaları başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinin dikkatini çekmişti. Fransızlar amaçladıkları gayelerine ulaşmak için 1630 senesinden itibaren, Ermeniler arasında Katoliklik propagandasına girişmişlerdi. (Kaptan, 2002, 20- 21)

Fransız konsolosları bu amaçlarla yola çıkan Halep ve diğer kentlerdeki misyonerleri bir dereceye kadar koruyorlardı. On yedinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Touraine'deki Kapüsen Başpiskoposluğu Mısır, Kıbrıs, Suriye, Mezopotamya, İran ve Hindistan'daki misyon heyetlerine, Halep'ten destek veriyordu. Halep'teki Kapüsenliler arasındaki Pere Justinien de Neuvy- sur- Loire adlı bir misyoner yöredeki Ermeniler arasında beş yıl faaliyette bulunmuştu. İyi bildiği Arapça'nın yanı sıra Kürtçe de bilen bu misyoner 1668 yılında Ermenilerle olan ilişkileri sayesinde Cebel Sincar'daki Yezidilerle temasa geçme imkanı bulmuştu. (Guest, 2001, 98- 99)

Pere Justine'in Cebel Sincar Yezidileriyle kurduğu temaslar sonucunda söylediği sözler Yezidiler'in misyonerlerden ne derece etkilendiklerini göstermektedir. "Yezidiler'in kiliseyi bağrına basma yönündeki istekliliklerini,

gözyaşlarını ve şefkatlerini gördüğümde, gördüklerimin gerçek değil, bir rüya olduğunu düşündüm” Pere Justine’in bu sözlerini içeren raporundan cesaret alan bir başka misyoner Pere Jean Baptis’te Halep’ten çıkarak o da Cebel Siman Yezidileri üzerinde faaliyetlere başladı. 24 Haziran 1668’de Cebel Seman’da kalabalık bir ayin düzenledi. Bu ayinde iki Yezidi şeyhi vaftiz edilerek Peter ve Paul adlarını aldılar. Kalabalık bir Yezidi grup misyonerleri selamlamak için toplandı; bir aşiret mensubu halkının Antakya düştükten sonra dağlara kaçan Haçlılar’ın soyundan geldiğini iddia edecek kadar etkilenmişti. Ancak 1669 yılına gelindiğinde Ermeni ve Yezidiler Kapüsen tarikatıyla anlaşmazlığa düşmüşler ve diğer iki tarikat Cizvit ve Karmelitler ile temasa geçmek istemişlerdi. Karmelitler buna sıcak bakmazken Cizvitliler Yezidiler’e yardım teklifinde bulunmuşlar ancak parasal konularda anlaşmazlık baş göstermişti. Ortaya çıkan anlaşmazlık Fransız konsolos tarafından çözüldü. Konsolos fiili ya da potansiyel para ödemelerini gerektiren her türlü misyonerlik faaliyetinin üç misyonerin (Kapüsen, Karmelit, Cizvit) birlikte onaylaması gerektiğine karar verdi. Bu yüzden yerli Yezidiler arasındaki diğer bütün çalışmalar askıya alındı (Guest, 2001, 100- 101)

Bu tarihten itibaren Yezidiler ve Fransa’nın himayesindeki Katolik misyonerler arasında zaman zaman sıcak ilişkiler devam etmesine rağmen Yezidiler’in Hıristiyanlık ve özellikle Katolikliğe olan ilgileri başlangıçtaki tam tersine azalmaya başlamıştı.

Nitekim 1671’de Pere Jean-Baptiste ile Halep’teki Karmelite ve Fransisken misyonerlerin sorumluları yaşadıkları deneyimlerden şeytana tapan Yezidilerle herhangi bir şeyi başarma şanslarının hiç olmadığını öğrendiklerini ve onları Hıristiyan dinine döndürmeye çalışmaktan vazgeçtiklerini rapor ediyorlardı. Cizvitliler ise mücadelelerine tek başlarına devam edeceklerdi. Fransız konsolosu Joseph Dupont ile Cebel Seman’daki Yezidiler artık bu tarikatın aracılığıyla temaslarını devam ettiriyorlardı.1674’te Fransız elçisi Marquis de Nointel Halep’i ziyaret ettiğinde, Yezidilerin reisiyle de gizlice görüşmüştü. Kurnaz bir adam olan Yezidi reisi Fransa kralı XIV. Louis’in niyetini öğrenmeye çalışarak, Fransız kralının Suriye ve Filistin’i fethetmesine yardımcı olmak üzere büyükelçiye 50.000

asker verebileceğini teklif etti. Bu görüşmeden sonra Fransız büyükelçi geri dönerken bu Yezidi reisi ve süvarileri onu yolculuğuna uğurlamışlardı. (Guest, 2001, 104-106)

Görüldüğü üzere, Yezidiler Katolik misyonerlerle, Hıristiyanlık dinine olan ilgilerinden ziyade, siyasi nedenlerle temas kurmaktaydılar. Bunu da bölgeye Osmanlılar'a karşı yapılacak hareketleri teşvik ederek göstermekte ve bundan kendilerine de pay çıkarma çabası içindeydiler.

Nitekim Cizvit tarikatının Yezidiler üzerinde ısrarla çalışan papazı Pere Joseph Besson da artık yenilgiyi kabul etmek zorunda kalmıştı. Bir biyografi yazarı, onun göndermiş olduğu misyonerlerin “bu mutsuz insanların dinlerini değiştirme zamanlarının henüz gelmediğini anlamalarının çok uzun sürmediğini... Lanet olsun deyip bırakıp döndüklerini” anlatmaktaydı. 1681- 1682 yılları arasında da bir başka Cizvit Pere Michel Nau bu defa Mardin bölgesinde faaliyetlerde bulunmuş ancak burada da arzu edilen gerçekleştirilememişti. (Guest, 2001, 107)

Öte yandan on sekizinci yüzyıla gelindiğinde Katolik misyonerlerin faaliyetleri Ermeniler üzerinde tutmuş ve özellikle Doğu Anadolu vilayetlerinde bir kısım Ermeni Katolikliği kabul etmişti. Bu durum Fransa'nın 1740 yılındaki Kapitülasyon Antlaşması ile Osmanlı tebaası Katoliklerinin himaye hakkını resmen üzerine almasıyla yeni bir boyut kazandı. (Kaptan, 2002, 21)

Cizvitlilerin bu faaliyetleri artık Osmanlılar tarafından tepkiyle karşılanmaya başlanmıştı. Öyle ki, Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, Fransız sefiriyle bir mülakatında Beyoğlu'nda yalnız bir Cizvit görmektense on adı ruhani bulunmasına tahammül etmeyi tercih edeceğini söylemişti. Cizvitliler, Osmanlı hükümetine düşman olmak ve her tarafta nifak tohumları ekmekle suçlandılar ve yargılanmak üzere divan-ı hümayuna çağrıldılar. Bu durum karşısında bunların doğrudan hamisi olan Fransız elçisi Salinyak alelacele sadrazamın nezdine giderek sanıkların Fransız tebaası olmaları sebebiyle serbest bırakılması iznini aldı. (Kocabaş, 2002, 85)

Osmanlı'da Katolik misyonerlere karşı olan bu tepkilerin 1789 yılında Fransız İhtilali ile birleşmesi ve bu ihtilalin getirisi olan seküler - laik etkilerin Fransa kaynaklı dinsel misyonerlik faaliyetlerini yavaşlatması sonucu bu asrın sonlarından itibaren Osmanlı sınırları içerisinde Katolik misyonerlik faaliyetleri yürüten Cizvit, Fransiskan ve Kapusenler Osmanlı'yı terk etmeye başlamışlar ancak 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında bu defa da Protestan misyonerlik faaliyetlerinin boy göstermeye başlamasıyla birlikte Katolik misyonerlerin faaliyetleri de yeniden hızlanacaktı. (Kocabaş, 2002, 86)

Bu hız kazanma sonucu yoğunlaşan Katolik propagandası tesirli olacak ve uzun süren iç çekişmeler sonunda Fransızların da etkin rol oynamalarıyla Osmanlı Devleti 1830 yılında Ermeni Katoliklerini ayrı bir millet olarak tanıyacaktı. (Öke, 1986, 89)

III. 2. 3. 2. İngiliz ve Amerikalılar'ın Faaliyetleri

Osmanlı mülküne ayak basan ilk Protestan misyonerler, 1815 yılında Mısır'a gönderilen İngiliz Church of Missionary Society'e bağlı bir papazdı. Onu, 15 Ocak 1820 yılında kısaca ABCFM de denilen American Board of Commissioners for Foreign Missions adlı Amerikan misyoner örgütünün İzmir'e ayak basan iki Amerikalı misyoneri izledi. (Kocabaşoğlu, 1989, 16)

Bu Amerikan misyonu 1810 yılında Massachusetts ve Connecticut eyaletlerinin Kongregasyon Papazların Genel Birliğince dış ülkelerdeki misyonlar için kurulmuştu. Birkaç yıl içinde bu yapıya Presbiteryen ve Alman Reform Kiliseleri de katıldı. Komisyonun Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri, komisyonun Suriye, Filistin, Batı Anadolu ve Yunanistan'daki misyonerlerinin kendi inançlarını vaaz ve eğitimle yerel Hıristiyanlar'a aşılayarak onları Protestan yapmaya yönelikti. (Guest, 2001, 140)

1820- 1895 yılları arasında Komisyonun, bahsedilen Osmanlı topraklarında, faaliyet gösteren misyonerlerinin sayısı 540 olup, bu rakamın 427'si yalnızca Anadolu'da faaliyetliydi. Öncelikle Ermeniler olmak üzere daha sonra Rum, Maruni, Nasturi, Süryani, Yahudi ve Bulgarlar üzerinde etkin olmayı hedefleyen, ABD kökenli bu misyoner faaliyetler, 1880 yılına kadar İngiliz hariciyesinin himayesinde İngiliz çıkarlarına uygun olarak faaliyet gösterirlerken, bu tarihten sonra ABD'nin politikası doğrultusunda çalışmalarda bulunacaklardı. (Çay, 1996, 391)

Amerikalı misyonerlerin uzun yıllar Britanya güdümünde faaliyetlerde bulunmalarının nedeni, Amerika'nın ekonomik kriz ve akabinde gerçekleşen iç savaş sonucu misyonerlerine gerekli desteği sağlayamaması ile birlikte İngiltere büyükelçisi Canning'in dindar Protestan Hıristiyan tutumu ve reformlar konusundaki çabalarından kaynaklanıyordu. (Kocabaşoğlu, 1989, 73)

Canning reformlara önem veriyordu çünkü XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren sömürgecilik ve yayılcılıkta İngiltere'nin rakibi haline gelen Çarlık Rusyası'nın "sıcak denizlere inmek" milli idealince Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'ya inmesini engellemek ve İngiltere'nin en karlı sömürgesi Hindistan'ı korumak en önemli hedefti. Bu nedenle Osmanlı Devletinin Avrupalı reformlarla güçlendirilerek Rusya karşısında bir set devlet statüsünde tutulması gerekiyordu. (Kocabaş, 2002, 122)

Nihayetinde 1839 yılında ilan edilen Hatt-ı Humayun Amerikan misyonerlik faaliyetlerinde yeni bir dönemin habercisi olmuştu. Yeni fermanla birlikte Padişaha kullukta din, mezhep farkı gözetilmeksizin herkes eşit sayılacaktı. Can, ırz, mal güvenliği sağlanacaktı. Ulaşım, haberleşme, ticaret padişahın güvencesi altında yapılacaktı. Kuşkusuz bütün bunlar, misyonerlerin ekmeğine yağ sürecekti. Ancak misyonerler bunları yeterli bulmamış ve daha fazlasını elde etmek için çaba sarf etmekteydiler. (Kocabaşoğlu, 1989, 71)

İngiltere ise yapılan bu reformlarla, 1833 Hünkâr İskelesi Anlaşmasıyla tehdit haline gelen Rusya'yı durdurmakla birlikte 1820'lerden itibaren artan hammadde ve Pazar ihtiyaçları, buharlı gemilerin ikmal yolları üzerindeki ihtiyaçları neticesinde önemi daha da artan Doğu Ticareti ve Osmanlı Devleti üzerinde hakim devlet olmak niyetindeydi. (Kocabaşoğlu, 1989, 72)

Bu sebeple İngiltere kendine özel bir protektora icat etmeyi tasarladı; elinde malzeme bulunmadığına göre icat etmesi gerekiyordu; bu amaçla Doğu' da bir Protestan cemaatinin teşekkülü için faaliyete geçti. (Engelhardt, 1976, 46-47)

İngilizler de Ermeniler'e, yine ilk olarak, dini kanallardan ulaşmayı deneyeceklerdi. Osmanlı topraklarında nüfuz alanı yaratmak misyonerlere düşüyordu. Misyonerlerin Protestan propagandası başarılı olduğu taktirde İngiltere Osmanlı üzerinde himaye hakkı elde edebilecekti. Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Protestan misyonerler Müslümanlar'ın ve Museviler'in inançlarını değiştiremeyeceklerini anlamışlar ve bütün gayretlerini diğer Hıristiyan mezheplerinden taraftar kazanmak için göstermekteydiler. Gayretlerine hedef olan Ermeniler'in dini, kültür ve sağlık konularına eğilecekler ve bu toplumu kendi kiliselerine çekebilmek için ihtişamlı mabetler, okullar ve hastaneler açma yoluna gideceklerdi. (Öke, 1986, 91)

İngiltere bu faaliyetlerine ilk olarak 1840 yılında Foreign Office'in Bab-ı ali'den Kudüs' de bir mabet inşasına izin verilmesini istemekle başladı. Ancak böyle bir müsadenin nereye varacağını sezinleyen Divan, talebi reddetti. İmparatorluğu yeni bir din propagandası kampanyasının arz ettiği tehlikelerden korumak için, cemaatlerin patriklerine, Hıristiyanlar'ın mezhep değiştirmesini yasaklayan Osmanlı yarasını hatırlattı. (Engelhardt, 1976, 47)

Bu yasa Fransa'nın baskıları sonucu Osmanlı Devleti'nin 1830'da Ermeni Katolikleri ayrı bir millet ve kilise cemaati olarak tanınması neticesinde Katolik misyonerlerin Rumlar üzerinde de faaliyet göstermeleri ve bu faaliyetlere Protestan misyonerlerinde eklenmesiyle bundan rahatsız olan Rum Patriği'nin Bab-ı ali'ye

başvurarak mezhep değiştirmenin yasaklanmasını istemesi sonucu 1834’de çıkarılmıştı. Ancak bundan memnun olmayan İngiltere ve Fransa inanç serbestliğinin zaferi için o devirde bir tür haçlı seferi ilan etmişler ve bu devletlerin sürekli baskıları üzerine ferman 1844’te geri alınmıştı. (Kocabaş, 2002, 120- 121)

Bu baskılar öylesine artmıştı ki Bab-ı ali’nin ilk andaki sertliği gevşemiş ve bir Anglikan piskoposu öncülüğünde Kudüs’te 1842 yılında ilk Protestan Kilisesi açılmıştı. Çok geçmeden bu yeni mezhep güçlenmiş; Amerikalı papazlar da İngiliz ve Alman misyonerlere katılmışlardı. Konsoloshanelerin desteklediği bu işbirliği sayesinde, hayli kabarık sayıda korunuk Britanya bayrağının altında toplandı. (Engelhardt, 1976, 48)

İngilizler’in desteğinde Amerikalı misyonerlerin bu faaliyetleri sonuç vermeye başlamış Ermeniler arasında Protestanlık propagandaları etkili olmuştu. Tüm bu faaliyetler ve baskılar sonucunda gelinen noktada Osmanlı Devleti Ermeni Katolikliğinden sonra Ermeni Protestanlığını da resmen tanımak zorunda kaldı. (Kaptan, 2002, 21)

İngiltere büyükelçisi Canning’in baskıları sonucu 1850 yılında bir fermanla Protestan Ermeniler’e “millet statüsü” verilmesi misyonerleri memnun etmişti ancak, şimdi sıra misyonerlerin “önümüzdeki en büyük engel” dedikleri din değiştirme yasağını kaldırmaya gelmişti. Canning, din değiştirme serbestisi hususunda 1854- 1855 Kırım Harbi’nin “diyet”ini kullanmak istedi. Bu savaş, Avrupa’nın büyük devletleri ile Osmanlı Devleti’nin ittifak kurup Rusya’yı mağlup etmesi ile sonuçlanmıştı. Avrupa, harbin sonunda imzalanan 1856 Paris Antlaşması ile Rusya’yı etkisiz hale getirirken, Osmanlı’yı Rusya’ya karşı güçlendirmek adı altında Bab-ı ali’ye Islahat Fermanını dikte etmiş, “1856 Islahat Fermanı” adıyla anılan bu fermanla, 1839 Tanzimat fermanına nazaran daha fazla Batılılaşma programı gündeme gelmiş, din hürriyeti vaadi de getiren bu fermanı misyonerler memnuniyetle karşılamışlardı. (Kocabaş, 2002, 123- 125)

Islahat Fermanıyla 1848 yılında İngiltere büyükelçisi Canning'in büyük bir olay haline soktuğu din değiştirme olayı sonunda verilen garanti gereğince din değiştirenlerin cezalandırılmayacağı ek bir notta açıklanmakla birlikte metinde bu sorun, “kimsenin dinini değiştirmeye zorlanamayacağı” biçimine sokulmuştu. 1839 Tanzimat bildirisini Müslümanlar için çıkarılmış olarak nitelenirse, 1856 bildirisine de Hıristiyanlar için yayımlanmış bir belge denebilir. Islahat fermanı Tanzimat fermanında kapalı kalan bazı yanları açığa çıkarmakta ve daha çatalı sorunları işaretlemekteydi. Ancak yinede bu ferman, hazırlanışında rol oynayan Avrupa devletlerinin temsilcilerini başta Britanya büyükelçisi Canning olmak üzere tamamen tatmin etmemişti. Canning verilen imtiyazları yeterli bulmuyor, din özgürlüğünün sağlanmadığına inanıyordu. Türkler'in Müslüman olarak asla Avrupalı olamayacağına inanan bu elçinin anladığı din özgürlüğü, Protestan misyonerlerine tam bir serbestlik içinde Ortodoks, Katolik ve Müslümanlardan mümin çalmak özgürlüğü idi. (Berkes, 2002, 216- 218)

Öte yandan tüm bu memnuniyetsizliklere rağmen 1856 Islahat Fermanı, Amerikalı misyonerleri, Anadolu'daki Müslüman halkı Hıristiyanlaştırmak için daha da cesaretlendirdi.(Kocabaş, 2002, 125) Öyle ki 1852 yılında Amerikalı misyoner George W. Dunmore, Doğu Anadolu'da Ermeniler arasında faaliyet gösterirken keşfettiği ve bir Amerikan misyoner merkezinin kurulmasını sağladığı Harput'ta Islahat fermanının ilanıyla daha da ileri giderek bu fermanın ilanından 3 sene sonra 1859 yılında bu defada “Fırat Koleji” adında bir Amerikan misyoner koleji açtı. Kolejin ilk amacı Ermeni Protestan din adamları yetiştirmekti. Harput'taki bu kolejden sadece 2 yıl sonra 1861'de bu defa İstanbul'da Robert Kolej' in temeli atıldı.Bu kolejleri 1863'te temel atılan ve 1881'de kolej olarak hizmete girecek olan Merzifon Amerikan Koleji takip etti. (*Milliyet Gazetesi*, 1984, 9)

Bu dönemde gerek Patrikhaneye bağlı cemaat okullarında ve gerek misyonerlerin açmış olduğu kolejlerde Ermeni gençleri Fransız devriminin milliyet ilkesi ile tanıştılar. Bu okullarda öğrencilere Ermenistan coğrafyası, yüceleştirilmiş edebiyatı ve efsaneleştirilmiş tarihleri öğretildi. Bu kurumlarda okutulan Ermeniler

Türk düşmanlığına dayalı kitaplar vasıtasıyla milli şuurlarını geliştiriyorlardı. (Öke, 1986 , 92)

Öyleki, Anadolu'daki Ermeni ve Rum ayaklanmalarında, Rumeli, Suriye, Lübnan ve daha güneydeki toprakların elden çıkmasında bu okulların büyük payı vardı. Yabancı okul öğretmenleri Türkiye'de düşündüklerini gerçekleştirecek ihtilalci, nesli bu okullarda yetiştirmişler ve bu okullar vasıtasıyla Osmanlı azınlıklarının dilleri, edebiyatları, tarihleri, efsaneleri, mitolojileri, kahramanları abartılı bir üslupla anlatılarak uluslaşma süreci hızlandırılmıştır. (Sevinç, 2002, 192- 193)

Bu okullardan Merzifon Amerikan Koleji yalnız Türk düşmanlığı yapmakla kalmıyor; kolejin Kayayan ve Tumayan adlı iki öğretmeni Ermeni komitacılara elebaşılık da yapıyordu. Ermeni ihtilal bildirilerini hazırlayan ve Ermeni komitacılara yardım ve yataklık yapan bu öğretmenler suçüstü yakalanmışlardı. Ancak mahkum olan Kayayan ve Tumayan adlı bu iki Ermeni Protestan öğretmeni kurtarmak için Anglo-Sakson misyonerlerin Amerika'da ve İngiltere'de yürüttükleri kampanyalar sonucu Osmanlı Devleti ve İngiltere 1893 yılı boyunca sürececek bir kriz ile karşı karşıya geleceklerdi. (*Milliyet Gazetesi, 1984, 9*)

Bu sorun ilk olarak 17 Şubat 1893 tarihinde İngiltere Parlamentosu üyelerinden 160 kişi tarafından Padişah'a gönderilen rica mektubuyla gündeme gelecekti. Mektupta rahip Tomayan ve Kayayan ile Merzifon Mektebi öğrencilerinden bazılarının idam cezasına mahkum olmalarından duyulan üzüntü dile getirilerek bu mahkumların durumlarının hoşgörü ile değerlendirilmek suretiyle bu kişilerin affedilmesi istenmişti. Yoğun diplomatik görüşmelerden sonra 7 Temmuz 1893'de Sadarete sunulan bir belgeden bu iki şahıs Kayayan ve Tomayan'ın ölüm cezalarının kaldırıldığı ve bunun yerine Osmanlı'dan sınır dışı edilmek suretiyle Avrupa'ya gönderilmelerine karar verildiği anlaşılmaktadır. (*Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri II, 2004, 351*)

Tüm bunlar göstermektedir ki, gerek kilise gerekse Ortadoğu'da emelleri olan devletler Ermeniler'i kullanmak suretiyle bilinçli olarak Ermeni milliyetçiliğini uyandırmışlardır. (Öke, 1986, 93)

Öte yandan misyonerler yalnız Hıristiyanlar üzerinde çalışmamışlar buna ek olarak Süryani, Keldani, Nasturi ve Ermeni unsurlarla yakın ilişkileri olan Kürt adı altında topladıkları Yezidi, Ehl-i Hak ve Alevi inancından olan toplulukları da Hıristiyan yapma faaliyetlerine girişmişlerdi. Batılıların Kürt adı altında sınıflandırdıkları bu toplulukların Hıristiyanlık dinine kazandırılması için çalışan misyonerler 1835 yılında Urmiye şehrinde tesis ettikleri okul ve hastaneler vasıtasıyla faaliyetlerini sürdürmekteydiler. (Çay, 1996, 392, 394)

Bu topluluklardan Yezidiler'in Protestan misyonerlerle ilk olarak karşılaşmaları ise 1830'da Malta'dan Nasturi ve Ermeni Hıristiyanlar arasında faaliyet göstermek için bölgeye gelen ve İran şahının izin vermesiyle bölgeye kurulan Amerikan misyoner heyeti ve okulunun ilk başkanı papaz Justin Perkins'in 1837'de Urmiye'den Erzurum'a giderken Ağrı dağının güneyindeki Fırat'ın yukarı kesimlerinde Yezidi Sipki aşiretiyle karşılaşması sonucu gerçekleşmişti. Bu misyoner Yezidilerle dostça bir ilişki kurmuş olsa da Yezidiler ve dinleri hakkında bir şey öğrenememişti. (Guest, 2001, 141)

Amerikan Kurulu misyonunun Nasturiler arasında başarılı olması öteki tarikatların da gözünden kaçmamıştı. Bunun üzerine Amerika kökenli bir başka kilise olan Protestan Episcopal Kilisesi de 1837 ve 1838'de İran, Irak ve Anadolu'da faaliyet göstermek üzere Rev Horatio Southgate adında bir misyoneri bu bölgelere gönderdi. İngiltere ise bu iş için Doğu dillerine ve halklarına aşina misyoner işinde deneyimli ve kurnaz biri olan Christian Rassam adında bir Nasturi'yi görevlendirmişti. Kraliyet Coğrafi Derneği ile Hıristiyanlık Bilgisini Geliştirme Derneği'nin onayladığı Rassam'dan başka Ainsworth ve bir teknik elamanın daha bulunduğu bu ekibin amacı Orta ve Doğu Anadolu ile kuzey Irak ve Sincar bölgesini incelemek ve Nasturi ile Yakubi kiliselerinin durumlarını rapor etmektir. Ayrıca bu bölge boyunca Müslüman Kürt aşiretleri ile ateşe ya da şeytana

tapanlar olarak adlandırılan Yezidiler'in de siyasi ve kültürel durumları incelenecekti. Yeni sefer heyeti 1839 yılında Musul' a vardılar. (Guest, 2001, 142-144)

1841 yılına gelindiğinde Rassam Musul'a İngiltere'nin konsolos yardımcılığı görevine getirilmişti. İngilizler ile Yezidiler'in ilk ciddi temasları da Rassam'ın bu göreve gelmesinden dört sene sonra 1845'de olacaktı. 1845'in ortalarında Musul valisi Muhammed Paşa Kiritlioğlu Seyhan Yezidilerinin vergi borçları nedeniyle Sini adında bir Yezidi pirini Yezidi lideri Şeyh Nasır zannıyla tutuklatmıştı. Rassam da valiye bir miktar para ödeyerek bu kişiyi kurtarmış ve Yezidiler'den bu parayı hasat zamanı tahsil edeceğinin sözünü almıştı. (Guest, 2001, 173)

Bu olay Yezidiler'i özellikle İngiltere Musul konsolos yardımcısı Bay Rassam başta olmak üzere İngilizlere yaklaştırmıştı. 1846 yılında Seyhan Yezidileri lideri Şeyh Nasır ve Hüseyin Bey İngiltere Musul konsolos yardımcısı Christian Rassam ve Henry Layard'ı kutsal cemaat bayramlarının kutlamalarına davet etmiştir. Rassam katılamamış ancak Layard bu daveti memnuniyetle kabul etmişti. (Guest, 2001, 174)

Yezidiler'in hayatında bu davetten itibaren çok önemli bir yere sahip olacak olan Henry Layard Fransız asıllı bir İngiliz olup amcasının teklifi üzerine İngiltere'den Seylan'a avukatlık yapmak üzere Edward Mitford adlı bir arkadaşıyla 1839 yılında yola koyulmuştu. İlk önce Batı Anadolu'yu kat eden Layard 1840 yılında Kudüs'e varmış oradan da Şam, Halep, Birecik, Urfa, Mardin, Nusaybin yoluyla Musul' a gelmişti. Ancak burada Layard Seylana gitmekten vazgeçmiş, Mezopotamya'da kalarak Asurluların eski medeniyet kalıntılarını araştırmaya karar vermişti. Bunun üzerine Layard üç yıl Mezopotamya ve güney-batı İran'da dolaşmıştı. Bu üç yılda Layard antikite tetkikleri yanında, anadili gibi konuştuğu Farsça ve öğrendiği Arapça'dan başka, Suriye, Irak ve İran'ın durumunu yakından tanımak fırsatını bularak bir Ortadoğu uzmanı olmuştu. Layard'ın edindiği bu bilgiler ile İngiltere'ye büyük faydalar sağlayacağına inanan Bağdat İngiliz

Konsolosu Taylor'a göre Orta Doğu'da ki durumu bütün gerçekliğiyle İstanbul'daki elçi Stratford Canning'e açıklayacak şahıs Layard'dan başkası olamazdı. Dolayısıyla Layard Taylor'un mektupları ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'a hareket etti. (Kurat, 1968, 1- 5)

İngiltere büyükelçisiyle iyi ilişkiler kuran Layard 1842 yılında Bosna ve Sırbistan'daki karışıkları izlemesi için Balkanlara gönderilmişti. Burada görevini başarıyla gerçekleştiren Layard daha sonra 1845 yılında bizzat Stratford Canning'in masraflarını karşıladığı bir projeye Musul'da eski Asur medeniyetini araştırması için vazifelendirildi. Layard Ninova'yı Fırat'ın sağ kıyısında yaptığı kazılar sonucunda meydana çıkarmış ve bulduğu eseri yalnız British Museum'a göndermekle kalmayıp, aynı zamanda kazıları tasvir eden "Ninova ve Yıkıntıları" adlı kitabını da yayınlıyarak hem kendisine isim yapmış, hemde Oxford Üniversitesinden verilen fahri doktoralık ödülüyle mükafatlandırılmıştı. Bunun neticesinde Layard İstanbul büyükelçiliği görevine getirildi. (Kurat, 1968, 9)

Layard'ın Britanya'nın İstanbul ateşesi olarak Musul'da bulunduğu dönem aynı zamanda Yezidiler'in İngilizlerle yakın ilişkiler kurmalarının da başlangıcını teşkil etmektedir. Öyleki, 1846 yılında Musul valisi Tayyar Paşa, Yezidiler'in ağır vergiler altında ezildiklerine dair şikayetleri üzerine yanına Layard'ı da alarak durumu yerinde incelemek için Sincar'a gider, Tayyar Paşa İngilizler'in Yezidiler'i himaye ettiğini bildiğinden durumu incelemek için giderken olaylara şahit olması için Layard'ı da yanına almıştır. Bu tarihten itibaren Yezidiler açıkça İngiliz himayesine girmişlerdir. (Turan, 1989, 71)

Ancak Protestan İngilizler ile Yezidiler arasında 1846'dan itibaren meydana gelen tüm bu yakınlaşmalara rağmen, Amerikalı Protestan misyonerlerden Rev Caleb Gates Şubat 1883'te Baedre'de gerçekleştirdiği Yezidi reisi Mirza Bey ziyaretinden sonra hazırladığı raporunda "Bunların arasında faaliyet yürütmenin zamanı henüz gelmemiştir" demektedir. (Guest, 2001, 219)

Yezidiler'in Protestan misyonerleri ile temasa geçme gayretleri 1885 yılında II. Abdülhamit'in askerlik hizmeti karşılığında isteyenin para vereceğini, ancak en yakın askeri birlikte önce üç ay eğitim yapması, sonra elli Osmanlı altını ödemesi gerektiğini açıklaması üzerine Diyarbakır'da Yezidi din adamlarının İngiliz konsolosu A. Trotter vasıtasıyla Anglikan kilisesini devreye sokarak askerlikten muaf olmaya çalışmalarınıyla gerçekleşmişti. (Bozkurt, 1989, 127)

Aynı şekilde bu defa Sincar Yezidileri'ne 1891 yılında askere alınma temelinde din değiştirerek Müslüman olmaları çağrısı yapıldığında Yezidiler yardım için Amerikan misyonerlerine baş vurmuşlardı. Gerçekte 1887'den beri Urmiye misyonunda faaliyet gösteren Anglikan misyonerler- bunlardan W. McDowell Kasım 1888'den beri bu iş için uğraşmaktaydı- Yezidiler'i Hıristiyanlığa döndürmek için uğraşıyordu. Bu amaçla yerel bir papazı Elkoş'a göndererek bu bölgedeki Yezidiler arasında faaliyette bulunmasını istemişti ancak bu papaz buradaki yerel Keldani fraksiyonlarla çatışmaya girince bölgeden uzaklaştırılmıştı. Bu defa 1889'da W. McDowell, Seyhan'daki Yezidilerle birlikte "zanaatkar" olarak yaşamak üzere ruhban sınıfından olmayan iki yardımcısını göndermişti. Bunlar "aşağı katmanlardaki sınıfların" din değiştirmeye açık olduklarını ancak bu konuda herkesten şüphelenen yöneticilerin buna karşı ölümüne mücadele edeceklerini rapor etmişti. (Guest, 2001, 230- 231)

Diğer taraftan İngiltere ve sair ecnebi devletler tebaasından bu kişilerin tedbil suretinde Seyhan nahiyesindeki Yezidi köylerinde dolaştıkları Osmanlılarca haber alınmış ancak durumu gizlice incelemek isteyen zaptiyelerin geri çevrilmesi üzerine inceleme gerçekleştirilememiştir.³⁸

Osmanlı Devleti'nin Protestan faaliyetlerinin üzerine eğildiği bu dönemde beklenmeyen bir şey olmuş, Yezidi liderlerinden 1891 yılında Yezidi cemaatinin Protestan Kilisesine nasıl kabul edileceklerini öğrenmeye ilişkin mesajları misyonerlere geldiğinde Protestan misyonerler korkmuşlardı. Protestan

³⁸BOA. Y.A.HUS. 269/45. Ayrıca belgenin tamamı için bkz., Ek:20, 20/1.

misyonerlerden Jurciler'in Yezidilerle kurdukları ilişkinin anlaşılacağı yönündeki korkularının yol açtığı bir gecikmeden sonra, Yezidiler'e verdikleri cevapta “*Yezidiler'in kendi aralarında iyice görüşükten ve atılacak adım üzerinde tamamen bir birlik oluşturduktan sonra, kendilerine resmi bir evrakla başvurmaları gerektiği*” yazılı idi. İki yüz yıl önce Katolik Fransızlar'ın faaliyetlerinden beri ilk defa Hıristiyan kilisesi bu putperestleri döndürme fırsatı bulmuştu ama bu defada Protestanlar'ın kaygıları buna izin vermedi. Bir yıl sonra 1892'de Osmanlı valisi Ömer Vehbi Paşa' nın sert tutumu karşısında bu defa Yezidiler Fransa'nın Musul Konsolosuna Hıristiyan olmak için baş vurmuşlar ancak Katolik konsolos da Protestan misyonerler gibi bu şartlar altında kendilerini Hıristiyanlığa kabul edemeyeceklerini söylemek zorunda kalmıştı. (Guest, 2001, 232- 235)

Osmanlı Devleti ve Batılı güçler arasında Yezidiler üzerinde adeta kıyasıya süren bir nüfuz mücadelesi yaşanmaktaydı. Osmanlılar bunu açıktan yaparlarken Batılı devletler himayesindeki misyonerler ise Bab-ı ali'nin tepkisiyle karşılaşmamak için bunu mümkün olduğunca gizli gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Özellikle II. Abdülhamit'in 1885 yılında ilan ettiği askere alma kanunu ve buna bağlı olarak Yezidilerin İslam'a döndürülmesi politikasına karşın Batı'nın Müslüman olmayan Osmanlı tebaası üzerinde ki mezhepsel farklılıklar temelindeki misyonerlik faaliyetleri Yezidiler üzerinde farklı sonuçlara neden olmuştu. Bunlardan bazı Yezidi aşiretleri Müslüman olurken bazıları ise Hıristiyanlığa geçiyorlardı.

Bu durum 1886 yılında Midyat'ta kendisini göstermişti. Midyat kazasında İslam ve Hıristiyan olmak üzere iki dine gruba ayrılmış Yezidiler arasında meydana gelen münaza ve ihtilafa bazı Süryaniler'in Ermeni mezhebine girmelerinden dolayı birde mezhep münazaası ilave olduğundan bu mesele adliyeye bırakılmayıp her iki tarafın temsilcileri tespit edilerek sulh yoluyla halledilmesin Diyarbakır valiliğince kararlaştırılmıştır.³⁹

³⁹ BOA., DH.MKT. 1356/35

Diğer taraftan Mardin'deki Amerikan Misyon Kurulu da rahip Alpheus Andrus öncülüğünde bu bölgedeki Yezidiler arasında faaliyete başlama kararı aldı. Bunda İngiltere'den adını açıklamayan bir bayanın Yezidiler ile ilgili yapılacak faaliyetlere harcanmak üzere gönderdiği bir miktar para önemli olmuştu. Bunun üzerine Amerikan Misyon kurulu Viranşehir merkezli çalışmalara başladı, hatta Andrus bu parayla Viranşehir'de bir okul açmayı tasarlıyordu. (Guest, 2001, 231)

Bu gelişmeler üzerine Viranşehir'de kısa sürede faaliyete geçen Amerikan Misyoner Cemiyeti Viranşehir'deki Yezidileri Protestan yapmak için propagandaya başlamış ancak bu durum tepki görmesi üzerine 1906 yılında cemiyet bu çalışmalarından men edilmeye çalışılmıştı.⁴⁰

Tüm bu çalışmalar devam ederken 1908'de İkinci Meşrutiyet' in ilanıyla ortaya çıkan liberal özgürlükçü ortam etkisini göstermeye başlamıştı. Ali Bey ve eşi Mayan Hatun sürgünden dönmüşler ve Laleş'te dini mabetlerine bir Osmanlı subayının gayretleriyle tekrar kavuşmuşlardı. Daha sonra bu iyimserlik havası Osmanlıların Ömer Vehbi Paşa döneminde el konulan Yezidilerin kutsal nesnelere kendilerine iade edilmesiyle daha da gelişmişti. Bu süreç sonunda 1914'e gelindiğinde Yezidiler Musul'da İngiliz ve Fransızlar'ın inançlarını benimsemeyeceklerine söz vererek Yezidi olarak nüfusa yazılmışlardı. Böylelikle misyonerlerin faaliyetleri de etkisini büyük ölçüde yitirecekti. Bundan kısa bir süre sonra ise Birinci Dünya Savaşı başlamış böylelikle İngiliz ve Fransız misyonerler de Yezidiler'in yaşadıkları yerlerden tamamen tahliye edilmişlerdir. (Guest, 2001, 281- 296)

⁴⁰ BOA., ZB. 335/8

SONUÇ

Yezidilik'in, on birinci yüzyılda Lübnan'da dünyaya gelen ve kurucusu ve peygamberi olarak kabul edilen Emevi kökenli Müslüman bir Sufi olan Şeyh Adi bin Musafir ile ortaya çıktığı inancı kabul görmeye birlikte bu inanışın kökenleri, içerdiği inanç esasları ve tapınma şekilleri bakımından İslam öncesi dönemlere kadar dayandırılabilir. Öyleki Yezidiler de inançlarının insanlık tarihi kadar eski olduğunu ancak dinlerine ait bilgilerin tarihin derinliklerinde bir yerde kaybolduğuna inanırlar. Yezidilik'te görülen inanç ve tapınma şekillerinin çeşitliliği de Yezidiler'in bu görüşünü desteklemektedir. Melek Tavus olarak adlandırdıkları tavuskuşu şeklindeki heykellere tapınmaları, ışık kaynakları güneşi, yıldızları ve ateşi kutsal saymaları hatta ibadetlerini güneşe yönelerek gerçekleştirmeleri, sosyal sınıflarının Hint dinlerindeki kast sistemiyle benzerlik göstermesi ve Reenkarnasyona inanmaları vb. gibi inançlar Yezidilik'in kökenlerinin İslam öncesi dönemlerde aranması görüşünü güçlendirmektedir. İlgi çekici olan ise Yezidiler'in tüm bu İslamiyet dışı tapınma şekillerini Emevi soyundan gelen Müslüman bir Sufi olan Şeyh Adi ile örtüştürmeleridir. Yezidiler'e göre Şeyh Adi bin Musafir dinlerinin yenileyicisidir.

Öyle anlaşılmaktadır ki bugün Yezidilik olarak adlandırılan inanç, İslam dışı heteredoks - pagan inançların yaygın olduğu toplulukların arasına Şeyh Adi bin Musafir'in onları mahalli hurafelerden arındırarak Sünni İslam çizgisine çekmek amacıyla yerleşmesiyle tarih sahnesine çıkmıştır. Başlangıçta Şeyh'i ve öğretilerini saygıyla karşılayan ve kısa zamanda kendisine tabii olan bu inanç sahipleri Şeyh'in ölümünden sonra, edindikleri İslami öğretileri eski heteredoks inançlarıyla harmanlayarak günümüz Yezidilik'inin temellerini atmışlardır. Yezidilik'te görülen İslami motifler ile İslam'ın kesinlikle yasakladığı putperest ve pagan inançların bu inanç şeklinde iç içe olması da işte bu sebeptendir. Yezidilik inancına ismini veren Halife Yezid kültürünün bu inanışta başrol oynaması da yine bu durumun bir sonucudur. Şeyh Adi bin Musafir'in ateşli bir Emevi taraftarı olması ve Abbasiler'in Emevi yönetimine son vermesiyle Hakkari dağlarına çekilen Emevi taraftarlarından birisi olması bunda etkilidir. Muhtemelen Şeyh'in Abbasiler'e karşı

Emevi yanlısı tutumu inancını yayarken ön plana çıkmış ve Şeyh'in aralarına yerleşerek inancını yaydığı bu topluluk Şeyh'in ölümünden sonra Emevi Halifesi Yezide nispetle Yezidiler adını almıştır. Şeyh'in ölümünden (1162) sonra Adavi tarikatı olarak bilinen bu inanç sahipleri zamanla İslam çizgisinden tamamen ayrılarak 15. ve 16. yüzyıllar da Suriye, Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine yayılarak inançlarını beraberlerinde taşımışlardır.

16. yüzyıl aynı zamanda Yezidiler'in Osmanlılarla ilk olarak temasa geçtikleri ve sonrasında da Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altına girdikleri dönemdir. Bu yüzyılın başlarında Doğu'da yükselen diğer bir güç ise Şii Safevi Devletidir. Çaldıran Savaşı'na (1514) kadar bu iki büyük gücün arasında kararsız kalan Yezidi toplulukları bu savaşın Osmanlı Devleti lehine sonuçlanmasıyla Osmanlı yönetimi altına girmişlerdir. Yezidiler Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde bugünkü Suriye, Irak ve Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşamışlardır. Yezidiler bu bölgelerden Irak ve Suriye'de Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar 400 yıl boyunca Türk yönetiminde kalmışlardır. Günümüzde ise Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri'nde sayıları az olmakla birlikte halen Yezidi yurttaşlar yaşamaktadırlar.

Yezidiler'in Osmanlı yönetimi altına girdikleri 16. yüzyıldan itibaren Osmanlılar Yezidilik inancına sahip topluluklarla daha sık ilişki kurmuşlar ve bu toplulukları yakından tanıma fırsatı elde etmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti ile Yezidiler arasındaki ilişkiler daha ilk yıllardan itibaren gergin bir şekilde sürmüştür. Yezidiler yapı olarak birbirlerinden ayrı aşiretler halinde yaşarlar ve kimi zaman birbirleriyle de çatışmışlardır. Yezidiler'in bu ele avuca sığmaz davranışlarından Müslüman komşuları da paylarını almışlardır. Yezidiler kendi güzergahları üzerinde yol alan kervanları yağmalayarak soyarlardı. Bunun üzerine ahali Yezidiler'i yetkililere şikayet ederdi. On altıncı yüzyılda Yezidiler ile Osmanlılar arasındaki çatışmalar bu gibi nedenlerden dolayı yaşanırken bu durum ileriki dönemlerde daha farklı boyutlara ulaşacaktı. Yezidiler'in kuşkulu İslami tavırları Osmanlı'ların bu topluluğun üzerine daha kapsamlı eyilmelerine neden olmuş ve bu arada inanç sistemleri de az çok anlaşılmuştur. Bu durum özellikle 18. yüzyıldan itibaren etkisini

göstermiş; Osmanlı Devletindeki bir çok din adamı Yezidiler'in kafir oldukları yönünde fetvalar yayınlamışlardır. Kitaplarının ve peygamberlerinin farklı olması ve Osmanlı hukuk sisteminin tanıdığı ehli kitap dinlerden birine dahil olmamaları nedeniyle Yezidiler Osmanlı hukuk sistemi içinde kendilerine yer bulamayarak dışlanmışlar çoğu zaman ise İslam'a döndürülmeye çalışılmışlardır.

Osmanlı'nın İslam Hukuku'na dayalı hukuk sisteminde yer alamayan Yezidiler Osmanlı Devlet'in tanıdığı inanç gruplarının arasına girememişlerdir. Dolayısıyla 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı da Yezidiler'in hukuksal statülerinde herhangi bir değişikliğe neden olmamış, Yezidiler Fermanın gayrimüslim tebaaya getirdiği hakların dışında kalmışlardır. Yezidiler'in bu durumu Batılılar'ın dikkatini çekmiş, özellikle İngiltere 1846 yılından itibaren aktif bir şekilde Yezidiler'i himaye etme politikasına girişmiştir. Nitekim 1849 yılında Yezidiler'in diğer Müslüman Osmanlı vatandaşları gibi askerlik yapmaları istendiğinde Yezidi Emirler İngiliz büyükelçisi Stratford'un müdahalesi sayesinde İstanbul'dan Yezidiler'in bu görevden muaf tutulmaları için bir ferman çıkartabilmişti. 1872 yılında Bab-ı ali, Yezidiler'e tanıdığı bu ayrıcalığı kaldırmasına rağmen Yezidiler yine İngilizler'in arabuluculuğu neticesinde özel bir vergiyle bu görevden muaf olma hakkını elde etmişlerdir. Bu yıllar İngiltere'nin Yezidiler üzerinde himaye gayretlerinin yoğunlaştığı yıllardır. İngilizler görünüşte Yezidiler'in dini inançlarının koruyucusu olarak ortaya çıkarlarken aynı zamanda İngiliz ve Amerikalı misyonerler vasıtasıyla Yezidiler arasında Hıristiyan Protestanlığı yaymaya gayret ediyorlardı. Bu gayelerine ulaşmak içinse Yezidiler'i Osmanlı Devleti'ne karşı müdafa ederek güvenlerini ve dostluklarını kazanma yoluna gitmişlerdir.

Ancak II. Abdülhamit döneminde Sultan'ın Yezidiler'e karşı uyguladığı politika karşısında İngilizler'de pek etkili olamamışlardır. Sultan İngilizler'in 1872 yılında devreye girmesiyle 1885 yılına kadar her kura neferinde 50 Türk lirası ödeyerek askere gitme yükümlülüğünden kurtulmuş Müslüman olmayan unsurlar olarak yaşayan Yezidiler'in Müslümanlarla aynı koşullar temelinde askere almaya ve toplanan 50 Türk lirasına ek olarak asgari bir hizmet süresinin gerekliliğine karar verdi. Bu askere alma kanunu taviz vermeden uygulanacaktır. Abdülhamit bu

kanunla Yezidiler'in askeri güçlerinden 1891'de kuruluşunu ilan ettiği Hamidiye Alaylarına dahil ederek yararlanmak istemiştir. Ancak Abdülhamit fanatik Müslüman Kürt aşiretlerinden oluşan ve Yezidiler'den nefret eden bu Alaylar'a Yezidiler'in dahil edilebilmesi için öncelikle Yezidiler'in gerçek dini olduğuna inandığı İslam'a döndürülerek Müslüman yapılmaları gerektiğine karar vermişti. Bu duruma karşı çıkan başta Irak'taki Sincar Yezidilerine karşı sert önlemler almış ve bu hususta Korgeneral ömer Vehbi Paşa'yı (1892) Musul valisi olarak görevlendirmişti. Bu yıllar Yezidiler için zor zamanlara gebe olmuş ve yoğun baskılara dayanamayan Yezidi önderlerinden bazıları Müslüman olarak Hamidiye alaylarına katılmışlardır. Buna razı olmayanlar ise sürgüne gönderilmiştir. İngiltere Abdülhamit'in Yezidiler'i Müslümanlaştırma politikasına Misyonerlik faaliyetleriyle cevap veriyordu. Bu yıllar gerek Osmanlıların gerekse İngiltere başta olmak üzere Batılıların Yezidiler'i kendi dinlerine katarak üzerlerinde nüfuz sahibi olma gayretlerine sahne olmuştur.

İngiltere'nin Yezidiler'i kendi saflarına çekme çabaları 20. yüzyılda da devam etmiştir. Bu manada Protestan misyonerlerin faaliyetleri de Yezidiler üzerinde sürmüştür. Ancak 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile doğan özgürlükler ortamında Yezidiler üzerinde baskılar kalkmıştır. Sürgündeki Yezidi reisleri geri gelmiş, Abdülhamit döneminde Müslüman olan Yezidiler ise tekrar eski inançlarına dönmüşlerdir. Bu durum misyonerlik faaliyetlerinin de etkisini büyük ölçüde kırmıştır.

Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngilizler Irak üzerindeki emelleri için Yezidiler ile anlaşmışlardır. Yezidilerle güçlü tarihi bağları olan İngilizler için bu çok da zor olmamıştır. Tarihleri boyunca Osmanlı idaresinden kurtulmak isteyen ve dini merkezleri Irak'ta bulunan Yezidiler için bu 400 yıldır bekledikleri eşsiz bir fırsat olmuştur. Yezidiler Irak'ta kurulacak İngiliz idaresiyle Sincar'da özerk olarak yaşama hakkını elde edecekler ve kendilerini Müslümanlardan daha yakın gördükleri Hıristiyan bir devlete bağlı olacaklardı. İngiltere içinse Irak, Hindistan'ın güvenliği ve Irak'taki petrol zenginlikleri açısından paha biçilemez derecede önemliydi. Aynı şekilde Fransa da Suriye'ye

gözünü dikmiştir. Rusya'nın da Bolşevik devrimine kadar Doğu Anadolu üzerinde emelleri vardı. Böylece Yezidiler'in Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşadıkları tüm bölgeler Avrupalı güçlerce paylaşılmıştı. Birinci Dünya Savaşı sonunda Irak'ta yaşayan Yezidiler Britanya idaresi altına girerken, Suriye'dekiler ise Fransa idaresine girmiştir. Yezidiler'in Osmanlı idaresinde yaşadıkları bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları tarafından düşman işgalinden kurtarılmıştır. Günümüzde Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri'nde sayıları az olmakla birlikte halen Yezidi vatandaşlar yaşamaktadırlar.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ:

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı, 1356/35.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı, 186/34.

Hariciye Siyasi Evrakı, 186/34.

Hatt-ı Hümayun Evrakı, 27/1294.

Hatt-ı Hümayun Evrakı, 41/2088.

Hatt-ı Hümayun Evrakı, 83/3430.

Hatt-ı Hümayun Evrakı, 83/3430A.

Hatt-ı Hümayun Evrakı, 240/13441.

Hatt-ı Hümayun Evrakı, 373/20404.

Hatt-ı Hümayun Evrakı, 376/20475B.

İrade-i Dahiliye, 1297/1310S-05.

İrade-i Dahiliye, 1297/1310S-53.

İrade-i Dahiliye, 1298/1310.Ra.-56.

Meclis-i Vükela Mazbataları, 184/68.

Sadaret Mektubi Kalemî Mühime Evrakı, 499/2.

Yıldız Tasnifi Esas Evrakı, 139/13.

Yıldız Tasnifi Esas Evrakı, 139/15.

Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı, 65/115.

Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı, 74/33.

Yıldız Tasnifi Perakende Başkitabet Dairesi, 22/57.

Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Evrakı, 267/24.

Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Evrakı, 269/45.

Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Evrakı, 277/16.

Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Evrakı, 277/123

KİTAPLAR

- Anadol, C. (2001). *Tarih Işığında Ermeni Dosyası*. 2.Baskı. İstanbul: IQ Sanat Yayıncılık Yayınları.
- Aristova, T.F. (2002). *Kürtlerin Maddi Kültürü*. (Çev.: İbrahim Kale, Arif Karabağ). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1997). *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1996). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. c.1-2, İstanbul: Alkım yayınları.
- Albertini, J.M. (1974). *Az Gelişmişliğin Mekanizması*. (Çev.: Muzaffer Sencer, Meral Kum). İstanbul: May Yayınları.
- Avni, M.A. (1997). *Ulusçuluk*. İstanbul: Peva Yayınları.
- Aydoğan, M. (2003). *Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye*. c.1, İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Başbuğ, H. (1984). *İki Türk Boyu Zaza ve Kurmançlar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Bayatlı, N. (1999). *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (Haz. Ahmet Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beysanoğlu, Ş. (1988). *İnançları, Gelenek ve Görenekleri İle Yezidiler*. Ankara: Neyir Matbaası.
- Bilge, M. (2002). *Yezidiler*. (Yayına Haz. Ahmet Taşğın). Ankara: Kalan Yayınları.
- Bozkurt, G. (1989). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bruinessen, M.V. (2000). *Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*. 2.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, F. (2003). *Ortadoğu'nun Solan Renkleri*. İstanbul: Berfin Yayınları.

- Celil, C. (1992). *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*. (Çev.: Memet Demir). Ankara: Özge Yayınları.
- Cilacı, O. (1992). *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Collins, A. (2002). *Meleklerin Küllerinden*. (Çev.: Zafer Avşar). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Çakmak, F. (2005). *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*. Ankara: Genel Kurmay ATASE ve Genel Kurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları.
- Çavdar, T. (1999). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. 2.Baskı. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çay, A. H. (1996). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*. 4.Baskı. Ankara: Turan Kültür Vakfı Yayınları.
- Çelebi, E. (2005). *Seyahatname*. (Haz. Mustafa Nihat Özön, Nijat Özön). İstanbul: Kabalcı Yayınevi Yayınları.
- Çiloğlu, F. (1999). *Kurtuluş Savaşı Sözlüğü*. 1.Baskı. İstanbul: Doğan Kitapçılık Yayınları.
- Çubukçu, İ. A. (1984). *Mezhepler, Ahlak ve İslam Felsefesi İle İlgili Makaleler*. 2.Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çulcu, M. (1990). *Osmanlı'da Çağdaşlaşma-Taassup Çatışması*. c.1, İstanbul: Zafer Matbaası.
- Dabağyan, L.P. (2001). *Sultan Abdül Hamit ve Ermeniler*. İstanbul.
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat*. 21.Baskı. (Yayına Haz. Aydın Sami Güneyçal). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dündar, F. (1999). *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Engelhardt, E. (1976). *Tanzimat*. (Çev.: Ayda Düz). İstanbul: Milliyet Yayın Ltd. Şti. Yayınları.
- Engelhardt, E. (1999). *Tanzimat ve Türkler*. (Çev.: Ali Resan). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1988). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. İzmir: Güçbirliği Yayıncılık.
- Esengin, K. (1976). *Kürtçülük Sorunu*. İstanbul: Su Yayınları.

- Eyüboğlu, İ. Z. (1987). *Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Geçit Kitabevi Yayınları.
- Gökay, B. (1998). *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye 1918-1923*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Guest, J. (2001). *Yeziler'in Tarihi*. 1.Baskı. (Çev. İbrahim Bingöl). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Güç, A. (1999). *Satanizm*. Ankara: Alfa Yayınları.
- Gülsoy, U. (2000). *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*. 1.Baskı. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Gültekin, A. İ. (1994). *Kürt Gerçeği*. İstanbul: Aktuğ Yayınları.
- Güneş, İ. (1996). *Türk Parlamento Tarihi*. c.1, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları. No: 14.
- Hale, W. (2003). *1774-2000 Türk Dış Politikası*. (Çev. Petek Demir). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları.
- İnalcık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. (Yayınlayan: Muhittin Salih Eren). İstanbul: Eren Yayıncılık Yayınları.
- İnan, A. (1968). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaptan, E. (2002). *Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu*. İstanbul: Harp Akademileri Bıimevi Yayınları.
- Karacakaya, R. (2001). *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi 1878-1923*. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları. Yayın No: 52.
- Karal, E. Z. (2000). *Osmanlı Tarihi*. c. VIII. 5.Baskı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karlık, R. (2002). *Türkiye Ekonomisi*. 7.Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Karpat, K. (1967). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul.
- Khoury, D. R. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1965). *Ulu Hakan II.Abdülhamit Han*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.

- Kocabaş, S. (1995). *Sultan II.Abdülhamit; Şahsiyeti ve Politikası*. İstanbul: Vatan Yayınları.
- Kocabaş, S. (2002). *Misyonerlik ve Misyonerler*. İstanbul: Vatan Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyön Okulları*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Kodal, T. (2005). *Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi Yayınları.
- Koloğlu, O. (1998). *Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamit*. 1.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kudret, C. (2000). *Abdülhamit Döneminde Sansür II*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık Yayınları.
- Kurat, Y. T. (1968). *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Lescot, R. (2001). *Yezidiler*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. 8.Baskı. (Çev.: Metin Kıratlı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Marufoğlu, S. (1998). *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*. İstanbul: Eren yayınları.
- Mordtmann, A.D. (1999). *Bir Osmanlı'dan İstanbul ve Yeni Osmanlılar*. İstanbul: Pera Yayıncılık ve Kitapçılık A.Ş.
- Okumuş, E. (1999). *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1974). *Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler 1840-1878*. Ankara: Türk ve Ortadoğu Amme Enstitüsü Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1981). *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. Yayın No: 479.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni – İngiliz İlişkileri I (1845 – 1890)*. (2004). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları. Yayın No:68.

- Osmanlı Belgelerinde Ermeni – İngiliz İlişkileri II (1891 – 1893)*. (2004). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları. Yayın No:68.
- Osman Gazi'den Vahdettin'e Osmanlı Kronolojik Tarihi*. (2006). 2.Baskı. (Derleyen: Ayhan Buz). İstanbul: Neden Kitapçılık Yayınları.
- Qugaord, M. (1987). *Emperyalizmin Bunalımı Dosyası*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Öke, M. K. (1986). *Ermeni Meselesi 1914-1923*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- Öke, M. K. (1992). *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Öztemir, B. M. (1988). *Yezidiler ve Süryaniler*. 1.Baskı. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Öztürk, C. (2004). *Türk Tarihi ve Kültürü*. 2.Baskı. Ankara. Pegem Yayınları.
- Parmaksızoğlu, İ. (1983). *Tarih Boyunca Türk Kürtleri ve Türkmenler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Paşa, S. S. (1982). *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*. 3.Baskı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Pitcher, D. E. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*. (Çev.: Bahar Tırnakçı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Puşkin, A. (Basım Tarihi Yok). *Erzurum Yolculuğu*. (Çev.: Z.Başımarmar). İstanbul: Yeni Gün yayınları. No:5.
- Riştvanoglu, M. (1975). *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Said, E. (1982). *Oryantalizm*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Said, E. (1995). *Kültür ve Emperyalizm*. İstanbul: Nil Yayınları.
- Saray, M. (1999). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sarıcan, İ. (2003). *İlk Dönem İslam Tarihi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 1052.
- Sarıkoymcu, A. (2003a). *Atatürk Din ve Din Adamları*. 3.Baskı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Sarıkoymcu, A. (2003b). *Dinsel ve Etnik Bir Grup Olarak Yezidiler ve Yezidi-Ermeni İlişkileri*. Eskişehir: T.C. Osman Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu Başkanlığı.
- Savaş, H. (1993). *İslam Tarihi I. Hz. Muhammed (s.a.v) ve Dört Halife Devri*. Kayseri.
- Seferoğlu, Ş. K. (1982). *Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri Kürtler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Seferoğlu, Ş. K. (1990). *Milli Mücadele Yıllarında Kürt "Türk"-Ermeni İlişkileri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.
- Sever, E. (1996). *Yezidilik ve Yezidiler'in Kökeni*. 3.Baskı. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Sevgen, N. (1982). *Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri-Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi*. Ankara.
- Sevinç, N. (2002). *Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1994). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Shaw, S. J.- Shaw, E. K. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. c. 2, İstanbul: E yayınları.
- Şerefhan, (1990). *Şerefname: Kürt Tarihi*. İstanbul: Hasat Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2004). *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şopolyo, E. B. (1964). *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi Yayınları.
- Tori, (2000). *Yezilik ve Yezidiler*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2003). *Etnik Sosyoloji*. 4.Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Üçok, B. (1968). *İslam Tarihi: Emeviler-Abbasiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ülman, A. H. (1972). *I. Dünya Savaşına Giden Yol*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Üşümezsoy, Ş. (2006) *Kürt Kimliği*. İstanbul: İleri Yayınları.

Yalçın, D.- Akbıyık, Y.- Akbulut, D. A.- Balcıoğlu, M.- Köstüklü, N.-Süslü, A.- Turan, R.- Eraslan, C.- Tural, M. A. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Yalkut, S. B. (2002). *Melek Tavus'un Halkı Yezidiler*. İstanbul: Metis Yayınları.

Yavuz, B. (1994). *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu yayınları XVI.Dizi.

Yılmaz, D. (2003). *Musul Meselesi Tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Yonan, G. (1999). *Asur Soykırımı*. (Çev.: Erol Sever). İstanbul: Pencere Yayınları.

Yörükkan, Y.Z. (2002). *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*. (Yayıma Haz. Turhan Yörükkan). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Zorgbibe, C. (1992). *Körfez'in Tarihi ve Jeopolitiği*. (Çev.: Yıldırım Büktel). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, E. J. (1999). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 4.Baskı. (Çev.: Yasemin Saner Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.

MAKALELER

Akagündüz, Ü. Ö. (2001). Yezidi Müslüman İçişe, *Zaman Gazetesi*, s. 2

Akpınar, T. (1994). Yezidiler Şeytana mı Tapar?, *Tarih ve Toplum*, S. 131, s. 14 - 20

Akpınar, T. (1995). Ölmekte Olan Bir Din: Yezilik ve İlgi Çekici İnançları, Adetleri, *Tarih ve Toplum*, S. 133, s. 41 - 54.

Ateş, T. (Basım tarihi yok). Emperyalizm, *Büyük Ekonomi Ansiklopedisi*, İstanbul: s.187

Aydın, M. (1998). Yezidiler ve İnanç Esasları, *Belleten*, c. LII, S. 202, s. 33 - 74.

Bilgin, E. (2000). Ateşin ve Güneşin Anadolu'daki Torunları Son Yezidiler, *Milliyet Gazetesi*, s. 6.

Cin, H. (1992). Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usülleri, *150. yılında Tanzimat*, (Yayıma Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 11 - 32.

- Çadırcı, M. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 210 - 230.
- Çerme, T. (2003). Süryaniler, *Tarih ve Toplum*, c.40, S. 235, s. 28 - 37.
- Duman, S. (2003). II. Meşrutiyet'ten Krallığa Irak ve Aşiretlerin Tutumu, *Irak Dosyası*, (Yayına Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), İstanbul: Tatav Yayınları, s. 305 – 316.
- Fığlalı, E. R. (1984). Yezidilik, *Türk Ansiklopedisi*, c.33, s. 441 - 443.
- Gökçen, A. (2004). Güneşin İnsanları Yezidiler, *National Geographic Türkiye*, S. 44, İstanbul: Doğu Grubu İletişim Yayıncılık, s. 44 - 56.
- Karpat, K.- Zens, R. (2002). II. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı, (1876- 1909), *TÜRKLER*, c. 12, Ankara: s. 873 - 888.
- Kodaman, B. (1981). Ermeni Meselesinin Doğu Sebepleri, *Türk Kültürü*, S. 219, s. 240 - 249.
- Kurşun, Z. (2003). Osmanlı'dan Amerikaya Tanımlanamayan Ülke: Irak, *Irak Dosyası*, (Yayına Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), İstanbul: Tatav Yayınları, s 1 - 36.
- Mardin, Ş. (1989). Fransız Devriminin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkisi, *İdare Hukuk ve İlimler Dergisi*, S. Fransız Devriminin 200.Yılı Özel Sayısı, (Çev.: Kemal Berkarda), s. 56 - 65.
- Menzel, T. (1997). Yezidiler, *İslam Ansiklopedisi*, 1.Baskı, c.13, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 415 - 423.
- Sarıkoyuncu, A. (1992). Osmanlı İmparatorluğunun Yıkılışında Misyonerlik Faaliyetleri, *Diyanet İlmi Dergi*, c. 28, S. 2, s. 91 - 114.
- Sarıkoyuncu, A. (1994). Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi, *Askeri Tarih Bülteni*, S. 36, s. 1 – 22.
- Somel, S. A. (2002). Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913), *Cumhuriyetle Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi*, 4. Baskı, c.1, s. 88-116.
- Tamur, E. D. (2004). Toplu Bellek, *National Geographic Türkiye*, S. 44, İstanbul: Doğu Grubu İletişim Yayıncılık, s. 52.
- Turan, A. (1986a). Yezidi İnanç ve İbadetleri, *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun: s. 137 – 171.

Turan, A. (1986b). Yezidiler, *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Samsun: s.188 – 199.

Turan, A. (1989). Yeziliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi, *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, Samsun: s. 42 – 82.

Turan, A. (1990). Yezidi Din Adamları, *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, Samsun: s. 125 – 133.

Turan, A. (1991). Yezidiler'in Toplumsal Yaşayışları, *Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, Samsun: s.67 – 89.

Ülman. H. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 272 – 292.

Yalnız, M. (2006). Süryani ve Yeziler Eve Dönüyor, *Yeni Aktüel*, S. 47, İstanbul: Merkez Dergi Yayıncılık, s. 76 – 80.

ANSİKLOPEDİLER

Büyük Ekonomi Ansiklopedisi, (Basım Yılı Yok), c. 1, İstanbul.

İslam Ansiklopedisi, (1997), 1.Baskı, c.13, Eskişehir.

Türk Ansiklopedisi, (1984), c. 33, Ankara.

GAZETELER

Milliyet Gazetesi. (24.10.1984). *Ermeni Terörizminin Kökleri: 150 Yıllık Kin*, Sayı 13276, İstanbul.

Milliyet 2000. (13.10.2000). *Ateşin ve Güneşin Torunları: Son Yezidiler*, İstanbul.

Zaman Gazetesi. (25.05.2001). *Yezidi Müslüman İçişe*, Sayı13117, İstanbul.

DERGİLER

National Geographic Türkiye. (Aralık 2004). *Güneşin İnsanları: Yezidiler*, Sayı 44, İstanbul.

Yeni Aktüel. (1-7 Haziran 2006). *Süryani ve Yeziler Eve Dönüyor*, Sayı 47, İstanbul.

İNTERNET KAYNAKLARI

WWW doküman: <http://www.kbl.com.tr/yezidi/mukayese.html>) 12.10.2004 sayfayı ziyaret etme tarihidir.

EKLER LİSTESİ

- Ek 1 :** BOA., HAT., 27/1294 ve transkribi
Ek 2 : BOA., HAT., 83/3430A ve transkribi
Ek 3 : BOA., HAT., 83/3430 ve transkribi
Ek 4 : BOA, HAT., 240/13441 ve transkribi
Ek 5 : BOA., HAT., 41/2088 ve transkribi
Ek 6 : BOA, HAT., 376/20475 ve transkribi
Ek 7 : BOA., HAT., 373/20404 ve transkribi
Ek 8 : BOA.,A. MKT. MHM., 499/2 ve transkribi
Ek 9 : BOA., Y. PRK. BŞK., 22/57 ve transkribi
Ek 10 : BOA., Y. MTV., 74/33 ve transkribi
Ek 11 : BOA., İ. DH., 1297/1310S-53 ve transkribi
Ek 12 : BOA., İ. DH., 1298/1310.Ra.-56 ve transkribi
Ek 13: BOA., Y. A. HUS., 267/24 ve transkribi
Ek 14 : BOA., Y. MTV., 65/115 ve transkribi
Ek 15 : BOA., Y. A. HUS., 277/16 ve transkribi
Ek 16 : BOA., Y. A. HUS., 277/123 ve transkribi
Ek 17 : BOA., Y.EE., 139/13 ve transkribi
Ek 18 : BOA., Y.EE., 139/15 ve transkribi
Ek 19 : BOA., MV., 184/68 ve transkribi
Ek 20: BOA., Y. A. HUS., 269/45 ve transkribi

EK 1

Hof : 2.7.1974

دکاره ای فوجی باشد بر زن برده سینه سوزده و بعد از طرز زدن نژاد درین احوال
 قولی است که نقل کرده

بعضی گفته اند که طرز زدن برده سینه سوزده و بعد از طرز زدن نژاد درین احوال
 قولی است که نقل کرده

برآنها و بعد از طرز زدن نژاد درین احوال
 قولی است که نقل کرده

دکاره ای فوجی باشد بر زن برده سینه سوزده و بعد از طرز زدن نژاد درین احوال
 قولی است که نقل کرده

Ek 1

Tarih :1201.B.10 (28.4.1787)

Dergâh-ı Âlî Kapucu Bâşlılarından bu def'a Medine-i Münevvere ve Bağdad taraflarından tevârüd iden es-Seyyid Numan Beğ kullarının takrîridir.

Fî 10.B.sene 1201

Bu husûs-ı mukaddemâ bu tarafda olan mülâhazaya müvâfık olup merkûm Şavi oğlunun tertîb-i icrâsı şer'ân lâzım gelür ise ve bu ifâdesi istiftâ sûreti olmağla bu husûs semâhatlü efendi dâ'ilerine dahî irsâl olunacağı

Bu esnâda Bağdad havâlîsi ihtilâl üzere olup ve sebep-i ihtilâli dahî Şavi oğlu Süleyman kendü kabîlesi olan bâdiye-nişîn el-Ubeyd derûnunda ikâmet ve Bağdad Vâlîliği emîriyle etrâfa erâcif işâ'asına mübâderet iylediğinden nâşîdir. Hâlbuki böyle bâdiye-nişîne rütbe-i vezâret virilmeyeceği zâhir olduğını bî-şu'ûr olanlar bilmediklerinden Bağdad Vâlîsi olacağım deyû merkûmun tefevvüh eylediği kelâm-ı dürûğuna i'tibâr ile başına ba'zı haşerât cem' olup Bağdad'ın dâhil ü hâricî râbîta-i nizâmdan âtıl olduğundan başka bundan akdemce Bağdad'ın karşı yâkasını zabt itmek sevdâsıyla bine karîb asker irsâl ve Bağdad'ın içinde olan tarafgirleri dahî mu'âvenet-i külli ider ve karşı yâkayı zabt iderim ümidiyle cenge tasaddî idüp ancak bi-hıfzıllahi Te'âlâ bir iş göremeyüp yine avdet itmiş oldukları ve merkûm Şavi oğlu Süleyman'ın bagy ve isyânı hasebiyle şer'an tertîb-i cezâsı lâzım gelür ise merkûmun cezâsı tertîb ve emvâl ü eşyâsı cânib-i mîrîden zabt olunmak üzere mü'ekked bir kıt'a emr-i âlî ısdâr ve Bağdad Vâlîsi'nin re'yine ihâle olunup merkûmun hakkında bu vechile irâde-i aliyye südüru bi'l-cümle etrâfa neşr ve işâ'a olunmak Bağdad Vâlîsi'nin dahî nezd-i devlet-i âlîyyede hâtırı mer'î ve kadr ü i'tibârı der-kâr olup her vechile hakkında vüsûk ü i'timâd-ı şâhâne olduğu lâyıki üzere beyân olunarak nüfuz-ı kelâmına medâr olmak üzere nevâzişlü emr-i âlî ve istiklâlini hâvî bir sevb-i kürk dahî ihsân buyurulmak sûretiyle Bağdad Vâlîsi'nin tekevvün iden ihtilâl ve merkûm Şavi oğlunun gâ'ilesi ber-teraf ve mündefi olacağı akdem-i me'mûl olduğu.

Ek 1/1

Madde-i sâbıkânın tetimmesidir

Eğer zikr olunan sûret-i icrâ olunduktan sonra dahî yine ihtilâl-i mündefî' olmaz ise ol-vakt taraf-ı devlet-i alîyyeden diğerk tedâbîrde dahî teşebbüs olunmak âsân olup devlet-i alîyyeye göre bir güçlük olmadığı ve şimdiki hâlde tedbîr-i mezkûr ile def'-i ihtilâl mümkün olmak me'mûl idüğü

Bu dahî

Mâdde-i mezkûre umûr-ı müste'celeden olduğundan başka avn ü inâyet-i bârî ile merkûm Şavi oğlunun gâ'ile ve ihtilâli dahî mündefa' olur lakin Musul çöl ağzı olmak takrîbiyle çeri ve cesûr bir vezirin vücûdu lâzimedenden idüğü

Bu mâdde dahî bu tarafda olan mütâla'a ve mülâhazaya müvâfık idüğü

Molla Timur'un dimâğı fesâdda olduğu ve müddet-i vâfireden berü hakkından gelinmediğinden mâl ve asker cihetleriyle dahî kuvvet-i külliyeye mâlik olup bundan akdem Keyki Abdi Paşa ile Rakka'da muhârebe ve Abdi Paşa dahî merkûme amân deyüp re'yî ile çıkup gitmesi Timur'a müceb-i şân ve bir kat dahî kuvvet-i askeriyesine bâ'is olduğundan başka ol-havâlfiler ahâlîleri keyfiyet-i hâlleri birkaç seneden berü tekrâr be-tekrâr Devlet-i Alîyyeye ifâde ve inhâ idüp isgâ ve icrâ olunmadığından hasımâsı olan bâdiye-nişîn kabâ'iller dahî bi'z-zarûre kendüsine tâbi' olup iktizâ itdikçe asker virmeğe başlamışlardır ve merkûmun dimâğında külli fesâd olduğu zâhirdir. Diyarbekir ve Rakka ve Bilecik ve Siverek ve ol-havâlfiler karyeleri harâb ve perişân olduğu ma'lûm-ı âlfileridir. Kaldıki merkûma tâbi' olan kabîlesi ve gerek sâ'ir kabîleler derûnî tâbi' olmayup merkûmun galebesinden nâşî zarûrî tâbi' olmuş oldukları tahkîk olunmuşdur ve ammîsi dahî kendünün zıddı olup katli ile mütesellî olmadığı cümlenin ma'lûmıdır. Andan mâ'adâ karıdaşı Sa'dûn dahî kendüsine zıd olup bi'z-zarûr teb'îyyet iylediği tahkîk

Ek 1/2

olunmuştur. Bi gâyeti'l-lahi Te'âlâ tarîkıyle hareket olundukda beyinlerine tefrika düşürme gâyet âsân zan olur.

Mâdde-i sâbıkann tetimmesidir.

Mâdde-i mezbûrenin sûret-i tedbîri hâlâ Rakka Vâlîsi su'âl olunur ise Rakka Vâlîsi Timur ile müttetik olduğu mütehakkık olunmağla bu bâbda Rakka Vâlîsi'nden isti'lâm-ı hâl olunmak abes olup mâdde-i mezkûrenin tarîki sâbıka Ma'den Emîni Divrikli Mustafa Paşa'nın Diyarbekir mütesellimi Şeyh oğlu İbrahim Ağa'dan birbirinden haberdâr olmıyarak başka başka mektûblar ile istifsâr olursa ne vechile cevâbları gelür ise yine iktizâsına efendilerimiz a'lemdir ve merkûmun üzerine hücûmda gerek malı ve gerek hayvânâtı hakkından gelen asâkirin olup bir akçesi ve bir aded hayvânı taraf-ı Devlet-i Alîyyeden matlûb olunmayacağı beyân olunarak mümâ-ileyhimâdan istifsâr ve icrâ-yı tedâbîre şurû'da dahî bu mâdde re's-i meselesi olarak böylece icrâ olunması lâzimedendir ve Diyarbekir ve Rakka taraflarında Timur'un def'-i gâ'ilesi emrîne mübâşeret olunur ise kaviyyü'l-iktidâr bir vezîr bulunmağa muhtâç idüğü

Bu husûs-ı mukaddemâ vukû' bulmuş mevâddan olup iktizâsi mütâla'a olunacağı ma'lûm-ı âlîleri buyuruldukda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Bundan akdem Musul Vâlîsi Abdülbaki Paşa'yı Musul'a Karfîb Simâv oğlu nâmında üç beş yüz Yezîde mâlik bir me'lûn alenen katl edüp sû'âl ve icrâ olunmadığından züllü azîm ve mürûr-ı gubûr idenlere dahî el-yevm meşakkat-i azîme hâsıl olmağla bunun dahî icrâsı lâzım ve lâbûdde olduğu ma'lûm-ı âlîleri buyuruldukda emr ü fermân men-lehü'l-emrindir.

(BOA., HAT. 27/1294)

EK 2

UAT 92 3900-A

UAT 92 3900-A

ملکداری ایالتی

دو نو غنای مرو و جنو عطفی و ایتم کین لیلو ایتم افتر حقیق
 همواره وجود بهبود عالمود خدیجی زاری کافه کدوران دوزه دوک
 لطف و عنایتی تخصیص بوعید زجره لری اندوزه دوامه ضروری
 مافی کزین جیل سجاد اودن بزراقتیاری مجبول اولد لری کفر و
 اولد لری الحاد و شقاوت اقصیه الی نوع مفسده مبادرت قطع و انان
 ابد و گلبره اطفا ناره ضاد و اسخا دلق مضرین و الحادین ضمنده اسبق لغزین
 سلیمان پاشا موجود بوزن لانی نایخته برده افدر نه سفر و بر فرس
 نعمتی ابادون لغیر و ادقاج حه عیار لری ایتم بل لیسره ادرین
 مشعل دفعه و عرقه منفور حسیبه اونی و کون لکی اشک لری غیر
 شزارف منکین لغزین لیکده منن حقیق اونی منبر و لیب اکی اسقبه اولد
 مفاد یجه دفعه ناره شزارف لری و ناته کن اناب و الطافده اولد
 عک و سایر طریق و لری اجبارونه سنای لری حضا اما نه اونی و
 ضمنده وضع غلبه ضاد و تلویخ اقداری دس مرنه جویب اولد لغزین
 عنایرتن لیب مشیرتای بر فرسی حقی قطع طریقه مادی هت لری
 شاعر شریفه عازم محتاج یقه سی دوه لری هب و غادت اغایره لویه
 چاکری اغایرتن بر اولد لری کلینو عسکرا به اهلدنه لغیر
 مشیر المعظمده ایگسنت کنی کوشه لری تن صاد فسیله جلی طریق
 ایند لیب و شقا شریفک اولد لغزین کونی جیل مذکور کیم شالی
 قری نام منزله و مولدزه فری کله مرسوم دن مرم سنای اهل و
 افتخار شدن کمان کزین نجاف و قون نامه ایله ماوی مغلطه و لغز
 اولد فرقه با صمدیم لری کور سجادده و کوی مولتی و ذلاب فوسقه
 مشغول اولد لری سنجای لری عسکر مذکور اغایرتن مضمین خناماری
 ناخبر و وقت لیب لغزین و لغزین سنجای لری سنجای لری سنجای
 مسقوده قبا صیاح المندوبه ماهدک و ایلان جریال سنجای لری
 لیسوزدن بخاوند و جلاری طعمه شتر شمشو اقلی و عیالری اسیر
 و سکیب اولد لغزین سر کرده مرفور عجز و کشته کاس مسقوده
 الواسیلوزن یمنی دوق لغزین سر بره لری طرف جیازمه سنای
 مزبوره طبع عیینه جاکری نادره عیینه لری ایله حکمی لرم
 وضع و تقدیم ادرین کفوه مرم نایج حد فانوزه ماوی مرم
 و قری و هر ضک شنبه ن مادم برده لری اولد لری کونه سبوت
 مفساد و لغزین لری سنای لری حضا عبات باری و چون جن
 هلدنبا هدر انفا الله لری لری جوهان دولنا بومن
 مفسدین کنی بوزن لری کزین اغیبت فرود ادرین عسکر
 مزبور لری سنای لری کزین عسکر مذکور لری سنای لری
 عیینه لری سنای لری کزین عسکر مذکور لری سنای لری
 لغزین لری سنای لری کزین عسکر مذکور لری سنای لری

UAT 92 3900-A

Ek 2

Tarih :1209.L.9 (29.4.1795 Çarşamba)

Bağdad Vâlisi Sinan Paşa kullarının kâ'imesidir.

Devletlü İnâyetlü Mürüvvetlü Merhametlü Atûfetlü Veliyyü'n-ni'am Kesirü'l-cûdü'l-kerem Efendim Sultânım Hazretleri.

Hemvâre vücûd-ı behbûd âlemsûd-ı hidîvâneleri kâffe-i kedûrât rüzgârdan masûn ve sâye-i lütf u inâyetleri be-tahsîs bu abd-ı zer-harîdeleri üzerinde devâma makrûn ola âmîn me'vâ güzîn-i cebel-i Sincar olan Yezîd eşkıyâları mecbûl oldukları küfr ü şerâret ve maktûr oldukları ilhâd ve şekâvet iktizâsıyla envâ'-ı mefâside mübâderet ve kat'-ı râh-ı ebnâ-ı sebîle muvâzabet idegelmeleriyle itfâ-ı nâyire-i fesâd ve ahmâdateş mazarrat ve ilhâdları zımnında esbâk Bağdad Vâlisi Süleyman Paşa merhûm yüz altmış altı târîhinde bir def'a üzerlerine sefer ve bir fırkasını pel-i şimşîr ibdâddan ta'bîr ve ervâhı tâgyânelerine ibsâl be'isü'l-masîr sa'îr idüp ol-günden berü maşâgıl-i nizâm-ı arâka meşgûliyetimiz hasebiyle ünûf-ü da'ûnet me'lûf işrâkları tergîm-i yed-i satvet ve kûş-i şerâret-i menkûş begâyetleri mâlide-i meşt-i savlet olmak müteyessir olmayup innessefihe izâlem yenhe me'mûr-ı müfâdınca refte refte nâyire-i şerâretleri ve ziyâne keşe'n-nübâh ve etrâfında olan Musul ve livâ-i Ana ve sâ'ir etrâf ve turufu ızrârına şitâb itmeleriyle ve mahzâ imâta-i ezâ ve te'mîni sebil ve inhâ zımnında def'-i gâ'ile-i fesâd ve kal'-ı penç-i efsâdları reside-i mertebe-i vücûb olduğundan başka Bağdad aşâyirinden el-ubeyd aşîretinin bir fırkası dahî kat'-ı tarîka mübâderet ve heyet yolundan Şam-ı şerîfe âzim hüccâc kâfilesi develerini nehb-u gâret itmeleriyle bu def'a dâyire-i çâkeri ağalarından bir kulları külliyetli asker ile üzerlerine ta'yîn ve mütevekkilen alallahü Te'âlâ evâhir-i Şa'bânî'l- Mu'azzama'da ikisinin dahî gûşmâleri niyyet-i sâdıkasıyla çöl tarafından ba's tesyîr itdirilüp Ramazân-ı Şerîf'in on dokuzuncu günü cebel-i mezkûre yirmi sâ'atlik mesâfede vâki' Tera nâm menzile vusûllerinde fırka-i dâlle-i mersûmeden merhûm müşârü'n-ileyhin zer-u beru efhâmından kemîn-

Ek 2/1

i güzin-i necât ve kuvvet-i tâmme ile me'vâ-yı mukallâciyân ve melce-i eşkıyâ ve bugât olan fırka bi-ecma'ihim dâmen-i gûh-i Sincar'da ra'yı mevâşî ve devvâb ve nasb-ı şebke gâret ve inhâba meşgûl olduklarını istihbâr itmeliriyle asker-i mezkûr ağırlıkların madrab-ı hıyâmları olan serbûde te'hîr ve vakti'l-asr belgad ve ale's-sabâh ser-nehast eserlerine gıyâd-ı sedemâtı itmeleriyle kefere-i meskûde fesâ-i sabâhi'l-münzirine mâ-sadaka ve elâ inne hizbeş-şeytâni hümû'l-hâsirûne mülhak olup beş yüzden mütecâviz ricâlleri ta'me-i şîr-i şimşîr ve etfâl ve iyalleri esîr ve mâl ve menzilleri ganîmet ve desnigir oldukların sergerde-i merkûm tahrîr ve güştegân-ı meskûdenin müte'ayyîn ve ma'lûmü'l-esâmîlerinden yetmiş dört neferin ser-i perîdelerin taraf-ı çâker-âneme tesyîr itmekle bu def'a ru'ûs-ı mezbûre vâki' arizâ-i çâkerî tâtârân-ı abidânemden Tatar Mehmed ile hâkipâ-yı merâhim bi-peymâ-yı veliyyü'n-ni'amânelerine ref'-ü takdîm olundu.Kefere-i mersûmenin hadd-ı zâtlarında me'vâ-yı sa'hü'l-menâl ve kuvvetleri ber-kemâl-i anîd mütemerrid ve hem dâlle-i şeytân mâder bir tâ'ife olmalarıyla bu güne suhûlet ile ahz ve tenkîl ve izâle-i mefâsid ve tahzillerinin müteyessir olması mahzan inâyet-i bâri ve kuvvet-i baht-ı tâcîdârî idüğü ve üstüne kayd-ı iştibâhdır. İnşâallahü Te'âlâ kâffe-i bed hâhân devlet ebed müddet ve hayen nân ve nemek veliyyü'n-ni'met olan müfsidin dahî bunlar misüllü giriftârı gazâb girdigâr olurlar âmin asker-i mezkûrun hareketi savlet-i eserleri mezbûr el-Ubeyd fırkasının dahî maske-i istiyârların selb idüp bir tarafda firâr itmeksizin firâr ve beheri Habur'u ubûr itdikleri istihbâr olmağla asker-i mezkûre kezâlik Habur'u ubûr ve kangî tarafa Doberâh ve yâd olmuşlan ise ta'kîblerine sa'yı mevfûr iylemek husûsu emr ve te'kîd olduğunun i'lâmı vesîle-i arz-ı ubûdiyetimiz olmuşdur. İnşâallahü Te'âlâ lede's-şerefi'l-vüsûl muhat-ı ilm-i âlîleri buyuruldukda her hâlde emr ü fermân lütuf ve ihsân devletlü inâyetlü mürüvvetlü merhametlü atûfetlü veliyyü'n-ni'am kesirü'l-cûdü'l-kerem efendim sultânım hazretlerindedir.

Fî 9.L.sene 1209

Mühür

(BOA., HAT. 83/3430A)

Ek 3**Tarih** :1209.Z.9 (27.6.1795)**Pâdişâhım****Manzûrum olmuştur.**

Şevketlü Kerâmetlü Mehâbetlü Kudretlü Veliyü'n-ni'metim Efendim

Cebel-i Sincar'da olan Yezîd eşkıyâsının küfr ve şerâdetleri mezdâd olmak hasebiyle Bağdad Vâlisi Süleyman Paşa kulları üzerilerine asâkir ta'yîn ve ekserîni tu'me-i şîr-i şimşîr idüp yetmiş dört neferinin ru'ûs-ı maktû'asını tahrîrâtıyla Der-Sa'âdet'e irsâl itmiş olduğına binâen vârid olan tahrîrâtı manzûr-ı şâhaneleri buyurulmak için takdîm-i hâkipâ-yı mülûkâneleri kılındığı ve zikr olunan ru'ûs-ı maktû'a dahî piş-gâh bâb-ı hümâyûnlarında galatîde hân-ı mezellet kılınacağı ma'lûm-ı hümâyûnları buyuruldukda fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü veliyyü'n-ni'metim efendim pâdişâhım hazretlerindir.

(BOA., HAT. 83/3430)

EK 4

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

بادشاهم

تاریخ

شکوه کرمانلو مرابطو قدرتلو ولی نعمتم اقدم
 حاله بغداد والیه وزیر سلیمان باشا قونیه طرفه وارو اوله تحریراته وارد بیه ایله موصل بندره قتل نفوسه اجناسا ایدر
 زیر کفو شنک و کرک ای سینه ونبرو اراضی شامیه به ایصال رضنه و ضارنه تجار اوله نام عشایر نزن قرعات
 عشیره اشقیاسنک تا ویدر بکون مشار الیه عسکر اسالیبه جمعیت بی بر نشان ایمنی اویجی مجرور و مذکور اوله اینه خسته
 ایندی ریاج مجرور منظور ملوکا ایدی بویولوی ایچون معروف حضور شاهان لای قلمی معلوم هم ایونکی بوردوره فرمان
 شکوه کرمانلو مرابطو قدرتلو ولی نعمتم اقدم بادشاهم مفضلیدر

(111) 470

1347 240 1347

Ek 4**Tarih** :1210.Z.29 (15.6.1796)**Pâdişâhım****Manzûrum olmuştur.**

Şevketlü Kerâmetlü Mehâbetlü Kudretlü Velîyü'n-ni'metim Efendim

Hâlâ Bağdad Vâlîsi Vezîr Süleyman Paşa kulları tarafından vârid olan tahr'îrâtda Mardin ile Musul beyinde katl-i nüfûsa ictisâr iden Yezîd keferesinin ve gerek iki seneden beru arâzî-i Şamîyeye isâl ve hâne ve hisâra mütecâsir olan Şam aşâyirinden Kar'ân aşireti eşkıyâsının te'dîbleri için müşârü'n-ileyh asker irsâliyle cem'îyetlerini perişân itmiş olduğı muharrer ve mezkûr olmağla hülâsa itdirülüp müceddeden manzûr-ı mülûkâneleri buyurulmak için ma'rûz-ı huzûr-ı şâhâneleri kılındığı ma'lûm-ı hümâyûnları buyuruldukda fermân şevketlü kerâmetlü muhâbbetlü kudretlü velîyü'n-ni'metim efendim pâdişâhım hazretlerinindir.

(BOA, HAT. 240/13441)

Ek 5

Tarih :1216.Z.29 (5.6.1802)

Bağdad Vâlisi Ali Paşa kullarının kâ'imesidir. Cebel-i Sincar'dan mutasarrıf olmuş tavâ'if-i Yezîdîn Musul ve Daha ve Diyarbekir eyâletlerinde meks ve adâmlarıyla kendülerine bir nev'i miknet gelüp yine cebel-i mezkûrde sâkin olmaları melhûz olduğundan kat'-ı esbâb ma'âşları ve bir mahalde tevattîn olunmamalarıçün eyâlet-i mezkûre vâlilerine başka başka evâmir ısdâr olunup evâmir-i mezkûrenin kendü tarafına gönderilmesini müşârü'n-ileyh tahrîr itmekle tahrîri vecihle evâmir-i mezkûre tasdîr ve müşârü'n-ileyh tarafına tesyîr olunacağı muhat-ı ilm-i âlîleri buyuruldukda emr ü fermân hazreti men-lehü'l-emrindir.

Înâyet-kârâ

Avn ü 'inâyet-bâri ve ikbâl-i âlf şehriyâri ile diğerk arızamızda tafsîl olduğu üzere Sincarlu keferesinin kat' ırk-ı fesâd ve izmihilâllerine muvaffak olduğumuzda sebeb-i ma'âşları olan mezârî'leri itlâf ve bâğatları bi'l-külliye kat' ve süknâ idecek böyle mahaller kalmadığından etrâflarında olan memâlike müteferrik olanlar kesb-i ma'âşa der-kâr olacakları bedîhi olup hâl-i küfr istimâllerine göre hâhiş itdikleri yerde mün'tâ'ış olurlar ise refte refte hâlleri takviye bularak mekânlarına me'âvedet ve mesâkin-i i'mâl ve âdet-i me'lûfeleri üzere ızrâr-ı ibâda mübâderet idecekleri akreb-i ihtimâl olmağla sâye-i pâdişâhide maksûd çâker-ânem kefer-i mersûmenin bu derece istisâlleri müyesser olmuş iken bi'l-külliye def-i vücûd-ı ihâdlarıçün her taraftan kat'-ı esbâb-ı inti'âşlarına münhasır olmağın mersûmların karîb-i ümid-gâhları Musul ve Daha ve Diyarbekir eyâlâtı olmağla kangı bir tarafa tedevvür iderler ise vücûhla sâbilelerini kat' itmekden başka dâhil-i havza imân olmayanlarının izâle-i vücûdlarıyla def-i mevâddı şerâretlerine külli ikdâm itmek üzere eyâlât-ı mezkûrenin vâlilerine tevzi'î hâvî başka başka birer kıt'a fermân-ı âlîşân ısdâr ve taraf-ı çâker-âneme irsâl buyurulmakdan mâ'adâ Musul eyâleti kefer-i mersumeye her yerden akreb olmak sebebiyle ekser kurâlarında

Ek 5/1

tama'larından nâşî Yezîdîleri îvâ ve te'lîfen ayn itdirmiş olduklarından kurâları Yezîd-hânedan ibâret olmuş hem millet olduklarından beher hâl Sincar ahâlisini mahfî ve aşikâr sâbile virmekden başka aralarında îvâ itdirerek kuvvet ve inti'âşlarına bâdî ve ez-sernev icrâ-yı âsâr-ı dalâletlerine mü'edda olacağı câ-yı iştibâh değildir. Kefere-i mersûme kitâbı olmayup mürted ve müte'annid olduklarından mücerred iş bu şîrâde-i küfr ve ilhâdın bi'l-küllîye itfâsı zımında cümle kurâlarında olan Yezidîlerin bir ferdini dahî tavattun ve te'hîr itmeksizin ammâ tarîk-i îmâne getirüp ve yâhûd cümlesinin i'dâmına külli ikdâm etmek üzere Musul Vâlîsi kullarına hitâben kat'î bir kıt'a dahî alâ haddihî fermân-ı alîşân ısdâr ve yine taraf-ı çâker-âneme irsâl buyurmaları bâbında emr ü fermân lütuf ve ihsân devletlü inâyetlü mürvetlü atûfetlü veliyü'n-ni'am kesîrü'l-lütf-i ve'l-kerem efendim sultanım hazretlerindedir.

Mühür

(BOA.,HAT. 41/2088)

EK 6

دوتور سید بات حضرتی طرفندنه بورغمه ورو دایده دوانداری اشدی فوندرینک نهر بر برد

۱۸۸۷ ۳۷

۱۵۰۱

مشا را لیه حضرتی عون عینات حضرت باری وین تو جهانه جناب جهانداری به دیار بکرج ایدر و سنده کانه عشا بروکرا داج ویزیر خانه بقدر خط
 جهالده موقوفه قیاب روز بر نیک خمه اطاعتنه اذ خالدری ضمنده بعضی بری صریحا تادیب و بعضی بری دنی تأمیر و تظیف ایله نظاماره لازمه کیش
 و دیار بکرج فرود ای ساعت ایدر سنده انواع شفا و سه به مالوف اولونه عشا بروکرا دی دیار بکرج برو طرفنده کانه صحر کوبیرنه نقی و ایوا
 ایدرک سایه حضرت جهانداریده اورا لری سنده درج فی الجمله تفضیه تمه و عشا کخاصه و مضموره الابدینک نقصا ندری دنی آکال ایله دیار کوره
 عودت بورسه ایسه ده بوکوندره مرکز مصالحه انجاز اظه هر بر و سه قصه سنی نسیف ایله بنوعیه الهی اوردن جهانه حرکت و عزمیه بورده
 اولد قدرنده و صدر لولایهیم باشاندک بر میند نبرو بر ستم طرفنده تدرک اوزده بولونقی و برو طرفنده تقویه کورد کجه بهر حال مظهر ربوب
 اوردنیه طوعری صار قذیلعه ایدر چی نمایانه ایدر کندنه اول طرفنه لدی لوصول ایجاب هاله کوره حرکت اولمجه کجورده معیارنده زیاده عا ک نظامیند
 لزومی درکار اولغنه مقدمه مسوده و رسالی و عهد بورسه اولونده عطف فرمائو خاند باشا لوسندک برانه وقع و بر ساعت مضیم اخر ضعی ولدی درغنا
 امری فظرونه استخلام اولغنه اوزده سیوس و دیور بکی سخی فوندرنه کجور کوشه اولونده ردیف عشا کرمشوده بی دنی معیار نه به حسب ایدرک اولونده
 عشا کرمشوده نیک ایسه و کجور بقدری سریعا و عاجز ارسال بویشی مشا را لیه درجه نماینده نیازه ایدرک

بعینت الهی اوردن جهانه عزمیه اولدقده باشیه عشا کخاصه و مضموره بی استغاب ایدر جهل اولد قدرنده عشا کرمشوده نیک مطیع و جبار ایدر
 طا قدرینک و سائر اهل قدرینک نفی اولدقی بدج دوه بیحتاج اولوب بو مقدار دوه نیک تدرکی امری بر اولدقنده اصول سفریه ده خضه و عظم
 واجبه دیار بکرجه منی هادر مطیع طا قدرینک ترکیبه بهر و نه نفره فقط بر فرزند و بهر نوزادیم بنیضیردی او صربوز دهم ونانه عزمی لری دنی زیاده
 اولغنه اوزده ترتیب و تنظیم اعطا اولدقنی هالده فرزند ده یغنی و با خود ساره جه کباب طبع ایدر بکرج مطیع طاقنه هاجنه ایستغنی
 و اتای راهده موقوفه مناسبه فوندر بر وجه اولدقنده جادری دنی لزومی اولدقنی مطالعه و تمه ایسه ده بو صله امر و اوزده سینه مطیع ایدرکی

۱۸۸۷ ۳۷ ۷۰۶۹۲۳

Ek 6

Tarih : 1251 (1835)

Devletlü Reşid Paşa Hazretleri tarafından bu def'a vürüd iden devâtdâr Ali Efendi kullarının takrîridir.

Târîhi

1251

Müşârü'n-ileyh hazretleri 'avn ü inâyet-i hazret-i bârî bi-menni tevcîhât-ı cenâb-ı cihândârî ile Diyarbekir'in ilerüsünde kâ'in aşâyir ve ekrâdın ve Yezîdhâne ta'bîr olunan cibâlde mutavattın-ı kabâ'il-i rezîlenin taht-ı itâ'ata idhâlleri zımnında ba'zılarını harben te'dîb ve ba'zılarını dahî te'mîn ve taltîf ile nizâmât-ı lâzimeyi icrâ ve Diyarbekir'in kırk elli sâ'at ilerüsünde envâ'i şekâvet ile me'lûf olan aşâyir ve ekrâdî Diyarbekir'in bir tarafında kâ'in sahrâ köylerine nakl ve ivâ iderek sâye-i hazret-i cihândârîde oraları şimdilik fi'l-cümle tasfiye itmiş ve asâkir-i hassa ve mansûre alâylarının noksanlarının dahî ikmâl ile Diyarbekir'e avdet buyurmuş isede bu günlerde merkez-i mesâlih ittihâz olunan Harbut kasabasını teşrîf ile bi-tevfîk Allahü Te'âlâ Urfa cânibine hareket ve azîmet buyuracak olduklarından ve Mısırlı İbrahim Paşa'nın bir müddetden berü bir Şam tarafında tedârik üzre bulunduğu ve bir tarafında takvîyet gördükçe beher hâl tek durmayup Urfa'ya doğru sarkındılık ideceği nümâyân idüğünden ol-tarafa lede'l-vüsûl icâb-ı hâle göre hareket olunmak için ma'îyetlerinde ziyâde asâkir-i nizâmiyenin lüzûmu der-kâr olmağla mukaddemâ sevk ve irsâlî va'ad buyurulmuş olan atûfetlü Halid Paşa livâsının bir an akdem ve bir sâ'at mukaddem ihrâcını ve lede'l-iktizâ emr ü muhâfazada istihdâm olunmak üzre Sivas ve Divriği sancâklarından tahrîr olunmuş olan redîf-i asâkir-i mansûreyi dahî ma'îyetlerine celb idecek olduklarından asâkir-i merkûmenin elbise ve yağmurlukları serî'an ve âcilen irsâl buyurulmasını müşârü'n-ileyh derece-i nihâyede niyâz ilediği

Bi-inâyet-i'l-lahi Te'âlâ Urfa cânibine azîmet olundukda bi'l-cümle asâkir-i hassa ve mansûreyi istishâb idecek olduklarından asâkir-i merkûmenin matbah ve

Ek 6/1

çadır tâkımlarının ve sâ'ir ağırlıklarının nakli on altı bin deveye muhtâc olup bu mikdâr devenin tedâriki emr-i asir olduğına ve usûl-i seferiyede hıffet ve adem-i tekellüf vâcibeden idüğüne mebnî çadır ve matbah tâkımlarının terkiyle beher on nefere fakat bir karâvâna ve beher neferin lahm ta'yînleri üçer yüz dirhem ve nân-ı azîzleri dahî ziyâdece olmak üzere tertîb ve tanzîm olunarak i'tâ olunduğu hâlde karâvânada yahni ve yâhûd sâdece kebâb tabh itdirilerek matbah tâkımina hâcet-i müyesser itmeyeceğini ve esnâ-yı râhde mavâk'a münâsibeye kondırılacak olduğından çadırın dahî lüzûmu olmayacağı mütâla'a olunmuş isede bu husûs emir ve irâde-i seniyyeye menût idüğü

(**B.O.A, HAT. 376/20475B**)

EK 7

سخاها النجا عباو عطفوا ادعلم انتم حظراي
 روه اولده عكارل تميئات لوزلرجه اجاب ايدنه زفاير ولامانك كيانه نهرا روره اسالي صوره سخار
 انجاسنك نأوب ونيبراي لوزم كلارك بنفوخ اولبر اوره بالنفس حرك الملح اوزرو - عميه نكاي نصيب
 اجراسته انبار اولديغنه زار سواسي بائي سبيري عطفونا حافظ باشا حظه نيزان وار اولاده شهي نغوش
 چرلوه اوزره رسول سوي عطفوناري نغوش اولمله صورت اعبايه نظر كرا ومانه نهراي بعضه كلله نوي
 طاشلر تير ورايغي حالده ايضال خاربرده سونك ونغشي موب اولديغي دركار اولديغ وانجاي نغوش
 نأوب ونيبراي اخصيل اولدرده بغداد طريفه اميت نامه حاصل اولجفته و بوغولر مواده سخاف
 كيايز رعيت لوزم كلر كجه مني اككوره انضسي ويزه جوبانه باطسي موافق ااره سيبه حظه سخاف
 چو نيبراي اسخاري منظر هفت يازله

سخاها النجا عباو عطفوا ادعلم انتم حظراي
 روه اولده عكارل تميئات لوزلرجه اجاب ايدنه زفاير ولامانك كيانه نهرا روره اسالي صوره سخار
 انجاسنك نأوب ونيبراي لوزم كلارك بنفوخ اولبر اوره بالنفس حرك الملح اوزرو - عميه نكاي نصيب
 اجراسته انبار اولديغنه زار سواسي بائي سبيري عطفونا حافظ باشا حظه نيزان وار اولاده شهي نغوش
 چرلوه اوزره رسول سوي عطفوناري نغوش اولمله صورت اعبايه نظر كرا ومانه نهراي بعضه كلله نوي
 طاشلر تير ورايغي حالده ايضال خاربرده سونك ونغشي موب اولديغي دركار اولديغ وانجاي نغوش
 نأوب ونيبراي اخصيل اولدرده بغداد طريفه اميت نامه حاصل اولجفته و بوغولر مواده سخاف
 كيايز رعيت لوزم كلر كجه مني اككوره انضسي ويزه جوبانه باطسي موافق ااره سيبه حظه سخاف
 چو نيبراي اسخاري منظر هفت يازله

HAT 373/20404

Ek 7**Tarih : 1251 (1835)**

Seniyyü'l-Himemâ Behiyyü'ş-Şeymâ İnâyetlü Atûfetlü Oğlum Efendim
Hazretleri

Rakka'da olan asâkirin ta'yînât-ı lâzimeleriçün icâb iden zehâ'ir ve mühimmâtın Keban'dan nehren Rakka'ya irsâli sûretine ve Sincar eşkiyâsının te'dîb ve terbiyeleri lâzım gelerek bi-minnehi Te'âlâ evvel-bahârda bi'n-nefs hareket iylemek üzere şimdiden tedârikât-ı muktezîyenin icrâsına ibtidâr olunduğına dâ'ir Sivas eyâleti Müşîri atûfetlü Hafız Paşa Hazretleri'nin vârid olan şukkası manzûr-ı âlî buyurulmak üzere mersûl sûy-i atûfetleri kılınmış olmağla sûret iş'ârına nazaran zikr olunan nehrin ba'zı mahallerinde olan taşlar kırdırıldığı hâlde isâl-i zehâ'irde sühûlet ve menâfi'î müceb olacağı der-kâr olduğına ve eşkiyâ-yı merkûmenin dahî te'dîb ve terbiyeleri istihsâl olunarak Bağdâd tarîkinde emniyet nâme hâsil olacağına ve bu makûle mevâdda harekât-ı hakîmâneye ri'âyet lâzım geleceğine mebnî anâ göre iktizâsı vecihle cevâb nâme yazılması müvâfık-ı irâde-i seniyye-i hazret-i şâhâne buyurulur ise iş'ârı menût-ı himmet-i behiyyeleridir.

Ma'rûz-ı Bendeleridir ki

Hâme-pirâ-yı ta'zîm olan işbu emir nâme-i seniyye-i veliyü'n-ni'mâneleriyle müşîr müşârü'n-ileyh hazretlerinin zikr olunan şukkası mübârek ve mu'allâ hâkipâ-yı me'âlî ihtivâ-yı hazret-i şehin-şâhîye arz ve takdîm ile manzûr-ı şevket-mevfûr cenâb-i pâdişâhî buyurularak tıbk-ı istizân olunduğı vecihle cevâb-nâme yâzılması husûsuna irâde-i aliyye-i mülûkâne ta'alluk itmiş ve mezkûr şukka lefen i'âde-i hâkipâ-yı devletleri kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

(B.O.A, HAT. 373/20404)

EK 8

Handwritten signature and stamp at the top of the document.

A.M.K.T. M.H.M. Dava 492 5002

Handwritten text below the signature: "Handwritten text in Ottoman Turkish script, possibly a date or reference number." (Note: The text is mirrored in the image)

1206 ca-19

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, detailing a legal or administrative document. The text is written in a cursive style and covers the majority of the page's content.

Ek 8

Tarih :1306.Ca.13 (15.1.1889 Salı)

Bâb-ı Âlî

Meclis-i Mahsûs

Fî 7 Ca sene [1]306 târihlü zabıt-nâme sûretidir.

Yezîdî tâ'ifesi şimdiye kadar kur'aları isâbet idenler için an-ı cemâ'ata bedel-i nakdî i'tâ itmek olup ba'demâ ahz-ı asker kânûn-nâme-i hümayûn hükmüne tevfiken bedel-i nakdî virmiş olsalar bile beş mâh bi'z-zat hizmet-i askeriyede bulunmaları lâzım gelerek hâlbuki hizmet-i fi'liyye-i askeriyeye hilâf-ı âyînleri idüğünden ve Mahallî Redîf Kumândânlığı'nca tâ'ife-i merkûme haklarında hükm-i kânûnun tamamen icrâsı talep olunmakta olması hasebiyle rihlete başladıklarından bahisle üç yüz senesine kadar bekâyâda bulunan ahâlinin ve bu meyânda Yezîdîlerin afvı ahâli-i sâ'ire ile berâber bunların dahî teskîn-i melce'ini mûcib olacağı gibi üç yüz bir senesinden i'tibâren ahâli-i sâ'ire misüllü ahz-ı asker mu'âmelesine muvâfakat itmeleri me'mûl olduğına dâ'ir vilâyet-i müşârü'n-ileyhâdan alınan muharrerât üzerine taraf-ı ser-askeriyeye gönderilen tezkire tâkımıyla kırâ'et olundu.

Ser-asger-i müşârü'n-ileyhin hülâsa-i cevâbı zikr olunan kânûn-nâme-i hümayûn târih-i Teşrin-i Evvel isimlerine kur'a isâbetle bekâyâda bulunan efrâdın sûret-i istihdâmları meclis-i askeriyeye der-dest-i tezkire olduğına Yezîdî tâ'ifesinin seniye-i sâbıka kur'a bekâyâsı hakkında virilecek karâra göre mu'âmele olunacağı bedîhî isede ahz-ı asker kânûn hükmünce bedel-i nakdî virmek isteyenlerin mutlakâ nizâmiye tâbûrlarında beş mâh bi'z-zât hizmet-i askeriyede bulunması lâzimededen olup bunlar hakkında bir mu'âmele-i istisnâyen gösterilmesi dahî câ'iz olamayacağına binâ'en ol-bâbda icrâsı iktizâ iden mu'âmelenin istifsârından ibâret olup vâkı'an tâ'ife-i merkûme hakkında bir mu'âmele-i istisnâyen icrâsı câ'iz olmamakla berâber sû-i sirâyet mahzûrını dahî müntiç olacağına ve Haleb vilâyeti

Ek 8/1

dâhilinde bulunan Yezîdî tâ'ifesi hakkında ahz-ı asker kânûn-nâme-i hümâyûn ahkâmına tevfiik mu'âmele olunmakda idüğü dahî Haleb vilâyeti'nden cevâben alınup mezkûr tezkire ile birleşdirilen telgrâf-nâmeden müstebân olmasına nazaran tâ'ife-i mezbûreden Musul'da bulunanlar hakkında dahî kânûn-nâme-i mezkûrun tamamen ceryânı lâzım geleceğinin cevâben taraf-ı askeriye iş'ârına karâr virildi.

Aslına mutâbıkdır

Amedî Divân-ı Hümâyûn

Ek 8/2

Evrak Nûmrosu	Müsevvidi İsmi	Tesvîdi târîhi	Taraf-ı sâmi-i ser-askeriye	Mühimme nûmrosu	Mehmed Ali	Tebyîzî târîhi
772	Ben Ragıb	13.Ca. sene [1]306		12	Mümeyyizi	14 4 Kânûn-1 sânî sene 1304 (edâ buyurulmuş dur)
<p>İş bu tezkire-i ser-askerileriyle melfûfâtı Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da lede'l-mütâla'a vakı'an tâ'ife-i merkûme hakkında bir mu'âmele-i istisnâyen icrâsı câ'iz olmamakla berâber sû-i sirâyet-i mahzûrını dahî müntiç olacağına ve Haleb vilâyeti dâhilinde bulunan Yezîdî tâ'ifesi hakkında ahz-ı asker kânûn-nâme-i hümayûnu ahkâmına tevfiik mu'âmele olunmakta idüğü dahî vilâyet-i müşârü'n-ileyhâdan cevâben alınan telgrâf-nâmeden müstebân olmasına nazaran tâ'ife-i mezbûreden Musul'da bulunanlar haklarında dahî kânûn-nâme-i mezkûrun tamamen ceryânı lâzım geleceğinden taraf-ı sâmi-i ser-askeriyelerine iş'arı tezekkür kılınmış ve evrâk-ı merkûme mezkûr telgrâf-nâme ile ma'an i'âde idilmiş olmağla ber-mûceb karâr ifâ-yı muktezâsına himmet buyurulması bâbında</p>						

(B.O.A, A. MKT.MHM, 499/2)

EK 9

OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI

Yeni Tarih Perakende Satışları
Museum Galatasaray
Y.POL. 050 22 57 1701.21

بدو کلاسی
باش کلاسی

مستند کونفرانسه تذکره صحیح صورتی

یزید پاره نصیحت نایب اتمیه جک موصل ولایتیه صیغه تفهیم ریاسته واره اولانه تلفاضه لونه
 اهل کلمه و بوباره دولتم اختیار ماسمیه قطعا جائز اولی صفت من همو فوقه ضاله عمده
 طر تقدیریه تقیاضه اولی افه و افراد اسلامه ارضه بوندیر بید کندی غارنا اهل سنت
 معادس ایلله و بوند صیده قالمه لر کمل قبول لغاتیه و بیوریتیه اتمه اوله بریلیم یزید
 اوله جقدیه و دولته قراه لایق بوندیغه دار تقیاضه اهل سید برابره اضعه کماره سنه
 صیغ بر صفت نفی اولی رفه مدفع اجلی وضع اولی و ایچمیزنه راتره ناصیه رضه اتمه و یا اتمه
 استعدارنده بونیه اولاندی و ایسه بوند بوندی قدر ملل جوارنده کی طابورده و قورده دیگر
 طابورده بر شریک لایم ده اعلی اتمه بوباره اولی شریک ایسه ایته بانات و صلایه
 تیار زکوره ی دولتم اولی مقفلا امر و زمانه هایونه صفت یا رشا صیه اولی رفه مقام سامن
 صدایتیا هایله طرف اولان سرکریه رضه ایفاس بیایان قلمه اولی اتمه اولی رفه ایله اولی رفه

مقابلده اولی رفه -
 مودن
 مودن
 کلا

Ek 9

Tarih :1308.Z.9 (16.7.1891 Perşembe)

Yıldız Sarâ-yı Hümâyûnu

Bâş Kitâbet Dâ'iresi

Meşîhate gönderilen tezkire-i husûsiye sûreti

Yezîdiler nasîhat-ı te'sîr itmeyeceği Musul vilâyetiyle Hey'et-i Tefhîmiye Riyâseti'nden vârid olan telgrâf-nâmelerden anlaşılmasına ve bu bâbda devletce ihtiyâr-ı müsâmaha ise kat'an câ'iz olamayacağına mebnî iş bu fırka-i dâlle umde-i tarîkatlerinin telkînâtından uzâk ve efrâd-ı İslâmiye arâsında bulundurulup kendilerine âdetâ ehl-i senet mu'âmelesi idilmek ve bu mezhebde kalanlar değil kabûl-i nasrâniyet ve yahûdiyet itmiş olanları bile yine asker olacaklarına ve devletin karârı lâ-yetegayyer bulunduğına dâ'ir tefhîmât icrâsıyla berâber ahz-ı asker maddesinin hiçbir sarfı tagyîr olunmayarak mevki'-i icrâya murzı' olunmak ve içlerinden dâ'ire-i nâciyeye duhûl itmiş veya itmek isti'dâdında bulunmuş olanları var ise bunlar buldukları mahaller civârındaki tâbûrlara ve kusûrları diğer tâbûrlara yirleşdirilmek lâzimedden olup ancak bu bâbda icrâ-yı şiddetden ise irâe-i sebât ve salâtla tedâbir-i mezkûreye devâm olunması muktezâ-yı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i pâdişâhîden olarak makâm-ı sâmi-i sadâret-penâhî ile taraf-ı vâlâ-yı ser-askeriye dahî ifâ-yı teblîgât kılınmış olmağla ol-bâbda

Fî 9 Zi'l-hicce sene [1]308

Mukâbele olunmuşdur.

Kulları

Kulları

Şaban

Ekrem

(B.O.A,Y..PRK.BŞK,22/57)

برونه سجاد العالیسنه کبری فد برزی زعفران بره کلک برزینو و طری ری راس مطوی ایل بونلک قویکنا تک کوردی عالیف رفقاریری
 سامه بریدندی طریقه قیل ایله یلیق اوعا ایلک طلب مدیسه کیم ایلاری وز بیه نکت و غیره ایلرک ایدمن معرینک ایلک ایلر اوندی
 باقی بقه سیز ایلرک مطری ایلک اولدی عورینه ایلل بقیه حکومت کیم بیه بالقصه ایلر ای عفاست ایلر ای کایم ایلم فرورده عام
 طریقی در دره ایللک بوی سیزک دوشوی بار اعا ایلر کاسونیک بر لیدر ایلر جینده نکرینک معنی اولدی اخطا ایلر ای معرینه

باق
 حازر
 ساکر
 باق بویک
 ۱۵

سونلک
 بویک
 در
 اعلیٰ مطرفه

Ek 10**Tarih** :1310.B.8 (26.1.1893 Perşembe)

Şeyhan ahâlisinden yirmi kadar Yezîdînin berâber getirdikleri yedi re's maktû'u Ömer Paşa'nın mahdûmu Akif Beğ ve Şeyhan Müdürü sâbık Reşid Efendi katl iylediğini iddiâ ile mu'adelet-i seniyye-i mülükânelerine mazhariyetlerini talep ve istid'â itmek üzerine kendüleri ne gibi tefhîmât icrâsıyla i'âde olunduklarına ve derûn-ı memleketde bu misüllü şeylerin vücûda getirilmesi yâr ü ağıyâra karşı pek çirkin olacağı cihetle men'-i tekerrürü dahî vilâyete ihtâr kılındığına dâ'ir hey'et-i tahkikiye tarafından vârid olan şifre telgrâf-nâmenin sûret-i mahlûlesi merbûtan arz-ı atebe-i ulyâ kılınmıştır. Bu bâbda vukû'undan şikâyet olunan ahvâl ve mu'âmelât gayr-i marzîyeden dolâyı yegân yegân isticvâbları lâzım gelen zâbitân ve efrâd-ı askeriyenin emr ü isticvâblarını icrâ itmek üzere hey'et-i mezkûre azâsından birinin riyâseti tahtında bir komisyon teşkîline ve sâ'ireye dâ'ir lâyiha hâtır-ı fâtır olan mütâla'ât Fî 9-10 Kânûn-ı Sâni [1]308 târihleriyle müverrih üç kıt'a arz-ı müştereken çâkerânemizle arz-ı huzûr-ı âlî kılınmakla ol-bâbda ve kâtebe-i ahvâl irâde ve fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

Fî 8 Receb sene [1]310 ve fî 14 Kânûn-ı Sâni sene [1]308

Kulları

Kulları

Şakir

İbrahim bin İbrahim

Ek 10/1

Bu gün Şeyhan ahâlisinden yirmi kadar Yezîdî nezd-i âcizânemize gelerek berâber getürdikleri yedi re's maktû'u ile bunların Ömer Paşa'nın mahdûmu Akif ve Şeyhan Müdürü sâbık Reşid Efendi tarafından nakli idildiğini ed'â ile taleb mu'adelet-i seniyye iylemeleri üzerine velî ni'met bî minnetimiz hazretlerinin âmâl-i hümayûnları kâffe-i teb'a-i şehriyâriyelerinin mazhar-ı adâlet olmaları sûretinde olduğundan hükümet-i seniyyece bi't-tahkîk icrâ-yı hakâniyet idileceği ifâdesiyle tarafımızdan i'âde kılındıkları ve derûn-ı memleketde bu gibi şeylerin vukû' bulması yâr ü ağyâra karşı pek çirkin olacağından tekerrürünün men'î vilâyete ihtâr iylediği ma'rûzdur.

Fî 12 Kânûn-ı Sânî sene [1]308

Kamil

Sadık

Şakir

Aslına mutâbıktır

Yâver-i Ekrem

Kulları

Derviş

(BOA, Y..MTV.74/33)

EK 11

Omanini Asyia Pahar Bazar...

TRADE DAIKUS
6 AM 1310-3-30
Lemka no: 53

Abdo L...
اللهم صل على محمد
وآله الطيبين
الطاهرين

دردنو افتم قهری سکره برابره فزده حاله بنسبه اهالی ساره ندهی رسیده و عقاده مرچا بولنفره در فرقه اصلاحه
موصی دوی و اخلاصه قری معلوم سکره برابره فزده حاله بنسبه اهالی ساره ندهی رسیده و عقاده مرچا بولنفره در فرقه اصلاحه
فوما ندی فریه سالانوه رچی بابا قهری طرفه نه کیده اولغی نولور عالی سولور سفارنده اولورنه برترک ترویه کا قدر خواجه
اعلمه در سکره اولوزی کورت ساجد سلطانیه سن هفت سرفشار اولوز اولزه سینه هفتتا هلاکتیه نولوز کیده نولوز سینه سوره اشعاره
خوارا فوما ساره سار لیریه کلا کوزیانه و لغوه اولوز سفارنده لرگی موصون دکلاوه لری لقرار اولوز عربا لری نه سکره نولوز سن هادی
قهرلنا نه مصلیه مقرر تو عصبه و تقسیم نکره اولغی نده جایه فخرتیه لکنه درجه اولوز سینه جناب هلاکتیه سرفشاریه سولوز لیریه سولوز لیریه
انقار ایروجهکی بیزه سکره ساری برقی لایله فتمه ایچینیزه اولوز لایله سینه

مورده جا ککیده لیریه
بر سارست انیم اوقیه کس لخصه و کلون خواجه
در دوشه اولوز لیریه سینه لایله سینه لیریه لیریه
حیدرآهوه اولوز لیریه اولوز لیریه اولوز لیریه
شاهه و سرفشاریه سینه اولوز لیریه اولوز لیریه
فخرتیه موصون ایچینیزه اولوز لیریه

Omanini Asyia Pahar Bazar...

Ek 11

Tarih :1310.S.29 (22.9.1892 Perşembe)

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Amedî Divân-ı Hümâyûn

571

Devletlü Efendim Hazretleri

Musul vilâyeti dâhilinde kurâ-yı ma'lûmede sâkin Yezîdîler ile fırka-i hâliye mensûb ahâli-i sâ'irenin tashîh-i dîn ve i'tikâda müheyyâ bulduklarına dâ'ir Fırka-i Islâhiye Kumândânı Ferîk Saâ'detlü Ömer Vehbi Paşa Hazretleri tarafından keşide olunup manzûr-ı âlî buyurulan telgrâf-nâme üzerine bunların nezdine icâb-ı karar hâce i'zâmı ve sâkin oldukları mahalde mesâcid ve mekâtib inşâsı hakkında şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî mantûk-ı âlîsine tevîken sebk eden iş'âra cevâben kumândân-ı müşârün-ileyh'den gelen tahrirât ve melfûfu ile telgrâf-nâmeler Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da lede'l-kırâe ol-bâbda ceryân iden müzekkerenin neticesini hâvî kaleme alınan mazbata melfûflarıyla arz ve takdîm kılınmış olmağla mündericâtı husûsunda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allık buyurulur ise mantûk-ı âlîsi infâz idileceği beyâniyle tezkire-i senâveri terkîm olundu efendim.

Fî 27 Safer sene [1]310 fî 6 Eylûl sene [1]308

Sadr-ı a'zam ve Yâver-i Ekrem

Cevad

Ek 11/1

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemineleridir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olup Meclis-i Mahsûs-ı Vükâlâ'nın mazbata-i ma'rûzası ve melfûfları ile manzûr-ı âlî buyurulan iş bu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mûcebince irâde-i seniyye hazret-i hilâfet-penâhî müte'allık ve şeref-südûr buyurulmuş olmağla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 30 Safer sene [1]310 ve fî 9 Eylül sene [1]308

Ser-Kâtib-i Hazret-i Şehriyâri

Süreyya

(BOA, İ..DH. 1297/1310S-53)

EK 12

12 - 11

دردنو
وزارت دولتی و فرهنگ ایرانیه از برای حل مشکلات و فرسایشها و اولیاً به نظر مشاوران عالی و اصحاب فکری و متفکران مشایخ علمی کتابخانه و دستاورد
تالیفات اولیای عالی باسماوات از برای سلامت و پیشرفت کاروان ایران استخوانی و فعالانین و مجتهدان طراز اولی و معتمدین تبعه که جهت ولایت مکتبه و انجمن و قوه
اصلاحه قریباً نصفه سزاگانه و تمامه عزاداری را از بر زمین کنونی و کلاوه هم خواننده حفظ معتمدین و معده و بقیه افسرین و کلمه اولیای که در مقام اولیای
سزاخند خادمانی و برادران برادران استوار همی بیند و تکلیف شادمانی نیز در مقام اولیای اولیای و اولیای
مدرسه مطهر و دیگر آن
مدیر

مصدق و امضاء
سید حسن علی محمدی
مستشار به فرهنگ و معارف
وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه
وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه
مصدق و امضاء
سید حسن علی محمدی
مستشار به فرهنگ و معارف

Model 'Abkhaz' 62 2 56

Ek 12**Tarih** :18.Ra.1310 (9.10.1892 Pazar)

Bâb-ı âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Amedî Divân-ı Hümâyûn

744

Devletlü Efendim Hazretleri

Musul vilâyeti dâhilinde bulunan Yezîdî tâ'ifesinin rü'esâsatdan olup tâ'ife-i merkûmeden tashîh-i i'tikâd itmeleri husûsunda mukaddemâ hüsn-i hizmeti görülüp rütbe ve ma'âşla taltîf olunan Ali Paşa'nın evvelki meslek gayr-i müstakîmine nükûl ile emniyet-i umûmiyeyi ihlâl-i kıyâm iyemesinden dolayı Musul'dan teb'îdi hakkında vilâyet-i mezkûre vâliliğine Fırka-i Islâhiye Kumandanlığı'ndan müştereken keşide olunan telgrâf-nâmeler üzerine Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'dan kaleme alınan mazbata melfûflarıyla arz ve takdîm kılınmış olmağla ol-bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allık buyurulur ise mantûk-ı celîl infâz olunacağı beyâniyle tezkîre-i senâveri terkîm kılındı efendim.

Fî 14 Rebi'ü'l-evvel sene [1]310 Fî 23 Eylül sene [1]308

Sadr-ı a'zam ve Yaver-i Ekrem

Cevad**Ma'rûz-ı Çâker-i Kemînelerîdir ki**

Resîde-i dest-i ta'zîm olup Meclis-i Vükelâ'nın mazbata-i ma'rûzası ve melfûfları ile manzûr-ı âlî buyurulan iş bu tezkîre-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mûcebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîleri şeref-müte'allık buyurulmuş olmağla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir.

Fî 18 Rebi'ü'l-evvel sene [1]310 ve Fî 27 Eylül sene [1]308

Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyâri

Bende-i Süreyya

Ek 13

Tarih :1310.Ca.7 (27.11.1892 Pazar)

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Amedî Divân-ı Hümâyûn

919

Yezîdî aşîreti ümerâsından olup Kastamonu'ya gönderilmek üzere Sivâs'a gönderilen Ali Paşa'nın ihtidâ iylediği ve bütün aşîretinin ihtidâ iylemesi dahî me'mûl olduğu ve ba'de ezîn aşîretinden Hamidiye alaylarının teşkiline sarf-ı makderet ideceğini ifâde iylediğini ve bâb-ı mu'allâ-yı hazret-i pâdişâhiye cebîn-i sây-ı ubûdiyet olmak istid'âsında olduğunu hâvî Sivas Vâliliği'nden keşîde olunup manzûr-ı âlî buyurulan telgrâf-nâmeye nazaran icâbının arz-ı atebe-i ulyâ kılınmasının emr ü fermân buyurulduğunu meblağ-ı tezkire-i husûsiye-i devletleri alındı. Mümâ-ileyh Ali Paşa'nın bundan evvel diğer Yezîdîler gibi terk-i dalâlet ile dâ'ire-i münciye-i hidâyete dühûl iylediği Musul vilâyetiyle Fırka-i Islâhiye Kumândânı Vehbi Paşa Hazretleri tarafından iş'âr olunması üzerine emsâlini teşvîk ve hüsn-i hâlini takdîr için bi'l-istizân şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî mantûk-ı âlîsine tevfiken uhdesine rütbe-i mir-i mirânı tevcîh ve iki bin guruş ma'âş tahsîsi buyurulmuş olduğu hâlde mû'ahharan yine meslek-i kadîm gayr-i müstakimine nükûl ile berâber diğerlerini iğfâl ve idlâle cür'et iylediği beyâniyle orada bekâsı muzır olduğu vilâyet-i tezkire ile pâşâ-yı müşârû'n-ileyh tarafından iş'âr olunmasına mebnî ıslâh-ı nefis itmek üzere Kastamonu'ya i'zâmî husûsuna bi'l-istizân irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-sünûh ve sūdûr buyurularak icrâ-yı icâbı cânib-i vilâyete bildirilmişdi.Paşa-yı mümâ-ileyhin Diyarbekir'e vusûlünde tarîk-i hidâyete dühûl iylediğini bâ-telgrâf iş'âr itmekle Kastamonu'ya vusûlünde icâbına bakılacağına kendüsüne teblîği Diyarbekir vilâyetine yazılmış ve kendüsünün Kastamonu'ya i'zâmî ıslâh-ı nefis itmesi maksadına mübtenî olup oraya dühûliyle dâ'ire-i hidâyette sebâtı ve hüsn-i hâl ü hareketi görülür ve ahvâl-i âyînesi hakkında emniyet hâsıl olur ise gerek

Ek 13/1

memleketine i'zâmı ve gerek Der-Sa'âdet'e celbi kâbil ve mümkün olarak şimdiki hâlde ber-mantûk-ı irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî Kastamonu'ya i'zâmı icâb-ı hâlden bulunmuş olmağla hâkipâ-yı hümâyûn-ı mülûkâneye arz-ı mütemennâdır efendim.

Fî 7 Cemâziye'l-evvel sene [1]310 fî 15 Teşrîn-i Sâni sene [1]308

Sadr-ı a'zam ve Yâver-i Ekrem

Cevad

(BOA., Y..A..HUS.267/24)

EK 14

۳۰
توسعه
۹۸۸

توسعه ای که در سطح منطقه ای و ملی با تأسیس سازمان توسعه منطقه ای و ملی و ایجاد کمیته توسعه منطقه ای و ملی صورت می گیرد. این کمیته توسعه منطقه ای و ملی در سطح منطقه ای و ملی فعالیت می کند و در زمینه توسعه منطقه ای و ملی اقدامات لازم را انجام می دهد. این کمیته توسعه منطقه ای و ملی در سطح منطقه ای و ملی فعالیت می کند و در زمینه توسعه منطقه ای و ملی اقدامات لازم را انجام می دهد.

محمد علی باقری
رئیس کمیته توسعه منطقه ای و ملی

Ek 14**Tarih :1310.M.25 (18.8.1892 Perşembe)**

Numro

988

Komisyunun işbu mazbatası manzûr-ı âlî oldu. Paşa-yı müşârû'n-ileyhin bir tâkım münâsebetsizlikleri işidilmekde olup bununla berâber rü'esâ-yı İslâma gadr ve ta'addî idilmek ma'nen Ermenilere hizmet dimek olacağından meşhûdât-ı vâki'lerinin arz ve iş'âr idecekleri netâyice göre icâbına bakılmak üzere müşârû'n-ileyhin ne yolda hareket ve me'mûr olduğu ıslâhât-ı vazîfesini nasıl ifâ itmekde olduğunu güzelce teftîş ve tahkîk için Musul'a li-ecli'l-i'zâm teftîş-i askerî komisyon-ı âlîsi a'zâsından münâsib iki zâtın bi'l-intihâb isimlerinin arz-ı atebe-i ulyâ kılınması şeref-müte'allık iden irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî iktizâ-yı münîfinden bulunmağın ve paşa-yı müşârû'n-ileyhin habs itdiği a'zâ ve eşrâfın serî'en sebîllerinin tahliyesi ve ba'demâ ehl-i İslâma böyle hakaret itmemesi zımında kendüsine emr-i serî' i'tâsı dahî mantûk-ı celîl-i irâde-i seniyyeye tevîken cânib-i vâlâ-yı sipehdâri'ye teblîğ kılınmağın ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 25 Muharrem sene [1]310 fî 6 Ağustos sene [1]308

Ser-Kâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Bende

Süreyya

(BOA., Y..MTV.65/115)

EK 15

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Y.A.1815 1310.1.19

سجارتخانه بولنامه بريد بريك اجرا اولانده هر كان عسكده ووزر بى عرض دهانده قبول اسلاميه ميا اولدورنى
 كوزر و كلر ارض اماره بلمسه اولدوقده و اجزى خصصاته احونه محله ماز بويوسى كوزر اولدوقده قوسلك كوزر بولجه
 واز قوزر اصالديه قومانلى قوزر عمر و قوزر بى شهزاده و اعليه نظرته حمله سته كوزر بولجه ماز بولجه احوشه
 احونه عسكده و تقسيم قوزر احوشه احوشه احوشه
 صدر اعظم و بازار احوشه
 حاكم

CUMMERBREM LESTER HUBBARD

نامه شریف
 لایحه درخواست اراضی غیر معین در زمان قاجاریه

وکیلان و مؤلفین	اعضای اول	اعضای دوم	اعضای سوم	اعضای چهارم	اعضای پنجم	اعضای ششم	اعضای هفتم	اعضای هشتم	اعضای نهم	اعضای دهم	اعضای یازدهم	اعضای دوازدهم
دکتر محمد علی
...
...
...
...
...

داخه نظیر پیغمبر

جناب صاحب مذاکره اعظم و پادشاه محترم و عالی مرتبت سمیع نایب شاهزاده محترم در اوقات وقت و حجت
 تاجد بگیری مفاد عهد عتدال - بی سوسه هر ظهور منسوب و عیبه اشغال و جاهای آنرا اولاد و عقیقت
 حکایت جناب خلد قتل محمد نورا اولاد و زر و بر و نین برد سماق و قصابان فاسد - که برده تا که دولته
 الهی اعظم را - اهنی سبب حکومت عشره اعدا و عیبه و وساعت موقف فرزند سینه قدر با سینه ای
 قابل اولیاد بیدار حوض بکره بگذرد السه اجبار - کوره بزرگ کشتن اولاد برای مغاره لرابالوزالنه
 الزم و عیبه شاهان طرفند از ارباب بلاد و نظرات مکه - تالی در وفا و فساد اولاد و برای کربطون حکوم
 بیدارنده هلال ایتین دهنت و حقیقت فرزند نسیم جای که نکرده عیبه - بنجات اولاد نین نقد جمیل
 ایند بگذرد عیبه دخالتم و سیه سینه سلادین قبول نمک مره با بگذرد ای و سرتک خالد و عیبه اولاد
 کلمه سوزا دی و از اعد محوری مای کشاهی که کونند و ندادند و تقسیم هم بر ایدری اولاد نین فر اولاد
 سعوت اولاد افاده سینه مستیاد اولاد نین و محوم بزرگی مسند سینه بر سرتیم شیخ بزرگ اولاد نین موقفات جمله
 جناب خلد قتل محمد انار با هر سینه دلین و مع هذه اشک کلمیا سرنایت و بزرگ و بزرگ بر باره کی
 انکار و در نظری قوه در فعل افعال اولاد و نخرم عیبه مدازم عیبه کوی سید سیر علی
 او ایند غرام بزرگ نین سینه بیدار و عیبه اولاد نین فر اولاد نین

نوه اصلاجه سینه الی
 فرموده ره

Ek 15

Tarih :1310.M.17 (10.8.1892 Çarşamba)

Bâb-1 Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Amedî Divân-ı Hümâyûn

Sincar kazâsında bulunan Yezîdîlerin icrâ olunan harekât-ı askeriye üzerine arz-ı dehâletle kabûl-i islâmiyete müheyyâ olduklarını gönderdikleri ademi ifâde iylemiş olduğuna ve icrâ-yı tahkîkât için mahalline me'mûr-ı mahsûs gönderildiğinden neticesinin bildirileceğine dâ'ir Fırka-i Islâhiye Kumândânı Ferik Ömer Vehbi Paşa hazretlerinden Dâhiliye Nezâreti celîlesine gelen tezkire manzûr-ı âlî buyurulmak için arz ve takdîm kılındı efendim.

Fî 17 Muharrem sene [1]310 fî 29 Temmuz sene [1]308

Sadr-ı a'zam ve Yâver-i Ekrem

Cevad

Ek 15/1

Telgrâf-nâme

Muhâberât-ı telgrâfiden dolâyı devlet hiçbir güne mevliyet kabûl iylemen			
Mahalle irsâli		Musul	
Mevrûdu		Der-aliyye	
Mütevassıtolanmerkez		-	
Numro		3318	
Kelime		230	
Gurûb			
Târîh	1308 Temmuz	Mahreci	28
		Mevrûdu	29
Sımf-ı mektûb		Resmî	
Gündüz veya gece		Sabâhü'l-evânî	
Sâ'at	10		10
Dakîka			
Mahal-i teşfîmî	merkezine	Mütevasıt merkeze İrsâli	Sâhibine irsâl
Vusûl numrosu			
İmzâlar			
me'mûr-ı sevk-ı mekâtib			
Ekrem			
Târîh-i sene	1308		
Vâsıtasıyla	Temmuz 29		
Me'mûr-ı nöbet	Bed'i muhâbere		
Keşîde iden me'mûr	Hitâm-ı muhâbere		
Ahz iden me'mûr			

Ek 15/2

Dâhiliye Nezâreti Celîlesine

Cenâb-ı Rabb-ı Mennân-ı halife-i azam ve pâdişâh-ı efhamımız velî ni'met bi-minnetimiz pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin envâr-ı re'fet ve merhamet tâcidârîlerini mefânk-ı ibâda lem'a-i şân buyursun her husûsda meşhûd-ı uyûn iftihâr ve mübâhâtımız olan muvaffakiyât-ı celîle-i cenâb-ı hilâfet-penâhî cümlesinden olmak üzere bir müddetden berü Sincar kazâsını teşkîl iden köylerde sâkin bulunan ahâli-i mütî'anın râhatını selb ile hükümet aleyhine i'lân ve isyân menâ'at-ı mevki'ye cihetle şimdiye kadar istisâlleri kâbil olmayan Yezîdîler hakkında bu kere mahallinden alınan ihbâra göre bunların muhtefî oldukları mağâralar abluka altına alınarak asâkir-i şâhâne tarafından icrâ idilen tazyîkât-ı mükemmeleye tâbâver-i mukâvemet olamadıkları gibi satvet-i hükümetin yüreklerinde hâsıl itdiği dehşet-i vahşet cihetiyle teslîm-i cân itmekden başka çâre-i necât olamadığını yakîn-i hâsıl itdiklerinden gelüp arz-ı dehâletle dîn-i mübîn-i İslâmiyeyi kabûl itmeğe müheyâyâ buldukları ve şimdiki hâlde alenî olarak kelime-i şehâdeti ve ezân-ı Muhammedî ile du'â-yı pâdişâhîyi gice gündüz tilâvetden başka hiçbir işleri olmadığı taraflarından meb'us-ı âdemin ifâdesinden müstebân olduğu ve umûm-ı Yezîdî meselesinin bu sûretle netice-pezîr olması muvaffakiyât-ı celîle-i cenâb-ı hilâfet-penâhînin asâr-ı bâhiresinde bulunduğu ve ma' hazihi işe külliye nihâyet virilmek ve bunların bu bâbdaki efkâr ve maksadları kuvveden fi'ile isâl itmek üzere mahdûm-ı acizi mülâzim-i adem-i bendeleri seyr-i serî' ile oraya i'zâm idilerek neticesinde başkaca bildirileceği arz olunur fermân.

Fî 28 Temmuz sene [1]308

Kuvve- i İslahiye Kumandanı

Ferik Ömer Vehbi

(BOA.,Y..A..HUS.277/16)

EK 16

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Y. A. Hus 1310 - 12.27

297-103

شرف و ادب و ابر و فساد و هیلیم و حیدر بادشاهی حکیم و نفعاً بیزانک، صدوح، احزاب، حقوق، بدایات، نکت
 اربع، طابور، عساکر، شاه، دروغ، فرسوزی، برنج، غنیمت، ایمن، صحنه، دار، مریض، دیوانه، تنگنا، سر
 نظار، علی، بر، مریض، بجهت، عرض، و نفع، قضا، انام، ابر، قضا، ابر، صدمه، و با، در، کرم

72.11.101 (M) 41A

27 12 1913

عبدالله
عبدالله
عبدالله
عبدالله
عبدالله

مضوریان حضرت دکانچه سمن در برتبه معلومت مغرورانه کج می

ع. ۸۸ صدره شریفه اداره انجمنه و جملة بکریات ایوم اوج صدره بر عدا شریفه و لزومی قدر سوا که ابو سجده حضرت ابوبکر
عده ۸۸ صدره شریفه
دک
عشاه

Ek 16

Tarih :1310.Z.27 (11.7.1893 Salı)

Bâb-ı Âlî

Dâ'ire-i Sadâret

Amedî Divân-ı Hümâyûn

3019

Şeref-sâdır olan emr ü fermân-ı hümâyûn hazret-i pâdişâhî hükmi-âlisine tevfiken Yezîdîlerin ıslâh-ı ahvâlî zımnında Bekir Paşa'nın üç tâbûr asâkir-i şâhâne ve lüzûmu kadar süvâri ile Sincar'a azîmet iylemiş olduğuna dâ'ir Musul vilâyetinin telgrâf-nâmesi manzûr-ı âlî buyurulmak için arz ve takdîm kılındı efendim.

Fî 27.Z.sene [1]310 fî 19 Haziran sene [1]309

Sadr-ı a'zam ve Yâver-i Ekrem

Cevad

Ek 16/1

Bâb-ı Âlî
Dâ`ire-i Sadâret-i Uzmâ
Telgrâf Vekâleti
Aded

Huzûr-ı sâmi-i hazret-i vekâlet-penâhîye Musul vilâyetinden meb`ûs telgrâf-nâmenin hallî.

(Cevab) 28 Haziran sene [1]1309 irâde-i efhamîleri vecihle Bekir Paşa el-yevm üç tâbûr asâkir-i şâhâne ve lüzûmu kadar süvâri ile Sincar'a azimet iylediği arz olunur fermân.

Fî 28 Haziran sene [1]309

Vâli

Osman

(BOA.,Y..A...HUS.277/123)

EK 17

Osmanlı Arşivi Daire Başkan

Yıldız Eşas Girneli V.5E 93 1

E.Tos.Nu: 31-76/76-67

موصول جواریہ ساکنہ بڑی خانقاہ حیدر آبادی تشکیل دہ میرزا بلال
 اسد علی حقہ سید ایسہ صاحبہ اورینہ استیفاء تقصہ در بعض اگری ہائی بڑی بڑی
 سرزادہات قولینت صورت سحرین ربطاً تقیم اورانہ تقصہات نرس | پشایم
 تاغلو عیضہ کتارندہ عرصہ عتہ عمایہ مطوطہ ذری نامتبیہ .
 برکورد رضت یاز قولینتہ التوب عیا رفیع یام اسیر اجلاک ہائی بڑی تقصہ تقصہات
 وادہ ولینتہ مصاف حکای سبحانی راخذہ اوردرت باہ قہرہ ساکنہ اورقوی مالک
 شریعہ قدر تقصدی ایفاسہ رکنولینتہ عمل افاسہ ریل بڑی خانقاہ
 عاکر حیدر سلات جیلد داخل ارجمہ شرفی استیفاء ایگری یامہ اوربیر .
 عیضہ تقصہ حالانہ مدہ سدر صہ سوالیہ احوال نظر بر مقصد بڑی خانقاہ
 حقہ ایبیر جت سعادتت ش یاز قولینتہ تقیف مطلقا رھوہ سعادت ملک عا
 جاب خلوت ناھدی برنسہ اورغیہ اربابہ رفانجہ احوالہ اوروولینتہ حقہ ولور اوربیر

یادداشت
 قولی

Ek 17**Tarih :** 5 Mart 1292 (17.3.1876 Cuma)

Musul civârında sâkin Yezîdî tâ'ifesinden Hamidiye alayları teşkiline dâ'ir Mirza Beğ'in istid'âsı hakkında sebk eden muhâbere üzerine istizânı mutazammın Dördüncü Ordu-yı Hümâyûnları Müşîri Mehmed Zeki Paşa kullarının sûret-i müstahricesi merbûtan takdîm olunan telgrâf-nâmesi fî 23 Şubat sene [12]92 târihli arîza-i kemterânemle arz-ı atıyye-i ulyâ-yı mülükâneleri kılınmışdı.

Bugün dahî müşârü'n-ileyh kullarından alınup aynen ref'-i pâye-i serîr iclâl-i hümâyûnları kılınan telgrâf-nâmede Van vilayetine muzâf Hakkari sancağı dâhilinde ondört pâre karyede sâkin oldukları halde şimdîye kadar nüfûsları yazılmamış ve kendilerinden asker alınmamış diğêr Yezîdî tâ'ifesi asâkir-i Hamîdiye silk-i celîline dâhl olmak şerefini istid'â iyledikleri beyân olunuyor.

Arıza-i mukaddeme çâker-ânemde marûz-ı sevâbık-ı ahvâle nazaran bu makûle Yezîdî tâ'ifesi hakkında iyleyecek mu'âmelenin müşârü'n-ileyh kullarına teblîği mutlaka merhûn-ı müsâ'de-i hikmet-âde-i cenâb-ı hilâfet-penâhîleri bulunmuş olmağla ol-bâbda kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emr efendimizindir.

Fî 5 Mart sene [12]92

Yâver-i Ekrem kulları

Mühür

Şakir

(BOA.,Y.EE..139/13)

EK 18

OMIYATI ARTISI LUTIF DUKHAN

Y. 50 103 15
31-96/96-20

AmDi 1
V. 1

بلور کربن
بانی کتابت لاری

صورت

مجلسی که پنج آورده بود که در آن ساله اول به ترمیم قفسه کتابخانه و تقویری قرارگذاشته بر بیرون بول شکی اینده که کالی
سک جیند قبوله استکانت فیم ایسکری باید بوز مقصد استیله سیم با محوی در در کار بودی همایون میری طایفه دارالوای
یادنامه شکرین قولی اهل تاریخ نایب و بدین حدیث عیار کفایتی که در آن زمان نام او نیز آن حکام و در آن
محل مبادیه ساله نیزی در آن ساله سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
عکس آینه سکه اوله و تقویری در آن ساله سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
سوی که آنجا در آن ساله سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
قولی که آنجا در آن ساله سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
اوله اطا اوله سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
تذ الام و در آن ساله سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
جمله بودی در آن ساله سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
عمره خسته سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
اوهده سینه الفکتوت اسید از آن ساله سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
تذ ایس طبعی بودی سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
در ممالک و سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
پیشتر در

ناتا فرقه اسلامی در سبب لایق حاکم انور عدوت است و به بالهدی قضایای که در آنجا بودی بودی بودی
دو طرفه است و در هر طرف در آن ساله سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
استغاره و در آن ساله سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
که در آنجا بودی بودی سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
تذ ایس طبعی بودی سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
در ممالک و سکه از آن جانب که در آن زمان در آن جا که در آنجا بودی بودی بودی
پیشتر در

Ek 18**Tarih** :23.Mart 1292 (4.4.1876 Salı)

Yıldız Sarâ-yı Hümâyûn

Bâş Kitâbet Dâ'iresi

Sûret

Hakkari sancâğına tâbi' ondört karyede sâkin olup şimdiye kadar asker alınmayan ve nüfusları tahrîr olunmayan Yezîdîlerin bu kere teşkîl edilmiş olan asâkir-i Hamîdiye silk-i celîlesine kabulleri istid'âsına kıyâm iyledikleri beyânıyla bunlar hakkında istîzân-ı mu'âmeleyi muhtevî Dördüncü Ordû-yı Hümâyûnları müşîriyeti tarafından vârid olup Yâver-i Ekrem Şakir Paşa kullarının fî 5 Mart sene [12]92 târihlü arzısıyla arz-ı atebe-i ulyâları kılınmış olan şifrelü telgrâf-nâme üzerine gerek Hakkari'de ve gerek Musul civârında sâkin Yezîdî tâ'ifesini asâkir-i Hamidiye silkine idhâl-i münâsib olmadığı gibi hâllerine bırakmak dahî câ'iz olmadığından yavaş yavaş hizmet-i askeriyeye alışdırılmış olmak ve nüfusları dahî ale't-tedric yazılmış ve vakt-i hazırda mevâsim-i münâsibede ta'lîm itdirülüp esnâ-yı muhârebede asâkir-i redîfe gibi istihdâm idilmek üzere tâ'ife-i merkûmenin hizmet-i askeriyeleri hakkında bir tedbîr düşünülerek hâkipâ-yı hümâyûnlarına arzı bâş kâtib paşa kullarının fî 13 Mart sene [1]308 târihlü tezkiresiyle tebliğ olunan irâde-i hikmet-âde-i hilâfet-penâhîleri iktizâ-yı alîsinden olmağla ol-bâbda meyâne-i çâker-ânemizde irâde-i efkâr olunmakla berâber mütâla'ât-ı mahalliyeye müteferri' ahvâl dahî müşirriyet-i müşârü'n-ileyhâdan şifrelü telgrâf ile mahremâne sorulmuşdu.

Nezd-i ilhâm ve fer-i mülûkânede müstağnî-i arz ve tafsîl bulunduğu vechile tarîk-i dalâletde pûyân olan bu tâ'ifinin Hamidiye Alayları teşkîli bahsinde bu derecelerde inhimâk göstermelerinin illet-i gâiyesi Musul vilayetinde kendülerinin asker ahz olunmak üzere idilen teşebbüsât-ı ciddiye hasebiyle umûmunda hizmet-i askeriye mükellefiyetinde bulunacaklarına kanâ'at gelmiş olmasından münba'is olup asker idilen efrâdın esâsı i'tikâdları zaten evhenün min

Ek 18/1

beytü'l-a'nkebût olmasıyla efrâd-ı müsellime arasında bi's-sühûle kabul-i İslâmiyet itmeleri ve bu sûretle bu mezheb-i bâtil tarafdarlarının tedennî iylemesi tabî'î bulunduğuna binâen mezheb riyâsetinde bulunan söz sâhiblerinin hükümsüz ve tâ'ifesiz kalmalarını intâc ideceğinden bu hâle meydân vormemek ve yine kendi içlerinde ve birlikde bulundurmak üzere ayruca alay teşkîli arzûsuna düşmüş ve aşuru derecelerde inhimâk göstermekde bulunmuşlardır.

Zâten fırka-i İslâmiye'den müteşâ'ib oldukları hâlde anlarla adâvet itmek dîn-i bâtilleri muktezîyâtından olan bir halkın hâl-i dalâletde ve vatandaşlarıyla ve daha doğrusu devletle bir minvâl marûz-ı hâl-i adâvetde bıragılması siyâseten tecvîz buyurulmamak lâzime-i hâlden olmasıyla istid'âları vecihle kendülerinden alây teşkîlinde kuvve-i umûmiye nokta-i nazarından be'is olmasa bile siyâsi mahzûrun sâlim olamayacağı meyândadır. Gerçe te'lîf kalubları zımında bir küçük ve mahdûd kısmının asâkir-i Hamidiye silkine idhâliyle asâkir-i merkûme hakkındaki kânûn Nâme-i Hümâyûn ahkâmına tevfiken kusurunun bi't-tab' sizler bizce mükellefiyet-i askeriye altına alınması gibi fâ'ide mütâla'ası dercinin ol vârid isede ayruca alây teşkîlinde meşhûd oln fevk'al-âde inhimâklarına bakılırsa yekdiğere te'âvün ve tenâsur sûretiyle umûmunda hayvan tedârik iderek bu silke idhâl olunmaları talebinde bulunmaları apleb-i ihtimâlâtından bulunduğundan ve bu hâlin vukû'unda bilâ-sebeeb bir takımını kabûl ve diğere takımını red itmek mecbûriyeti misüllü bir gâ'ile karşusunda bulunmak tabî' ve zarûfî göründüğünden nazariyât-ı cihetle fâ'ideli görinen bu sûretin icrâ'atda mücebi müşkilât olabilmesi dahî vârid-i hâtırdır. Tafsilât-ı ma'rûzaya binâ'en bunların Hamidiye Alaylarına kabûl ve idhâlleri hayrân münâsib olamayacağı gibi bunlara mahsûs ayru bir sınıf harb teşkîlinde asâkir-i şâhâneleri meyânında piyâde ve süvâri ve topçu sınıflarından her birinde ayru nizâmlara tâbi' bir tâkım nev'iler peydâ olarak sınıfın tenvi'ni müstelzem olabilmesi mahâzîri dahî şâyân-ı te'emmül görünüyor.

Binâberin gerek Musul ve Hakkari cihetlerinde bulunan Yezîdiler ve gerek Dersim ve sâ'ir ol havâlîde sâkin Kızılbaşlar ayruca Hamidiye Alâyı tertîbâtına

Ek 18/2

kabûl olunmayup irâde-i hikmet âde-i mülükâneleri hükm-i celîli vecihle bidâyet-i emirde vahşet ve bedâvetlerini idâreye sâlih-i tasavvur ve tasmîm olunacak bir sûret-i tadrîciyeye tevîken bunların yavaş yavaş ve fakat kat'iyen ahz-ı asker mükellefiyetine alışdırılmaları icâb-ı maslahata göre lâzım lâ-büdd görünüyor.

Müşîriyyet-i müşârü'n-ileyhânın sûret-i mahlûlesi merbût telgrâf-nâmesinde beyân olduğu üzere Hakkari cihetinde bulunan Yezîdî tâ'ifesinde Elbâk redîf tâbûru meyânına idhâli suhûletle müyesser olacağı gibi Dersim Kızılbaşlarının efrâd-ı müselleme ile ihtilât ve imtizâclarında kesb-i salâh itdikleri cihetle bunları da siyâsî ve askerî ıslâhât âdilâne ve mürüvvet-kârâne ile te'lîf ve te'sîs iderek ahz-ı asker mu'âmelâtına alışdırılmakdan başka eslem-i tarîk olmadığı gösterilmiş ve Musul tarafındaki Yezîdîlerinde geçenlerde hâh nâ hâh birkaç nefer alınarak tâbûrlara verilüp mukaddemâtına başlanmış olmasıyla bunların ahz-ı asker mükellefiyetine idhâlleri imkânı anlaşılmaqda bulunmuşdur.

Mahallin ihtiyâcâtına ve her bir tâ'ifinin efkâr ve âdâtına tâbî' olacağı der-kâr olmağla bu noktalara dâ'ir mahallinden alınacak ma'lûmât ve tafsîlâta binâ olunmadıkça bunlar hakkında ittihâzı lâzım gelen sûver-i tadrîciyeye dâ'ir tamâmiyle arz-ı mütâla'a mümkün değil ise de her hâlde mahz-ı hikmet olan fermân isâbet beyân-ı hümâyûnları vecihle tâ'ife-i mezkûrenin redîf ciheti ehemmiyetli tutmaklığını tertîb-i evvel olarak cüz-i efrâd olunup tertîb-i sânisî ziyâde bıragılmak ve tertîb-i sâni efrâdı redîflerle berâber her ne memleketleri hâricinde bir ay müddet ta'lîme da'vet olunup hitâmında hemân mahallerine i'âde kılınmak ve memleketlerinin isti'dâdına göre piyâdeliğe müsta'idd olanlarında piyâde sınıfına ve süvâriliğe isti'dâdı olanlarında süvâri sınıfına tefrîkı hakkında bir kâ'ide ittihâzıyla bu kâ'ide kendülerine tefhîm edilmek gibi bir tedbîr ile askerlikden vahşetlerinin bi't-tedrîc izâlesi ve husûsuyla Dersim sancağı dâhilinde ba'zı mekâtib te'sîsi ve mekâtib-i şâkirdânın ba'zı inâyâta mazhar idilmekle teşvîkleri yolunda tedâbir ile anların dahî şimdiden kuvve-i umûmiye ve ilerüde bi't-tedrîc bi'l-küllîye askerliğe alışdırılmaları imkansız olmamak vârid-i hâtır fâtir-i çâker-ânemiz olmuş

Ek 18/3

ve olmakda bulunmuş isede bu bâbda her ne güne fermân buyurulur ise isâbet-i anda olacağı der-kâr bulunmuş olmağla ol-bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazreti veliyyü'l-emr efendimizindir.

Fî 23 Mart sene [12]92

Mukâbele olunmuşdur.

Kulları

Kulları

Kulları

Mehmed Cevad

Kazım

Abd-i

Memlûkileri

Süreyya

Ma'îyyet-i seniyye-i mülûkâneleri Erkân-ı Harbiye Ferîki kulları

Mehmed Şakir

Yâver-i Ekrem kulları

Şakir

(BOA.,Y.EE..139/15)

Ek 19

Meclis-i Vükelâ müzâkerâtına mahsûs zabt varakasıdır.

Cild rakamı		Hâzır bulunan zevât-ı fihâmın esâmisi	Zabıt nâme rakamı 733	
Meclisin küşâdı			Târih	
sâ'at	dakîka		Rûmî	Arabî
			12	27Safer
		Kânûn-ı Sâni[1]329	sene [1]332	
Hülâsa-i hâli				
<p>Musul vilâyetinde bulunan Yezîdîler kendilerine verilecek tezâkir-i osmaniye'nin mezheb hânelerine Yezîdi tahrîr edilmek şartı ile sicil-i nüfusa kayd edilmelerini teklîf ve bu sûretle umûmen tescîle müsâra'at ideceklerini te'mîn ve ta'ahhüd iylediklerinden ve dâhil-i vilâyetde mikdarı altmış sekiz bine bâliğ ve i'tikâdât-ı bâtıleye sâlik olan tâ'ife-i merkûme hakkında tedbîr-i musib ittihâz edilmez ise Katolik yahûd Protestân mezheplerinden birini kabul bu takrîb ile memlekete ikâ'-ı müşkilât ideceklerinden bahs ile ba'zı ifâdâta ve mîr-i Şeyhan nâmı ile yâd olunan re'islerine münâsib mikdâr ma'âş tahsîsine ve bunları cerîde-i nüfûsa sûret-i kaydları istifsârına dâ'ir Dahiliye Nezâreti'nin 20 Safer sene [1]332 de Kânûn-ı Sâni sene [1]329 târihli ve 1790 rakamlı tezkiresi okundu.</p>				
Kararı				
<p>İş'âr-ı meclis vech ile merkûmların re'islerine mîr-i Şeyhan nâmı ile şehrî bin gurus ma'âş tahsîsi resm olunarak cerîde-i nüfûsa kaydları münâsib görüldüğünden evvel emirde Maliye Nezâreti'ne tezkire yazılması tezekkür kılındı.</p>				
İmzalar				

(BOA.,MV.184/68)

EK 20

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Y. A. H. S. 1310. 2. 12

انكساره نيم سنده و سائر نيم اصبه بر تاج كشمير بيدن صورتك سجانا ناهه سنده كا بره برون سكه و دولتي قريه لره قلوب سده
 ضراعتي ادره نيم قصه احوال و حكومت قصه ترتيبه و نامه ضابطه و ضابطه قوت يي لايه كه ابا به يك هيك سكر به كيردنج و فرانس كن
 قوت يي ايجوبه امر و بر سر او سنده و اوله ساره سته قلوب يا قوا و زينه دار و سطل و دو سنده نامه نغز شده و همه و نقد قوت و و ابر
 لايه كه برتق بر صورت ها صلا و لا سنده و سوسه ادره نيم لايه كندك بقاي و قوت يي جانان و نيم سنده غله و سبكي و قوت و ادره
 سدره 12 ادره خا ناي هلاجه نغز شده و سوسه سماره قديم با سبكي اكنام ادره
 صدر اعظم و ادره
 حله

X. Aktus 1310. 7. 12

1894

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عدد

معه جعفره صدیقین موصی و برادره معونه نغز افغانه علی

انظره بقدره و دهان صفا جانیه فیه شمسک تریل صورتی سمانه ناهینه کی بریدین سکه اوله ندری
 قریله طویر شغری و دنگون خیرالذی و بوده بختا نه هفت تحقیق نکر معلوم اولدی و لاینا لایکی کام
 مست مرام اولوب حکومتی جزای علی بنه اداره لسانه بیک بوید سیده و مواد مودیه خیر اولدی
 کند و دیند امر لره نطق ایتمیکی تجارب عبده ایله اکلکله سنی اشواجید حقیق حقیقا اسکاف
 و تحقیق ایله صحتی حالده کند لری بولور و کتوریک اوزره دهایی بوراغای جیبا ایله زنجیا تیریدر صناط
 و ضبط فولدی جیبارنه بر ایتمی موی ایله اولدی خیرالذی و مکر صناط و ضبط لری کرد الیم و فردای
 کوی ساعتیه سهوشنی زانی اولدو مکره بوزک جیبارنی اغاموی ایله امر و برشته که موی ابرین
 کافه معاصدی دامور و مخصوصا جبارینی بوجورنده اغمدل ایلمکه اولیقنده بر دقینه بده بوزده نغای
 موقعا و سیما نه جان اولیقنده عرصه سینه و عهد ایمانک اجرا و کتوریه موی ایله ایتمه ال حکم
 امریک اعه بولور و مکر اجنید ال کور لری حاله ایجابی بشفه عرصه اولیقنی معروضه

1894 موصی و برادره
عمره

Ek 20

Tarih :1310.B.12 (30.1.1893 Pazartesi)

Bâb-1 Alî

Dâ'ire-i Sadâret

Amedî Divân-ı Hümâyûn

1434

İngiltere teb'asından ve sâ'ir teb'a-i ecnebiyeden birkaç şahsın tebdîl sûretinde Şeyhan nâhiyesindeki Yezîdîlerin sâkin oldukları karyelerde dolaşdıkları haber alınması üzerine tahkîk-i ahvâl ve harekâtı zımında tertîb olunan zâbıt ve zabtiye kullarını alay beyi Agah Beğ hâl-i siniriyede girü almış ve ferdâsı günü azimetlerü için emir virmiş olmasından ve ahvâl-i sâ'iresinden dolayı azli lüzûmuna dâ'ir Musul vilâyetinden alınan telgrâf-nâme arz ve takdîm kılınmış ve vâli paşa ile alay beği beyninde bu sûretle hâsıl olan zıddiyet ve beynûnet üzerine alay beğinin bekâ-yı me'mûriyeti câ'iz olamayacağından azl ve tebdîli husûs-ı taraf-ı vâlâ-yı ser-askeriye bildirilmiş olmağla hâkipâ-yı hümâyûn hilâfet-penâhîye arz-ı mütemennâdır efendim.

Fî 12 Receb sene [1]310 Fî Kânûn-ı sâni sene [1]308

Sadr-ı a'zam ve Yâver-i Ekrem

Cevad

Ek 20/1

Bâb-ı Alî

Dâ'ire-i Sadâret-i Uzmâ

Telgrâf Vekâleti

Aded

Huzûr-ı hazret-i sadâret-penâhîye Musul vilâyetinden meb'ûs telgrâf-nâmenin halîdir.

İngiltere teb'asından ve dahâ ba'zı ecânibden birkaç şahsın tebdîl sûretinde Şeyhan nâhiyesindeki Yezîdîlerin sâkin oldukları karyelerde dolaşdıkları dünkü gün haber alındı. Ve burada bulunan hey'et-i tahkîkiyeninde ma'lûmu oldu. Vilâyet Alay Beği Agah Beğ'in mest-i müdâm olup hükümetin icrâtı aleyhinde idâre-i lisân iderek böyle şeylerden ve mevâd-ı mühimmeden bi-haber olduğu gibi kendüsüne virilen emirleride telakkî itmediği tecârib-i adîde ile anlaşılmasına mebnî iş bu ecnebîler hakkında hafiyen istikşâf ve tahkîkât ile sıhhati hâlinde kendülerini bulmak ve getürmek üzere derhâl tâbûr ağâsı celb ile tertîb itdirilen zâbit ve zabtiye kulları çıkartdırıldığını mümâ-ileyh alay beği haber alarak mezkûr zâbit ve zabtiyeleri gerü aldirmek ve ferdâsı günü sâ'at yedîde sarhoşluğu zâ'il olduktan sonra bunların çıkarılmasını ağa-yı mümâ-ileyhe emir virmişdirki mümâ-ileyhin kâffe-i mu'âmelâtı ve umûr-ı mühimme ve husûsât-ı câriyeyi bu sûretle ihlâl iylemekde olduğundan bir dakîka bile burada bekâsı mevkı'en ve siyâseten câ'iz olmadığından arz-ı sâbık vecihle icâbının icrâ ve şimdiden mümâ-ileyhin işden el çekmek emrinin i'tâ buyurulmak ve mezkûr ecnebîler ele geçürildiği hâlde icâbı başkaca arz olunacağı ma'rûzdur.

Fî 18 Kânûn-ı sâni sene [1]308

Musul Vâlisi

Osman

(BOA.,Y.A.HUS/269-45)